

ИМИ ГОРДИТСЯ ЯКУТИЯ

Г. Попова-Санаайа

Борис Николаевич Попов - Барылџан

Якутск: Бичик

2018

УДК 101.9

ББК 87

П 58

Рецензенты:

Д.и.н., профессор Р.И. Бравина

Д.филос.н., профессор В.Д. Михайлов

К.культурологии, доцент С.В. Никифорова

Попова Г.С.

Борис Попов - Барылџан : монография / Г.С. Попова-Санаайа. — Якутск: Национальное книжное издательство "Бичик", 2018. — 221 с.

В монографии анализируется жизнь и творчество доктора философских наук, Академика Российской Академии социальных наук, Академика Петровской академии Науки и искусства, члена-корреспондента Международной Академии высшей школы, профессора Бориса Николаевича Попова — основателя кафедры культурологии Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова и научной культурологической школы в Якутии.

Издание предназначено для специалистов и широкого круга читателей.

ISBN 978-5-7696-5374-2

УДК 101.9

ББК 87

© Попова Г.С., 2018

Иһинээбитэ

Аан тыл	
Үөрэххэ - Сырдыкка - Кэрэбэ тардыстыы (Олобун олуктара)	
Бөлүһүөк буолар аналынан	
Киһи дьон-сэргэ ортотугар (Бодоруспут дьонунуун сыһыана).....	
- <i>Борис Попов уонна Авксентий Мординов</i>	
- <i>Норуодунай бэйиэт Майыһыай Дьэкиимэптиин добордохуу</i>	
- <i>Барылбан Нүһүлгэн икки</i>	
- <i>Борис Попов саха итэбэлин өйөөһүнэ</i>	
- <i>Барылбан "Өйдөөх" дьахталларга сыһыана</i>	
Саха сиригэр культурология билимин төрүттээһин	
Литэрэтиирэ кириитикэтигэр ураты көрүүлэрэ	
Бэрэпиэссэр Боппуоп Үс тобуһа (Трижды девять профессора Попова)	
Бэлиэ киһи (Знаковая личность)	
Түмүк	
Сыһыарыылар (дьон ахтыыта, Б.Н. Попов аатын үйэтитии былаана)	
Библиография	

Аан тыл

Сордон өллөбүнэ тииһэ хаалар, Киһи өллөбүнэ аата хаалар. Бу өс хоһоонун куруук туттабыт. Киһи аатын хаалларар туһугар олорор. Ону кини үс суолунан ситиһиэн сөп. Биирэ – оҕолоругар, сиэттэригэр хаалларан. Ол аата олорбут олоҕор. Биһиги суруйар киһибит икки олоххо олорон ааспыт киһи буолар. Кини онтон үс оҕолоох. Оҕолоро бары үрдүк үөрэхтээх, ыал дьон. Инньэ гынан аат ааттатар оҕо-ыччат дьонноох. Иккиһэ — бу киһи үлэтинэн, идэтигэр уһуйбут туйах хатарааччыларынан аатын ааттатар. Бу да өттүгэр биһиги киһибит онорбуттаах — кини культурология наукатыгар оскуола олохтообут, кафедра аспыт тугунан да сотуллубат-сууйуллубат өнөлөөх. Уонна үсүһэ — киһи аатын айымньыларыгар хаалларан үйэтитэр. Киһибит айымньылардаах диэтэххэ айымньы курдук айымньылардаах даҕаны (научнай) уонна литература критикатыгар охсубут сүппэт-оспот эркээйилэрдээх, онорбут мадьыаллардаах, суруналыыстыкаҕа уот харахха ыйар сытыы тыллаах, мындыр бэлиэтээһиннэрдээх кэмэ суох элбэх ыстатыйалардаах. Ол эмиэ үрэлибэт-үлтүрүйбэт үйэлээх үлэ.

Онон суруйар киһибит аатын үс суолунан үһүөннэринэн кичимэлээн үйэтитэн хаалларбыт киһи буолар. Кини кимий? Кини саха киһитэ. Кини Чурапчы киһитэ. Кини наука киһитэ. Кини Борис Николаевич Попов - Барылбан — саха наукатыгар, култууратын политикатыгар, литературатын критикатыгар бэлиэ киһи. Бэлиэ суолу-иһи хаалларбыт, бэйэтин ыллыгын үктээбит, саха норуотугар аата ааттана турар тустаах киһи.

Хас биирдии киһи хатыламмат сэһэн, хатыламмат уобарас, хатыламмат олох. Онон тустаах киһи туһунан кинигэ хайаан да тугунан эрэ уратылаах, туспалаах, атыттарга маарыннаабат түгэннэрдээх буолар тустаах. Бу санаанан салайтаран биһиги киһибит туһунан кинигэбитин хайа сатанарынан аабыллымтыа, дьону тардымтыа буоллар, дьонно туох эмэ санааны кылам гыннардар ханнык диэн таҥа сатаатыбыт. Ааҕааччы, ордук ыччат дьон Барылбан олобуттан, кини дирин өйө хабан анаарбыт эйгэлэриттэн, арийан

көрдөрбүт кыһалбаларыттан дабаны тус бэйэтигэр, төрөөбүт норуотугар, дойдутугар суолталаабы булуобар эрэнэбит.

Кэм киэлитигэр киирэн хаалан, кинигэбит икки тылынан сурулунна, ону аабааччы баалаабакка, эмиэ икки тылынан хардары-таары ырынгалаан ылыныаба.

Г.С. Попова-Санаайа.

Дьокуускай, 2018 с.

Үөрэххэ - Сырдыкка - Кэрэбэ тардыстыы ис күүһэ
(Б.Н. Попов олобун олуктарыттан)

Ийэтин өйдүүрүн соччо кэпсээбэт этэ. Икки кииринньэн ийэбэ иитиллибитин да соччо-бачча эрэи көрбүтүм диэбэтэ. Ис-иһиттэн киппэ, күүстээх, тилир курдук уол оҕо эбитэ буолуо. Майгыта да хочоххойдуу, ымманыа сылдыбат эрэри, иһигэр күүстээх иэйиилэр иитиллэр эйгэлээх эбит дииргэ сөп. Биир куруук ыллыыр ырыалаах этэ. Ииппит ийэм иистэнэ олорон ыллыыр этэ диирэ. Ол ырыаны санаата көннөбүнэ, ийдэбинэ ыллыыра. Мин ону аан маннай билсирбитигэр истибитим. 1996 сыл сааһыары Муомаҕа Аҕалар конференциялара диэн тэрээһингэ кэлэ сылдьан бу түһүлгэ малааһынын остуолугар ыллаабыта. Кинини булан аҕалбыт Валентина Фазульянова быһа кутукунатан, үүйэ-хаайа тутан ыллаппыта. Ырыатын кини сахаларга көрсүүлэһии былыргыттан баар эбит диэн туоһуга туттар идэлээбэ. Ырыа тыллара манныктар (мин тупсаран оноруум, тоҕо диэтэххэ чуолкай өйдөөбөспүн уонна ыллааччыбыт сырыы аайы импровизациялыыр идэлээбэ):

Отон угар кылабачыйан
Күммүт аргыый киирдэ,
Манан ата кылбалдьыйан
Киммит тийэн кэллэ?
Хара дьииэм хараначчыта
Ханар-ханар хаамта,
Үрүн дьииэм үрүмэччитэ
Үрүт-үөһэ тынна...

+++

Отон угар кылабачыйан
Күммүт үөһэ ойдо,
Ыныырдара кылабачыйан
Киммит тахсан барда?

Хара дьизэм хараначчыта
Хараастаахтаан ылла,
Үрүн дьизэм үрүмэччитэ
Үлэ үөһэр түстэ...

Наһаа үчүгэй, чэхчы бөлүһөктүү майгылаах ырыа диибин. Билигин бу ырыаны мин "коронка" оностон биирдэ эмэ ыллааччыбын. Эмиэ ийдэхпинэ, ирдэхпинэ-хордохпуна, аҕыйах дьонноох чөкө түһүлгэлэргэ.

Кафедрабытыгар бу ырыаны уочараттаах ылланы кэнниттэн ис хоһоонун туһунан мөккүстүбүт. Борис Николаевич санаатын уларытпат. Сорохтор: Тыҕа кэтии сытар маппыт киһи ырыата, — диэн күллэрэллэр. Сорохтор: Ыллара түннүгүнэн көрөн олорон ыллаабыттар, — дииллэр. Мин Манчаары туһунан ырыа диибин. Эмиэ санаабын уларытпаппын, очоттон баччаҕа диэри куруук иннэ диэн туран ыллыбын. Оттон Николай Попов диэн эдэр уоллаахпыт ол эттэ: "Хараначчылар тустарынан ырыа дии. Атыр хараначчы тыһытыгар кэлэн барбыт." Ол күлсүүтэ.

Ийэ киһи иистэнэ олорон ыллаабытын уол оҕо өйүгэр хатаан илдэ сылдьан ырыа оностубутун, өссө түөрүйэтигэр тирэх, туоһу туттубутун холобура бука олус хойуута суоҕа буолуо. Ити аата кини кыратыттан толкуйдуура ураты, болҕомтото, оттомо олус, ис күүстээх, дириннээхэй эбит.

Ийэтэ суох улааппыта биллэ сылдьар, — диэччи кини туһунан Розалия Бравина. Ульяна Винокурова эмиэ оннук курдук сыана быһааччы. Ол гынан баран киниэхэ Борис Николаевич сыһыана тосту атын буолан, атын ураты эбэһэлээн этээччи ити сыанабылын.

Оттон аҕатын туһунан туох диірэ миэхэ өйбөр суох. Онон туох да диирим эмиэ суох. Бырааттара элбэхтэр, аҕалара үс олоххо ололбут ис күүстээх, доруобай, чиргэл киһи эбитэ үһү. Онон уолаттара аҕаларын туһунан кэлэр да кэмнэргэ суруйуохтара, кэпсиэхтэрэ. Оттон бу түһүмэххэ мин Борис Николаевич бэйэтэ суруйбут аҕатын Ньюкуус туһунан философскай эссе диэниттэн киллэрэбин (мантан аллара аах).

Розалия Дмитриевна бу кэлин Борис Николаевич бастакы кэргэнин Нина аҕата оҕонньор туһунан кэпсээбитэ. Кырдьан соботох хаалбытын Ыстапаан оҕонньору кинилэр биир кыһын Мэнэ-Ханалас Хаптаҕайыттан тийэн киллэрэн илдьэ олорбуттар. Дьыэ-уот кыараҕаһын, оҕолор кыраларын аахсыбакка бу ыал түөһэйэн хаалбыт кырдыаҕаһы сыа-сым курдук тутан көрөн-истэн оҕолообуттар. Дьингэр, ити аата күтүөт киһи көрдөҕө, биирдэ даҕаны кэргэнин туора киһи көрүүтүгэр-истиитигэр, сууйуутугар-тарааһыныгар сыһыарбакка. Сыаналыы санаатахха, киһи бары итинник гыммата биллэр, буолаары буолан аныгы кэмнэ. Сыһыан араас буоларын бары да билэбит. Кырдыаҕастар дьыэлэрэ диэн ол иһин баар буолбут сахаҕа кэлинни көстүү. Онно оҕолоох, өссө хас да оҕолоох дьон сытара элбээн иһэр дииллэр. Оттон былыр соботох хаалбыт тулаайах кырдыаҕаһы аймаҕа суох түбэлтэтигэр нэһилиэгин дьоно көрөн-истэн дойдутугар илдьэ олороллоро. Оҕолоох дьон туһунан этэ да барыллыбат — оҕо иитэр иһэ диэн кытаанар ыйаах буолара. Попов ыал бу киһилии сиэри толорбуттара кинилэр дьоллорун биир быстыбат тыын утаһына, оттон Борис Николаевич дьин сахалыы айыы сиэрдээх киһи буоларын кэрэхситэ.

Интэринээтчик этим диэччи. Сэбиэскэй былаас сахалары үөрэхтээбитэ диир санааны тутуһара. Үөрэҕи тангара оностон улааппыта олус биллэрэ. "Об образовании" диэн суруйуутун куруук хатылыыра. Үөрэх култуура буоларын өйдүүр буолан сахаҕа культурология наукатын төрүттээбитэ.

Кини үөрэммит оскуолатын, учууталларын туһунан тугу да кэпсээбэтэҕэ, арааһа, биһиги үлэбит эйгэтигэр, сылдыар ыырбытыгар ити туһунан кэпсэтии соччо-бачча тахсыбат сирэ эбититтэн. Кинигэни таптыырын, кыратыттан ааҕы абылангар ылларбытын этэн аһарара. Наукаҕа хайдах сыстыбытын эмиэ соччо быһааран кэпсээбэтэ. Оччолорго билинни курдук оҕону наукаҕа киллэрэ сатаан, киллэрэбит диэн ааттаан сыһыы-соһуу, дьарыктааһын быдан илигэ. Киирээччи инньэ гынан бэйэтэ суол солонон киирэрэ.

Манна "Человек: счастье и смысл жизни" кинигэтигэр миэхэ анабылын киллэрэрим тоҕоостоох. Анабылын да буолуо дуо — ахтыытын. Кини мань тоҕо миэхэ суруйбута бу кинигэни таҥа олордохпуна эмиэ арыллан табыста. Кинигэбэ киллэрдин, ыччакка кэпсээн онгоһуннун диэн анал илиискэ суруйан баран кинигэтин форзаһыгар килиэйдээн кэбистэбэ. Кэргэниниин даачалаан иһэн дьиэбэр аҕалан биэрбиттэрэ, киирбэккэ олбуор ааныгар туран туттарбыта. Хайдах эрэ бу кинигэтин ордук суолталыыр эбит дуу дии саныбын. "Мординовын" бэлэх суруктааҕа ханна эрэ барбыт, бука оҕолорго ыла-биэрэ сылдьан уччуттардабым буолуо. Онно маннык уһун-киэн сурук суоҕа. Дьэ, онон:

"Галина Семеновна! До конца срока учебы в аспирантуре было еще 5 м-цев (октябрь 1972), но я сдал диссертацию в готовом виде в феврале 1972. Сразу, конечно, не читали и не обсуждали. Поэтому в своб. время написал и опубликовал свою первую книгу "О поэзии жизни".

Досрочной защиты фактически не было тогда, нет, кажется, и сейчас, сегодня.

28 мая успешно защитился. Официальные оппоненты говорили, что мне еще надо оставаться на философском факультете для скорейшего завершения докторской. А у меня не было иной цели, кроме кандидатской. Чуть ли не обиделся про себя. Сильно соскучился по жене, детям и природе родных мест. Только сейчас обнаруживаю, что оппоненты были правы...

Приехал в Якутск, и.о. ректора ЯГУ доцент И.М. Брюханов даёт мне замечание: "Места на кафедре нет, если кто-нибудь поступит в аспирантуру, то появится возможность устроиться на работу".

Лето проводил у себя дома, в Арылахе, косил сено, ставил стога, охотился на уток и зайца.

Теперь, спустя 36 лет, появилась возможность ознакомиться с моей кандидатской, опубликованной почти-что без изменений. 05.06.08. Подпись (Б. Попов)."

Бу суругу киһи бэлэхтиир киһитигэр суруга диэбэтэ чэхчы. Ол иһин этэбин, хаһан эмэ тутуннун, ыччакка холобур тутуннун диэтэбэ. Маны кини олус киэн туттара. Бу кэпсээни мин хаста да истибитим. Биирдэ Санкт-Петербургтан Аан Дойдутаабы кэмпириэнсийэбэ дьону ыңырбыппыт — үөрэххэ национальнай-региональнай киллэһиги туттар кыһалбатын туһунан киэн кэпсэтии таһаарарга диэн. Онно кэлэ сылдыар Л.М. Мосоловаба Борис Николаевич бу кинигэтин туһунан эмиэ эппитэ. Онуоха Любовь Михайловна ыйытыы икки тибэрдий гыныы икки ардынан бэлиэтээбитэ: «Наверное, с изменениями и дополнениями...». Онуоха биһиги киһибит сүр омуннаахтык: «Представьте себе, абсолютно без изменений!» — диэбитэ. Анарааныта сөхпүт дуу, итэбэйбэтэх дуу курдук саннын эрэ ыгдах гыннаран кэбиспитэ.

Бу кинигэ тутулуугар Борис Попов били мин этэр тобуспун эмиэ толору арыйбыт! Дьэ буолар да эбит! Маны мин баарына болбойбутум буоллар ныйи! Төһө эрэ үөрэр, астынар-дуоһуйар этэ. Арааһа ким даһаны маны долобойугар түһэрэн баардылыы илик быһыылаах. Кыһыылаах да суол эбит... Туох тобуһу манна булбутуй диэтэххэ, тобустара манна иккилэр. Үстэр! Бастакыта "Основы жизненного решения смысла жизни и счастья" диэннэ арыллар (Г.П. сахалыы тылбааһа миэнэ):

1.1. Потребности как основа смысла жизни и счастья = Киһи көрдөбүллэрэ олох ис хоһоонун уонна дьолун олобо.

1.2. Смысл жизни = Олох ис хоһооно.

1.3. Счастье жизни = Олох дьоло.

1.4. Цели жизни = Туох туһугар олоруллара.

1.5. Идеалы жизни = Олох чыпчаал ырата.

1.6. Смысл жизни и организация жизни = Олох ис хоһооно уонна олобу оностуу.

1.7. Смысл жизни и жизненная позиция = Олох ис хоһооно уонна олоххо бэйэ онно (көрүүтэ).

1.8. Осознание смысла жизни и понимание смерти = Олох ис хоһоонун уонна өлүү тугун өйдөөһүн.

1.9. Счастье и смысл жизни как духовные ценности = Олох дьоло икки ис хоһооно киһиэхэ иккиэн тыын эйгэлэр.

Ол аата бу тобуһу тобуллахха киһи олох ис хоһоонун олобун таба тутар, олох дьолун билэр, олох дьолун таба тутар диэн буолан тахсар. Оннуга чаччы. Ону хас биирдии киһи чуо арааран өйдөөбөтөбүн да иннигэр, маннык эрэ суолунан олох дьин ис хоһооно тобуллан эрдэбэ.

Иккиһэ олох ис хоһоонун өйдүүргэ, экирэтэн ситэргэ киһи тобус хардыынан тийэрин ыйарыгар этиллэ сылдьар:

- 2.1. Самонастройка,
- 2.2. Самопознание,
- 2.3. Самоизменение,
- 2.4. Самостояние,
- 2.5. Самоутверждение,
- 2.6. Самосуществование,
- 2.7. Самотождество (тождество себя с самим собой),
- 2.8. Самоосуществление,
- 2.9. Самодостижение смысла жизни.

Балары сахалыыларын билигин үөрэх ситимигэр бэркэ туттан эрэллэр. Бэйэни билинии, баардыланыы, бэйэбэ эргиллии энин диэн ааттыы-ааттыы мань билигин үөрэх сана стандартыгар булаллар уонна үөрэх ситимин бу суолунан салайдакка сатанарын этэллэр. Оттон Борис Николаевич мань иннэ 70-ус сылларга номнуо барытын саас-сааһынан ууран биэрбит эбит. Мань барытын билигин үөрэх культурологиялы төрүттэригэр киллэрэллэр. Культурологтар үөрэх сана стандартын, ФГОС дэнээччини онордулар. Бу дьонтон биһиги киһибит хаалсыбакка, тэннэ олук үктээн испит буолан тахсар. Культурология науката биһиги дойдубутугар итинник искэ иитиллэ сылдьыбыт буолан билигин күүскэ сайда турар. Онуоха саҕалааччынан, бастакы олобун уурааччынан, олук үктээччинэн Саха сиригэр Попов Б.Н. буолара бу ырытыыттан мөккүөрэ суох көстөн тахсар.

Үһүс тобуһа "Уровни осознания смысла жизни и счастья в обществе"
диэн түһүмэххэ аттарыллан сылдъара маннык:

3.1. Природа уровней осознания счастья и смысла жизни = Дьол икки олох ис хоһооно иккени өйдөөһүн айылгыта (айылбата).

3.2. Разновидности обыденного понимания смысла жизни и счастья = Олох ис хоһоонун икки дьолун иккени күннээби өйүнэн ылыныы араастара.

3.3. Подлинное понимание смысла жизни = Олох ис хоһоонун дьингнээхтик өйдөөһүн.

3.4. Направленность и противоречия смысла жизни и счастья = Олох ис хоһоонун уонна дьолун хайысхалара уонна ис утарылара.

3.5. Цели жизни современников = Биһиги кэммит дьонун олохторун туһа.

3.6. Полнота жизненных сил и любовь = Олох олорор күүс толорута уонна таптал.

3.7. Активность жизненной позиции и борьба за счастье = Бэйэ көрүүтүн туруулаһа дьол туһугар олоруу.

3.8. Мировоззренческая природа счастья и смысла жизни = Дьол икки олох ис хоһооно икки аан дойдуну анаарар айылгылара/айылбалара.

3.9. Идеалы современников = Биһиги кэммит дьонун олоххо чыпчаал ыралара.

Бу тобуһа дьон-сэргэ олох ис хоһоонун өйдөөһүнүн таһымнара араналанар. Ким барыта тугу барытын бэйэтин баайытынан, бэйэтин бараатынан анаарар кыахтааба — ол кини айылбаттан айдарыта, талаана. Таһым талаантан аһары барбыта суох. Ким төһө талааннаабынан таһымнанан баарбыт. Саха этээччи: Оннооҕор хара тыа маһа үрдүктээх-намыһахтаах, — диэн. Ол кэриэтэ эттэххэ, үрдүк мас абыһабын тэнэ, уһулуччу киһи биир эмэ буолара эмиэ айылбатынан. Ол уһулуччу киһини кэм-кэрдии барбалыы түспүтүн кэннэ дьэ өйдүүр диэн эмиэ баар. Үрдүк хайа ыраахтан көстөр диэччилэр манныгы.

Үөрэбири, үөрэби ылыны туһунан эмиэ культурологтар билигин манныгы тоһоһолоон ыйаллар. Үөрэх диэн култуура кестүүтэ. Үөрэбири диэн култуураны ылыны, баһылааһын, бэйэ айбыт-туппут эйгэтигэр үлэ-дьарык. Бу наһаа сөп быһаары. Борис Николаевич мань бэйэтин эт өйүнэн эридьиэстээн билбит суола эбит.

Борис Николаевич биир таптаан суруйар тиэмэтэ "Образование и человеческое достоинство" диэн этэ. Кэлин сылларга үлэбитигэр научнай ыстатыйалары күүскэ ирдиир буолуохтарыттан бу тиэмэҕэ собуруу иккитэ-үстэ миигинэн ыттарбыта компьютербар баарыттан киллэриим. Онно кини маннык диир: "Образование, прежде всего, высшее, имея практическое и символическое значение, обеспечивает возможности социального перемещения личности в группу интеллигенции". "Достоинство" уонна "интеллигентность" диэн хаачыстыбалары олус улаханлык сыаналыыр уонна балары бэйэтигэр бааллар диэн аабынар этэ. Салгы аабыт:

"Образование на самом деле это то, что:

- большинство *получает* (в том числе и совершенно посредственные, интеллектуально ограниченные и творчески бездарные),

- некоторые *передают* и

- лишь совершенно меньшая часть *имеет*.

Сегодня очень мало получить какое-то образование, а надо стремиться к тому, чтобы иметь образование, т.е. стать образованным. Людей с образованием чрезвычайно много, а образованных лишь единицы.

Образованные способны размышлять, т.е. философствовать, притом быстрее и грамотнее, чем люди с образованием. Образованные к тому же общественные проблемы решают лучше всех, произведения литературы и изящных искусств понимают глубже всех. Они же отчетливо проводят разделительную линию между близкими понятиями.

Надо бы всегда помнить: ведь то, что люди учатся в школах, а затем в вузах, — еще не образование, а только способ получить образование".

Ити "иметь образование" диирин билингги стандартка "владения", "компетенции" дииллэр. Эмиэ бэрт сөп өйдөбүл сылдьар. Борис Николаевич классификациятын сахалыгыта маннык быһыылаах:

- үөрэҕи ылааччылар;
- үөрэх биэрээччилэр;
- үөрэхтээхтэр.

Ылааччылары ылынымтыалар диир алҕас буолуо. Кинилэр диплом ылар эрэ туһугар үөрэнэллэр. Үөрэммитэ буолаллар. Ылынымтыа диэн "обучаемость" дэнэр үчүгэй хаачыстыба, үөрэҕи ылынымтыа, үөрэххэ сыстаҕас киһи үөрэхтээх буолар. Оттон үөрэх биэрээччилэр таһымнара намыһабыттан үөрэхтээх аҕыйах диир сөбө дуу? Буолуо. "Преподаватель" диэн аатыгар да баар, биэрээччи буолара.

"Совершенно посредственные, интеллектуально ограниченные и творчески бездарные" диэн сыана быспыт дьонун дьэ туох да харыстабыла суох кэнэйдии да сөптөөҕө. Маннык сыана быспыт дьонун букатын норуот өстөөхтөрүн курдук көрөрө — бу кини майгыта куһаҕаныттан, дьону сэниириттэн буолбатах этэ диибин. Кини норуотун туһугар кыһалларыттан, ыччат сайдыан баҕарарыттан маннык сыһыаннааҕа. Абаккатыттан. Саха туһугар ис хааныттан ыалдьара, хотторуулаах өттө кыайа турарыттан абара-сатара хаана хамсыыра. Холобура, саханы кэлии омук дири утарара кини бу боппуруоһу ис дьинин билэриттэн буолбакка, маннык этэр хотторуулааҕын, бэлиитикэ өттүттэн сүүйтэриилээбин иһин этэ. Саха төрдүн хасыһан үөрэппэтэбин билинэрэ эрэри, дьэ итинник бигэ миньээннээлээх буолара.

"Иметь образование" диэн ол аата биир курдук култуураны баһылааһын, култуура тыыннаах эйгэтигэр кирири, инкультурация буолар. "Культура в человеке/ребенке. Человек/ребенок в культуре" диибит. Итини сахалар өссө 90-ус сылларга насынаалынай оскуола Кэнсиэпсийэтигэр, "Эркээйи" бырагыраамаҕа киллэрэн турабыт. Арассыыйаны куота, урутаан. Ол иһин биһиэхэ культурология үөрэҕэ ким хайа иннинэ кирибитэ уонна саха тылын бакылтыатыгар сыстыбыта. Бу бакылтыакка өссө психология

(уйулжа үөрэжэ) эмиэ кытгыспыта, ол кэннэ туспа үнүстүүт буолан кынат аннынан тахсыбыта.

Бакылтыат, үнүстүүт, үнүбэрсизт диирбин истэрэ буоллар төһө эрэ мөбүттүүх этэ. Манньк сангарары дуостал утарара уонна: Тыыннаахпар диэм суоҕа, тү-түүт буола сытыйан, — диэн сиргэ силлиирэ. Ити гынан Дапсыны ытыктыыра, хаһан да быһа-хото эппэтэ, сии-одуу быспата. Дапсылыын, Тэристиин Өктөм лицейигэр тахсан лекция ааһан киирбиттэрэ – ити кини бүтэһик сырыыта этэ. Сотору охтубута. Бохуруонатыгар Дапсы хоһоон суруйан аһалан аахпыта. Мин Дабыл "Барда" диэн кинигэтиттэн барбыт кинини сахалыы атаарыыны аахпытым уонна суулларбыт дьону хомноон тыл эппитим. Ону кэлин Василий Иванович проректор: Наһаа күүскэ эппитин дии, — диэбитэ. Тустаахтар баһас сүрэхтэригэр ыттарбыттар этэ...

Үнүбэрсизт бэрэпиэссэрдэрин аллеята баар буолла. Онно ааттара көмүс буукубанан суруллан тураллар. Үчүгэй өйдөбүннүк. Биһиги киһибит аатын ректор Е.И. Михайлова киллэриэхпит диэбитин иһэнэммин ситэ ирдэспэккэ хаалан киирбэтэҕэ. Кэлин сүүрэкэлэспиккэ: Миэстэ суох, бүһпүтэ! — диэн харда кэлбитэ. Бүттэхпит ол. Биһиэнэ куруук итинник... ол сороҕо бэйэ сыһабыттан, ньымсата суоҕуттан, ньымааты сатаабатыттан быһыылаах. Стратегия төһө да сөбүн иһин, тактика эмиэ үчүгэй буолуох тустаах. Дьон ортотугар олорору умнумуох тустаахпыт.

Попов Б.Н. суруйууларыттан афоризм буолан үйэтийиэх баһаам этиини булабыт. Мин итинниги кэмэ суоҕу булан библиотекаҕа тиксэрбитим. Бу ахтар ыстатыйаҕа кини били тапталлаах өйдөбүллэрин табыгастаахтык кытыарар: "... образованный находится в сфере «перекрестного» контроля трех таких сильных морально-психологических явлений как *совесть, честь и ответственность* перед собой.

Жизнь и счастье образованного действительно проходят под знаком непрерывного саморазвития и самосовершенствования, неустанной и активной борьбы за свое *достоинство*".

Борис Николаевич Попов-Барылбан үөрэххэ, сырдыкка тардыһыы чабылхай холобурун көрдөрбүт, бу өйдөбүллэри наука таһымыгар кылбардык арийбыт саха үөрэхтээх киһитэ буолар.

Түмүк кэннэ санаа салбырбаһа. Ыччакка Саха үөрэбэ, Саха үөрэхтээбэ диэннэри туспа тутан этиэх-кэпсиэх баар. Лекцияларбар аатын куруук ааттыбын. Кафедраба аатын инэртэриэхпин, устудьуоннарга кини аатынан истипиэннэ анатыхпын баҕарабын... Сорохтор "Любимец публики" буоланнар куруук ааттара ааттана турар, мааныга-далбарга сылдыаллар. Борис Николаевич аатын ааттатар туһугар буолбакка, достоинствотын (киэнин) түһэрбэт туһугар кыһаллыбыта. Ол кыаллыбыта. Кини үөрэххэ ситиһиилэрин үс төгүллээх Академик аата туоһулуур. Ону кини тус бэйэтин таһымынан ситиспитэ. Аны да кинигэлэрэ баарын тухары кини өркөннөөх өйүн сөбөөччү көстүөбэ! Сахаттан буоллар ханнык.

Кинигэлэрин аныгы технологиянан үйэтитэр баар эбит – уталыйбат сорук. Аабааччым, мантан аллара Б.Н. Попов абатын туһунан суруйуутун аахтаахына, кини Аба диэн кимин арийбытын таһынан, бэйэтэ үөрэххэ-сырдыкка хайдах талаһан тахсыбытын билиэн.

Мин аҕам – Ньюкуус

(философскай очерк)

- Тур, доҕор, тур! – диирин кытта тэннэ сыһа ампаар халбаһа сабыллан хап гынна. Атабын тыһа таһырдыа тилигирээтэ. Хайы-үйэ ыраатан иһэн эмиэ: "Тур, үлэбэр бардым, тур", – диэн үрүт-үөһө хатылаата кини. Минньигэс уу төннөн кэлэн сымнаҕас тарбахтарынан нуктатан эрдэбинэ, кини атабын тыһа иккистээн эргиллэн кэлэн:

- Тур, тур, дьон үлэтэ-хамнаһа ыраатта, тур, – диэт кини атын мииннэ быһыылаах, үүн тимирдэрэ кылырдастылар. Сарданалар ампаар быһыһынан курдаттыы тыкпыттарыттан сылыктаатаахха, күн үөһө ойон эрэр. Ити аҕам Ньюкуус үлэтигэр бараары уһугуннардаба. Председатель киһиэхэ "Комсомол" колхоз төһө да кыратын иннигэр, санаттан сана түбүктэр күөрэйэн истэхтэрэ.

Үтүмэн сыллар илим хотоѳоһунуу элэннэһэн ааспыттарын иннигэр, аѳыйаан чордонон хаалбыт оччотооѳу кырдыаѳастар ахтыыларыгар мэлдьи этээччилэр:

- Үчүгэйдик, байылыаттык, быр-бааччы олорбушпут. Дохуот бөѳөнү сыарѳа мунунан үллэстэр этибит. Эгэ бүтүннүлүү үлэѳэ курдук луодурдааһын эбэтэр арыгылааһын баар буолоу дуо? Суох бөѳө! Бары көхтөөхтүк, бары иллээхтик үлүмнэһэн үлэлиирбит уонна эмиэ оннук олорорбут.

... Начальной оскуола үөрэѳэ түмүктэнэн биһиги үксүбүт үлэлиир. Кыралар оѳус сиэтэллэр, уолаттар булуук туталлар. Мин Боккуойга сиэтээччибин. Күнү быһа хоруттарабыт. Түүннэри барарга диэн буолла. Хара оѳустарга тунаарыччы сиик түспүтүгэр тарбаххынан буукуба суруйан ааѳыахха сөп. Көхсүлэрэ айа маһыны токуруйан оѳустар тардан дьүккүһэллэр. Сааскы күн киирбитэ өр-өтөр буолбакка мастар быыстарынан кылахаччийан, сытыытык сыдыаайда. Кытаанах муруннаах оѳустары тардыалаһартан нук буолбут көхсүбүн таайбыттыы күн уота угуттаан барда. Аата эрэ сүөдэнниибин быһыылаах. Оѳустар муостара көхсүбэр ыарыылаах соѳустук имнэнитэлиир буолла, өрүһүлтэтэ суох утуктаан бардым. Арай эмискэ дьик гынан уһуктан кэлбитим, оѳустар икки ардыларыгар охтубушпун. Сылайбыт оѳустар кэлэйбиттии аргыйдык унаарыччы көрбүтүнэн тохтоон аѳылаһа тураахтыылыларын хараѳым кырыытынан көрө биэрээт, ойон турдум. Уум кэлбитэ сыыдам кынаттаах чыычаахтыы көтөн хаалла. Боккуой мин туох буолбушпун билбэтэ даѳаны, оѳустар бэйэлэрэ тохтоотохторо диэн сайдыырын тохтоппото.

Билигин эрэ кэлэн аѳам барахсан муударайын сөѳөбүн. Мин бэйэм оѳо эрдэхпинэ доруобуя өттүнэн бэрт аһаах этим. Ол иһин аѳам миигин харыстаан ити эдьийбэр Боккуойга, Прасковья Романовнаѳа, сыһыарар эбит. Боккуой оѳо аймахха куолаһын да үрдэппэт үгэстээх. Аны бу былдыаһыктаах ыһыы үлэтин кэнниттэн паардааһын диэн эмиэ сир хоруттарыыта буолар. Салгыы сынныабыл диэни билиммэт өссө ордук

былдьаһыктаах от үлэтэ кэлэр. Онно аҕам миигин эбэтэр Ньюкулай Боппуоп оҕонньорго, эбэтэр Миитэрэй Хаһынайап оҕонньорго сыһыарар. Хайалара даҕаны аатырбыт кыайыгас уонна ыраас тутуулаах үлэхиттэр. Ол гынан баран, кылаабынайа, кимиэхэ даҕаны дьорҕойон турбат, киэн-холку көбүстээх ытыктанар кырдыаҕастар. Күһүөрү от кэбиһиитин сэргэстэһиннэрэ, бурдук хомуура саҕаланар. Онно аҕам миигин Дьөгүөр Дуруһаалга, Егор Михайлович Друзяновка, эмиэ киэн көбүстээһинэн, холкутунан сураҕырбыт туруу үлэһиккэ кыттыһыннарар.

- Эн бэрэстээтэл уолаҕын, аҕан хомойуус, ону умнубат буол! – эппиттээбэ эбэкэм Өрүүнэ эмээхсин. Кини биллэбэ. Сылайдахпыан, сымнаҕас суорҕан анныгар утуйдарбыан. Кэбис! Оҕолор үлэлииллэр. Коммунист уола луодур диэхтэрэ. Үлэлиэххэ! Ити санаа эрчимирдэргэ дылы. Кырдык даҕаны, бииргэ үөрэммиттэrim миигин коммунист уола, председатель аҕалаах диэн чорбото этэн аһарааччылар. Кинилэр эрэ буолбатах.

- Ньюкууһун аны хомойуус.

- Уутуньук Остуоппа уола, Николай Степанович, аны баартыйалаах үһү, – диэн үгэргээбиттии, ордук санаабытты, ытыктаабытты даҕаны этээчилэри улахан дьон кэпсэтэриттэн, сэлэргэһэриттэн иститэлиир этим. Туох да диэтиннэр. Аҕабын кимиэхэ да биэрбэппин! Кини курдук туттар-хаптар, кини курдук омуннурар-төлөннүрэр, өрүкүйэр, күлүбүрэйэр, үрүт-үөһэ этэр-тыынар, кини курдук мээнэнэн киһи дэлэбэ даҕаны үтүктүбэт дьиктилээхэй кэпсээннэринэн уонна сылаас амарах сыһыанынан дьону-сэргэни үөрдэр-көтүтэр ким баарый? Ким да суох! Кини баар буолуон эрэ кэрэх – тула барыта сырдыр, үөрэр-көтөр, күлэр-мичээрдир, эргичийэр-кулахачыйар. Дьиктилээхэй сырдык да киһи мин аҕам барахсан!

Аҕам кыра эрдэбинэ оҕо дьылҕатын төрөппүттэрэ бэйэлэрэ судургутук быһаараллар үһү.

- Улахан уол Ньюкуус Ыстапаанна өйүө тастын, үөрэхтээх киһи гыннын, – диэн кэриэһин эппитэ үһү аҕам аҕата Остуоппа, Степан

Андреевич. Бүтгэжэ ол. Ажам үөрэммэтэх. Кини элбэх оџолоох кыаммат-түгэммэт ыалга улаханнара эбит.

Оччотооџу олох сизэринэн, аџа киһи кэриэс тыла – сокуон. Ажам иккис уола Ыстапааны күүһэ кыайарынан үөрэттэрбит. Инньэ "Отордообут" диэн үөскээбит кыракый чонкучах алаастарыттан бу Дьокуускайга тийэ сыарџалаах оџуһунан, сороџор атынан өйүө таспыт. Хата, өс киирбэх диэбиккэ дылы, Ыстапаан хойут биллиилээх учуонайдары Георгий Прокопьевич Башарины уонна Евдокия Иннокентьевна Коркинины кытары тэннэ оскуола паартатыгар олорсон ситиһиилээхтик үөрэммит уонна Казанской университетка историк идэтин баһылаан, Төнүлү, Кытаанах, Чурапчы орто оскуолаларыгар, Чурапчытааџы педучилищеџа директордаталаабыта, учууталлаабыта. Үтүмэн элбэх – учуутал даџаны, ученай даџаны, суруйааччы даџаны – дьону үөрэтэн-иитэн таһаартаабыт өнөлөөх. Кинини, Аџа дойду сэриитин ветеранын уонна инвалидын Степан Степановиһы, дьон-сэргэ сөбүлүүрэ, таптыыра.

Ажам иккис бииргэ төрөөбүт быраата Өлөксөй аатырбыт сорсуннаах булчут, букатын диэн аџыйах саналаах, мындыр өйдөөх киһи этэ. Кини миигин бэйэтигэр бэрт сылаастык сыһыаран булчут идэтигэр уһуйбута. Өлөксөй бэйэтэ элбэх оџолоох туспа ыал киһи, тынга ыарыһах буолан, кыһыннары-сайыннары биһигини дьукаахтаһар идэлээџэ. Бу санаатахха, ажам күүс-уох, үлэһит өттүнэн кыанара бэрдиттэн мас мастаан, от оттоон, элбэх дьону сылааска тутан, уһун кыыдааннаах кыһыннары туораталаан олороохтообут эбит.

Аџабын Уутунньук Остуоппа уола Ньюкуус диэн тоџо этэллэрэ бэйэтэ эмиэ биир туспа сэхэн. Ажам аџата Степан Андреевич оччотооџу саха омугу имири сото сыспыт ыарахан ыарыыны, уоспаны, утары быһыы (прививка) быһааччы эбит. Кини Чурапчы, Таатта, бэл диэтэр Өймөкөөн, Нам уонна бу Тулагы Киллэмнэ тийэ атынан сылдьан прививка онортуур эбит. Ажам бииргэ төрүүбүт балтылара Мария икки, Ульяна икки кэпсээннэринэн, Остуоппа күһүн хаар түһүүтэ хоннон баран, саас биирдэ эргиллэрэ үһү. Кини

сахалартан бастакы үөрэхтээх врач Прокопий Нестерович Сокольников көмөлөһөөччүтэ уонна тапталаах үөрэнээччитэ, атыннык эттэххэ, ученига эбит. Ити "ученик" диэн тылы оччотооһу сахалар бэйэлэрэ өйдүүллэринэн, уутунньук диэбиттэр. Онон эһэбин Уутунньук Остуоппа диэтэхтэрэ.

... "А" буукуба анаар атабын да билбэтэр, аҕам председатель. Хара бартыбыалыгар (ити мин туйгуннук үөрэнэрим иһин оскуолаттан бэлэх!) сотору туттуллуохтаах кумаабылары хачыр курдук симээччи, соччо наадата суохтары былыргы танас угар мас сундуук дьааһыгын муннугар чөкө мунһааччы.

- Барыс, былырыынны от тутуһуутун туһунан аабы булан кулу. Мүкэттэн уонна Ньюуруттан төһөлүүтүн билэбин. Уопсайа наада буолла. Райсовекка оччуоттаа диэтилэр. Мин буоллабына дэбигис булбаппын.

Онуоха кини чуолкайдаан биэрэр:

- Ыйдангара сылдыар чараас кумаабы буолбатах, күөх дьүһүннээх, хачыгырас, хачыгырас этэ. Аччыгый Бааһа дуу, Оппуонһа Хаһынайап дуу суруйбута буолуохтаах.

Оччобуна мин күөх хачыгырас кумаабыны көрдүүбүн, Василий Иванович Каженкин эбэтэр Афанасий Терентьевич Карсанаев кырасыабай сыыйа тардыы буочардарын эндэппэккэ билэбин уонна аҕам көрдүүрүн булан ылабын. Иккиэн тэбис тэнгэ үөрүү бөҕөнү үөрэбит. Ханнык даҕаны докумуон ис хоһоонун, хайдах дьүһүннээх кумаабы тугунан, хаһан, ханна, ким буочарынан суруллубутун кини эндэппэккэ билэр.

- Бүгүнгү күннээх "Комсомол" колхоз уопсай мунһабын аспытынан ааҕабын, – диэн саҕалааччы мунһахтары. Оттон туох да кумаабыта-далбара суох күөс быстына эрчимнээхтик тыл этиитигэр колхоз сыллаабы ситиһиитин, ыаннныксыттар ыабыт үүттэрин, бастын үлэһит көлөһүн күнүн сыышпараларыгар тийэ биирдэ да мунаарбакка төбөтүттэн хостоон таһаарар. Улгумнук тахса-тахса элбэх киһи тыл этэр. Сотору-сотору хос ааттарын ааттаһан, үөхсэ былаастаан дьорҕойон суустаһан тураллар. Ол быһыыгар аҕабын Уутунньук уола диэн элбэхтик хооруйааччылар да

бааллар. Аџабар дьорџойдохторуна кулууп оһоџун кэннигэр кирилиэскэ саһан оһорон, тулуйбакка, кыракий илиибин ыстааным сизбигэр сутуруктуу туттабын. "Бэйикэй, улааттахпына иэстэһиэм". Арай аџам онно эрэ кыһаммат. Мулукус-халыкыс гынан баттаџа суох төбөтүн модьу тарбахтарынан халтарытан өрүтэ имэрийтэлиир, туох да буолбатаџын курдук туттар, хаана да уларыйтат. Былыргы танара дьийэтэ кулууп киэн саалата табаах буруотунан туолуор диэри түүнү быһа мунһахтыылар. Аџам түмүк тылыгар син-биир кимниин да үөхсүбэт. Уопсайынан кини ким эмэ туһунан хатыылаах куһаџан тылы эппитин биирдэ даџаны истибэтэџим.

"Комсомол" колхоз – син бэйэтигэр сөрү-сөп үптээх-астаах, дохуоттаах ньир-бааччы хаһаайыстыба. Ол эрэри кини аһара кырата салгыы сайдарга тирэх буолбат. Колхоз улаатан аџам аны биригэдьиир.

Кини эриэ-дэхси, салаа да от турара ыраахтан киһи хараџар быраџылар гына ыраастык охсуллубут ходуһаны ачаах маһынан мээрэйдиир. Эппиэттээх үлэ быһыыта. Муннуттан сүүрэн түһэр ууну сотору-сотору соттор, тылын төбөтүн кыратык быктарбыт, төбөтүн кынначчы соџус туттубут, иһигэр ботугураан ааџар, ардыгар бүдүрүйтэлээн ылар, бырдахтан төбөтүн мүлүрүс гына илиитинэн имэринэр, сүүһэ мыччыстыбыт.

- Уолаттарым үчүгэйдик оџустаран кырылаппыттар. От бөџө кэлиһик, кэбиһии бөџө бачыгырыһык! – диэн чахчы үөрбүтүн биллэрэр кини. Ити кини бэйэтин уолаттарын, колхоз туруу үлэһиттэрин Николай Борисовы (Оһооччуну) уонна Василий Попову (Сыллай Баасканы) этэр.

Оччуттарга таарыччы өйүөлэрин тиэрдииһэ, дьийэ-уот, оройуон, республика, аан дойду сонунун дэлэччи кэпсиэххэ наада. Атын киһиэхэ дэбигис туттарбат, аџабын көрдөџүнэ утары хааман кэлэр доџордоспут атыгар чэпчэкирик олороот, үүнү тардыалаан үрүт-үөһэ "ат-ат" диэбитинэн барар. Ат, кини мэлдьи тиэтэлин билбит буолан, улгумнук сизэлэр, киһи иһэ-үөһэ сахсыллар, күөх тыа өрүтэ көтөн дьийэрэнкэй тэбэргэ, тула баар барыта биһигини батыһа эргийэргэ дылы. Аџам, кыһаммакка, ыһыырыгар сыстан

хаалбытты олон иһэн, биир дьүрүс сахалы ырыатын быһыгар сэхэргии иһэр:

- Мааркыс, Элиэнньин улуу да дьоннор. Олобу уларыта туппуттар. Үөрэхтэннэххинэ Элиэнньин баартыйатыгар киирээр...

- Үөрэх эбит тугу барытын кыайар. Үөрэхтээх барахсаттары көрөр да астык. Оройкуом үлэхиттэрэ үтүө, аламабай дьон буоллахтара... Эн хайаатар даҕаны үөрэн. Үөрэхтээх киһи буолан баран аны бырааттаргын-балыстаргын үөрэттэрээр.

- Сиргэ саамай ынырык – сэрии. Күтүр аны хаһан да буолбатар ханнык этэ... О, оннук ээ. Сир барахсан аһатар биһигини...

Аҕам кэпсээнэ күннээҕи түбүктэн саҕаланан итинник киэн тиэмэлэргэ тийэн хаалар үгэстээх.

Кини фронна сырыттабына Чурапчыга уот кураан буолбута. Аҕабытын күүтэрбитин өйдүүбүн. Ытыспын саратан кумаабыга уурдахпына, ийэм харандааһынан эргитэн уруһуйдаан баран, киниэхэ үс муннуктаах суругу ытара. Ийэбин Дулҕа сайылыкка бииргэ үлэлиир дьүөгэлэрэ, ордук Үчүгэй Өрүүнэлээх, дьиибэлээн оронугар киһи сытар курдук онороллор.

- Ньюкуус армияттан төннүбүт ээ, Марфа...

Сүөһү буолан эрэр тыһаҕаспытын уорбуттар. Ийэм ытыыра. Ким уорбутун билэрэ да, аймаммата. Онон ыалтан ынах атыыласпыта. Ынахпытын ферма ынахтара туораталлара уонна кэлбит сири билэр буолан күрөөн сордуура. Ону иккиэн экирэтэрбит. Ийэм сүүрдэбинэ хойуу да хойуу баттаҕа ыһыллан, уһун хара суһуоҕа такымыгар охсуллар. Ону көрөммүн мин күл да күл буолабын. Туохха барытыгар эрэйдэннэр эрэ:

- О, аҕабыт баара буоллар. Кырыыстаах сэрии... Хаһан бүтэрэ буолла, – диэччи кини.

Биттэммит курдук күүтүүлээх киһибит армияттан кэлбитэ. Ачыктаабыта, көтөхтөрбүтэ бэрдиттэн бэйэтин кыаммат буолан, дьон ыныырдаах акка оҕо курдук үтэн олондон биэрэллэр. Ньюкуус этэннэ ийэ буоругар төннүтэ диэн ааттаан, Дулҕа сайылыкка истин үөрүү-көтүү

тэрийдилэр, улахан да улахан ыһыллыбыт сиэллээх кырдыан хаалбыт кугас атыыры сүүскэ биэрдилэр.

Сыллар көтөллөр. Мин аҕам аллаах атын айаныны элэннэһэн түргэнник, күлүмэхтик. Аҕам аны баһаам уһуннук сылгыһытынан үлэлиир.

Дэ кини сылгыны куруутун сөбүлүүр да сөбүлүүр. Сылгы бөҕөнү көлүүргэ, көлүйэргэ диэн ааттаан-суоллаан айааһыыр үгэстээх. Ол иһин Ньюкуус Буулуура, Ньюкуус Ураанайа, Ньюкуус Тураҕаһа, Ньюкуус Төһүнүбэтэ, Ньюкуус Улаана... диэн эһин сыыдам, үлэҕэ тулуурдаах ат бөҕө оччотообу чэпчэкигэ суох олох илистиилээх таһаҕастарын аҕабынаан уонна дойдум үлэ иннэ диэн баран умса-төһөнө түспүт үлэһит дьонунуун тэннэ состохторо. Үлэһит дьон икки, үлэһит аттар икки бүгүһүнү олохпутун онордохторо ээ дии саныыбын. Аҕам элбэх куллугурас санатын, кини омуннаахтык таптаан үрүт-үөһэ этэр тылларын хайа да ат эндэппэҕкэ инэрсийэн билээччи уонна алаас хайа баҕарар өттүттэн утары хааман-сиэлэн кэлээччи.

- Айааһыыр саҕана ат кытаанах илиилээх киһини тута билэр. Утарсыбат. Аны айааһанан баран үтүө, сырдык дууһаһын курдаттыы сэрэйэр. Көрдөр эрэ тийээн кэлэр, – диир аҕам.

Аата муодата. Аата дьиктитэ. Буолуоҕа. Аттар аҕабыттан атын кимиэхэ даһаны ситинник сыһыаннаспаттар эбээт. Аҕам этиитигэр уратылаах туох эрэ баар.

Промышленность рабочайдарын тыа хаһаайыстыбатын аһынан-үөлүнэн хааччыйыыга диэннэр колхозтан икки-үс саамай чулууларын Уус-Майа Ааллаах Үүнүгэр уонна Охотскай муора пордугар тийэ таһаҕасчыттар диэн дьону ытталлар. Олорго мин аҕабын эмиэ. Күһүн хаардаахха бастын аттарынан хоннон баран, сааскы чалбах тахсыыта төһөнөн кэлэр. Эмиэ үөрүү-көтүү, кэпсээн-ипсээн күөстүү оргуйа түһэр.

- Ньюкуус барахсан мас хайдарыны көһө, кыайыгас-хотугас дуулаҕа үлэһит. Таһаҕасчыттар сыарҕа суолун эбэтэр аһылыгы буһарарга оһох былдыаһытыгар даһаны, тааннаабыт хайа үрэхтэрин туорааһынна даһаны,

үрдүктэн үрдүк дабааннары толору таһаҕастаах атынан дабатыыга даҕаны атын оройуоннар бэртэриттэн хаалсыбат, – дэһэн кэпсэтэллэрин өйдүүбүн.

Ньукуус барахсан кэргэнигэр табыллыбатах киһи диэн кэпсэтэллэрин аҕыйаҕа суохтук истибитим. Ол табыллыбата диэн бастакыта, Марфата, дьиэтигэр оҕолоноору хаана тоҕу түһэн уонна сотору ферматын хотонугар тахсан үлэлээн тымныйан өлбүтэ. Кини норуот хаһаайыстыбатын ситиһиилэрин республикатааҕы быыстапкатын кыттыылааҕа, чугаһынан суох аатырбыт-сураҕырбыт ыанньыксыт этэ. Иккиһэ, Балбаарата, сэлликтээн аннараа дойдулаабыта. Үсүһэ, Даайа, төрүт ыарыһах этэ. Ол аайы хастыы да оҕо тулаайах анардаах хаалаллар. Оҕолоругар уонна иитэн-аһатан туруорар сүөһүлэригэр ийэ наадатын өйдүүрүттэн дуу, кини кэргэннэнэн иһээччи. Сүрэбин сорҕото буолбут кэргэттэрин, төрөппүт оҕолорун, чугас аймахтарын элбэҕи көмтөҕө. Ол тухары биирдэ да хараҕын уутун көрдөрбөтөҕө. Кылгас кэмнэ курутууйан баран аһарынан, килэриччи анньынан кэбиһэр. Айылҕаттан кытаанах санаалаах. Дьиннээх оптимист эбит кини. Уонна, бадаҕа, дьин олох үүт-тураан, эриэ-дэхси холку буолбатаҕыттан олоххо ким эрэ өрөгөйдүүр, тиллэр, ким эрэ адьас сабыс-саҥа кэлэр, ким эрэ ыалдьар-сүтэр, ким эрэ бэл диэтэр эргиллибэттик букатын сүтэр. Баҕар ситинник диринник, философскайдык өйдүүрүттэн эбитэ дуу? Эбэтэр түн былыргылыы "дьылҕа бэйэтэ биэрдэ", "дьылҕа бэйэтэ ылла, ильдэ барда" диэн фаталистыы өйдүүрүттэн эбитэ дуу?

Арай Чурапчыга педучилищеҕа үөрэнэбин. Аҕам миигин көрсө диэн эмискэччи-бааччы баар буолааччы. Геометрияҕа эппиэттээх экзамен туттара учуутал остуолугар олоробун. Кылаас аана тэлэччи аһылларын кытары, ити тохсунньу саҕана, саҕыннахтаах киһи:

- Барыыс, ат тонно, доҕоор, бүтэ оҕус, бүт-бүт!

Ити аҕам кэлбит. Хайыаххыный, кини туох да төтөлө суох: кини быһата инчэҕэй тирбэҕэ быстыбатынан олорорун билэбин. Ону туох эрэ байылыаттык олорор, астаах-танастаах киһиэхэ дылы бу уһун өрөбүлбүн билэн, дьиэбэр ильдээри инньэ сэттэ көстөн ордук Сылдырыкы үрэхтэн

кэллэбэ. Аҕам барахсан. Кэлин бииргэ үөрэнэр оҕолорум күлэллэригэр эмиэ биир төрүүт, бэртээхэй чаччы таҕыстаҕа ити. Чэ буоллун!

Намна оройуонна учууталлыбын. Бытархан тымныылаах кыһынны күн үөрэнээччилэрим, нуучча оҕолоро, биир оҕонньор эйиэхэ кэллэ диэтилэр. Туох оҕонньорой ол? Көрүөххэ. О, аҕам!

- Барыыс ханнаний, Барыыс! – дии-дии кылаастары өнөйтөлүүр эбит кини.

Университекка, Короленко уулуссаҕа икки этээстээх мас дьиэбэ үөрэнэбин. Арай соһуччу баҕайы бииргэ үөрэнэр студент оҕорорум эттилэр:

- Эйигин, аҕан үһү, биир элбэх сангалаах нууччалыы кып-кыһыл оҕонньор көрдүү сылдыар. Аллараа этээскэ дьонтон бары сураһар.

Иһитиэм-истибэтиэм диэтим да кирилизэһинэн биирдэ сурулаан түстүм. О, аҕам!

- Барыыс! Барыыс! Эйигин көрдөөммүн куораты бараатым. Ханна бааргын тоҕо чуолкайдаан суруйбаккын! – диэн буолла.

Чэ, буоллун. Аҕам илэ бэйэтинэн.

Аҕам эдэр сылдьан дьэ быһата, омуннаатахха, Элиэнэ өрүһү мууһа уста турдаҕына ойуоккалаан Дьокуускайтан туораан Чурапчыга, Марфатын ахтыбыта бэрдиттэн сатыы кэлбиттээбэ диэн кэпсииллэрэ табаарыстара. Мин да аҕам хорсун уонна кыанар эбит диэммин киэн туттарым. Хорсун буолаары улахан күөллэри харбаан туоруурум, дириннэрин умсан кээмэйдиirim, тииккэ хатаастарым, улахан тангара дьиэлэрин тэллэрээттэринэн сөллүбүт этэrbэстээх сүүрэрим уонна сороҕор мэник эрэстиин аатын сүгэрим. Онуоха аҕам биирдэ да мөхпөт, дьаҕырыйбат.

- *Эн дьарыгын кутталлаах. Сөботохто мэлийиэнг. О, оннук ээ! Сөботохто суох буолан хаалыаҥ! Оннук, оннук!* – диэччи кини.

Саамай-саамай сөбүлээбэтэбинэ этэр этиитэ маннык: "Үөһэ тур!". Ол аата тылбаастаатахха: "Антах бар!" – диэн эбэтэр элбэх сангата аҕыйаатар аҕыйаан, чуумпуран, санарбат буолан хаалар үгэстээбэ. Ити уратыта, билигин санаатахха, эмиэ кини муудараһынан быһаарыллар эбит.

Арыылаах – кыракый дэриэбинэ. Ыһыахха тустуу диэтэллэр эрэ аҕам түһүлгэбэ куруттан үөһэ сыгынньахтанан баран, биир бастакынан киирэн турунан кэбиһэр. Мүчүк-мүчүк гынар, баттаҕа суох төбөтүн сөп буола-буола халтарыччы имэринэр. Онуоха эбии, халлаан урсунугар сыһыары тутан көрдөххө, туруору улахан хонтойбут мунна өссө улааппыкка дылы.

- О, Ньюкуус киирбит. Киппэтин, халыгын көрүн эрэ. Көнтөрүгэ бэрт. Сымса уолаттар охторуохтара! – дэһэллэр. Уонна, кырдык, хотторуулаах кини буолар. Тоҕо иннэ гынара эбитэ буолла. Ыһыах көхтөөх буоллун диэн баҕарарыттан эбитэ дуу?

Тура, көннөрү күүс баар быһыылааҕа. Арай биирдэ, уонтан тахса сыллаабыта куобах мэнээктээн үөскээбит күһүнүгэр, Дьокуускайтан доҕотторбун алта учуонайы сынньатаары илдэ табыстым. Биир сарсыарда дьонум сөбүү-махтайыы бөҕө:

- Доҕоор, эн утуйа сытабын, аҕан адьас бухатыыр эбит. Тобус толору уулаах уонна өрөһөлүү муус хааламмыт былыргы халыг да халыг чугуун чааны икки кулгаабыттан көтөхпүт уонна бэрт холкутук, таһаҕас оностуммакка, биһигинниин кэпсэтэр: "Хайа, уолаттар, төһө үчүгэйдик утуйдугут?" – диэн туоһулаһар. Муустаах чааны ампаарыттан дьиэтигэр аҕалла.

Аҕабын үтүктэн бары уочаратынан боруобаланан көрбүттэр. Ким даҕаны холкутук кэпсэтэ иһиэхтээбэр буолуох, көтөҕөн да көрбөтөх. Баҕар, буолуо!

"Университеты ситиһиилээхтик бүтэрдим. Аҕаа, Ленин партиятыгар киирдим", – диэн суруйабын мин.

60-нус сылларга дьон бары дьиэ-уот туттан бардылар. Биригэдьиир эрдэбинэ Улаан дьүһүннээх атыыры аттаан баран паардааһынна көлүйбүттэрэ, бааһыгар кир киирэн сүһүрэн өлбүтэ. Онуоха оройуонтан милиция киһи тахсан, бэстилиэтин остуолга ууран олорон, аҕабын доппуруостуура. Аҕабын буруйдааннар Мүкэтин алааһын дьиэтин фермаҕа биэрэн кэбиһэн, ыалга дьукаахтаһар.

- Кэргэним ыалдыарыттан ыаллар соччо дьукаах гыныхтарын баҕарбат буоллулар, – диэбиттээҕэ кини. Аҕам ылбыччаҕа мунгатыйбат.

- Тугун эмиэ уопускаатай. Аҕам сааһыгар уопускаата суох сылдыар. Хайа уонна үөрэнэ да сылдыан мин биир сайын сынньаммытым суоҕа. Аҕабар дьиэтэ тутан биэриэххэ, – быһаарыммытым мин.

Үлэҕэ дубук-дабык хамсанары аҕакам сөбүлээбэт. Ылыннын да үлэлиэххэ. Харса суох, илбиһирэн, омуннаахтык, үөрэн-көтөн, ымсыыран-баҕаран. Күһүнүгэр аҕам шифер крышалаах сабыс-саҕа дьиэҕэ киирэн үөрүүтэ улаатта.

Онуоха сүүнэ үтүөлээх мин кылыным Степан Николаевич Михайлов – Дьобулҕа Ыстапаан. Кини Мэнэ-Ханалас Хаптаҕайыттан төрүттээх, эдэригэр күүстээҕинэн аатырбыт, сүрдээх көнө-сымнаҕас майгылаах, тутааччы идэлээх. Кини ыйан-кэрдэн, быһата, маастардаан биэрбитэ.

Аҕам бастын сылгыһыттар республикатааҕы мунньахтарыгар киирэн тыл эппит.

- Куолугунан кумааҕыта суоххун дуу?

- Кумааҕы ааттаах дии... Сылгы сахаҕа наадатын, кини тыа хаһаайыстыбатыгар суолтатын чорбото тутан эттэҕим.

Аны аҕам аатын оҕонньор диэн тылы кытта мэнэһиктээн этэр кэмэ кэлбитэ. Сирэйигэр дирин сурааһыннар ииччэх-бааччах үөскээбиттэрэ, манан баттахтар талбыт сирдэринэн тобулута ойон тахсыталаабыттара. Ити барыта аас-туор, үөрүү-мунчаарыы, үүнүү-сайдыы, алта уонтан тахсата түһэн ааспыт хаардарын бэлиэлэрэ буолуохтара.

Бүгүн колхоз да, совхоз да суох. Ол гынан баран хайдаҕын да иһин Арыылаах дьоно-сэргэтэ, олорор олоҕо тускуллаах буолуутугар ким ордук элбэх сырата, көлөһүнэ барбытай? Элбэх киһи, олортон биирдэстэрэ хайаатар даҕаны мин аҕам. Кини дьон туһа, колхоз-совхоз туһа диэн утуйар уутун умнан, тус олоҕор ыарахаттары да туораан үлэлээбитэ. Дьонно үтүө, аламаҕай сыһыанынан ытыктабылы сүкпүтэ. Дьон ортотугар сылдыбыт, үгүс дьоннуун алтыспыт эбит. Аҕам тус олоҕо, интэриэһэ дьон олоҕуттан

арахсыспат ситимнээх буолан дьоллоох эбит. Ону ааһан аҕабыт биһигини, элбэх оҕолорун, айылҕаны өйдүүргэ, төрөөбүт дойдуга итии тапталга, дьону-сэргэни кытта истинг сыһыанна, олоҕу үрдүктүк сыаналыырга, үөрэххэ, билиигэ, дьулуурга, дьиннээх буоларга бэйэтэ да билбэтинэн тус холобурунан үөрэппит, үөрэтэн кэбиспит эбит. Мин аҕам Ньюкуус, Николай Степанович, дьиннээх киһи эбит уонна дьиннээх аҕа эбит. Аҕа курдук аҕа эбит!

Сахаларга " Аҕа курдук аҕа" диэн өйдөбүл үрдүктэн үрдүк сыанабыл. Арааһа, чахчыта, ити мин аҕабар чуо сыһыаннаах, киниэхэ анаабыт кэриэтэ адьаһын диэн "барар" сыанабыл эбит. Үйэтин тухары кими да албыннаабакка-түөкэйдээбэккэ, кимиэхэ да илин-кэлин түспэккэ илэ бэйэтэ хайдах баарынан күлүбүрэйэн олордоҕо. "Чиэһинэй буол. Киһиэхэ кылаабынайа ыраас суобаһа уонна үлэлээбит үлэтэ. Оо, чиэһинэй, суобастаах уонна үлэһит... Олортон ордук киһиэхэ туох да наадата суох!" – диэн төһөлөөхтүк миэхэ уонна атын уолаттарыгар-кыргыттарыгар үрүт-үөһэ эппитэ-тыыммыта буолуоҕай! Аҕам барахсан эт быччынынан, халын чэрдээх илиитинэн үлэлээбит үлэтин, дьэ арай чөмөхтүү тутан мунньубут киһи, арааһа ол ыраас халлаан күөх урсунугар мөлбөһүйэ устар араҕас былыттыын аалсыһыах этэ. Ону ама ким умнуоҕай?! Дойдутун-сирин дьонноро уонна биһиги, оҕолоро, умнубаппыт чахчы.

Аҕыс уон үһүгэр диэри кэп-кэчигирэс тиистэриттэн биирэ даҕаны хамсаан да көрбөтөҕө, төп-төгүрүк төбөтүгэр сыччах онон-манан манхайбыт баттахтар дьэ сангардыы быгыаласпыттара, этэ-сиинэ уостубатаҕа, саараама, мин өйдүүр буолуохпуттан ыарытыннарар ыарыы туһунан үнсэргээн ахтыбатаҕа... Арай быарынан ыалдыбытыгар киил мастыы кытаанах киһини укуолунан соһутан иннин ылан турардаахтар. Арыылааҕын таһынааҕы Отордообут алааһын хоту халдыайытын сылаас уорҕатыгар, кэнники кэргэнэ үс тапталлаах оҕотун ийэлэрэ Даарыйатынаан кэккэлэһэн уһуктубат уһун уутугар утуяа сыттаҕа. Ол да гыннар син биир ыччат дьонун кэнчээрилээх

кэнэбэскитигэр эрэнэ, кинилэр бары кинини, аҕалаатар аҕаларын, ахта-саныы сылдыбалларын сэргэх дууһата истэ-билэ сыттаҕа.

Аҕа! Кини кимий?

Аҕа дьэ кэргэн сүрүннээччитэ, кини хаһан даҕаны мунурдаммат иирбэ-таарба таһаҕаһын сүгэн турар эрэллээх өһүөтэ. Туллубат тулааһына. Моральной-психологической Тирэбэ, Эрэлэ, Көмүскэлэ. Өй-санаа икки, инникигэ дьулуһуу иккигэ сирдьитэ, сүбэһитэ, төлкөһүтэ. Ыал модьоботун атыллыы иликкэ: кини кимэ-ханныга эндэппэккэ сэрэйиллэр. Аҕа өйө-санаата дирин, саныыр санаата кэскиллээх, сылдыар ыыра киэн-куон, тас эйгэбэ тахсыыта күүстээх, сабыдыаллаах, далааһыннаах, түмүктээх. Холумтаныттан, отгор аал уотуттан, булгуур-алтыыр ыырыттан, ып-ыраастык нэлэһитэн охсубут киэн ходуһатыттан, туулуур эбэтиттэн, буспут бухаанка кэриэтэ киппэ кэбиһиилээх алааһын отуттан аҕа тыына биллэр. Кини, аҕа барахсан, тутан-хабан хамсаммыта, үрүлүйөн үлэлээбитэ харахха көстөр, сүрэххэ сэрэйиллэр эбээт.

Борис Попов-Барылҕан // Отец - высокое звание.

Дьокуускай: Бичик, 2000.

(Г.П. мин кылгатын компьютерга тангыым)

Бөлүһүөк буолар аналанын

Бэрэпиэссэр Борис Николаевич Попов саамай киэн туттар суола идэтиттэн туох этэй диэтэххэ, кинини билэр дьон бука бары этиэхтэрэ: бөлүһүөк буолуу диэн. Кини бастакы идэ ылбыт үөрэбэ учуутал. Чурапчытааҕы педтехникуму бүтэрэр уонна тута үрдүк үөрэххэ киирэн нуучча тылын идэтин ылар. Тылы чохчы баһылаабыт, тылга дьобурдаах, тыл амтанын олус туонкайдык арааран билэр, тыл тууһун-туматын сатаан таба туттар этэ. Нууччалыы да, сахалыы да "абсолютная грамотность" диэннээх киһи кини. Бу эмиэ сэдэх көстүү диэххэ сөп эрэри, сахаҕа балачча хойуу диибин. Саха дьоно, оҕото-ыччата ураты суруксут. Таба суруйар дьобур

арааһа ити аата хааммытыгар баар быһыылаах. Төһө да "сурукпутун ууга түһэрбит" аатырдарбыт. Тыл иччитэ уу дииллэр. "Река — древнейший образ речи" диэн баар. Оннук. "Уу сахалыы" диэхпит дуо дэлэбэ. Онон ол Өлүөнэнэн устан иһэр Эллэй илэ иннэ гымматах суола ити. Атыны, дириги этэр быһыы. Өс номоҕо диэн хас даҕаны хаттыгастаах кистэлэн тиэкис. Ийэ тылбыт, санарар санабыт кута-сүрэ, илэ бодото Улуу Эбэбитигэр буолбакка, ханна буолуой, кырдьык даҕаны, санаан да көрдөххө... "Ууга түспүт күлүгэ" дииргэ дылы эттэххэ. Онон уу сахалар суруксут, тылга айдарыылаах дьон эбиппит буоллаҕа дуу... Сурукпутун ууга түһэрибит диэн, арааһа, былыргы сурук култууратыттан тылынан култуураҕа көспүт кэммит быһыылаах уонна ол кэмгэ олонхобут айылыннаҕа. Айдахпыт.

Борис Попов көңүл суруйааччы да буолбут буолуон сөбө, эбэтэр публицист. Публицистикаҕа талааннаах суруйуулара хаһыаттарга саһан симэлийээри сыттаҕа, наһаа барытын кинигэбэ көһөрбөтөх буолуохтаах.

Оттон салгыы Борис Николаевич улам социологиянан дьарыктанан барар. Сороҕор кини социологпын да дэнээччи. Биһиги дойдубутугар антропология сайдыбыта эбитэ буоллар, кини холкутук ити да наукаҕа кириэ-тахсыа этэ. Суруйууларын хабааттыыта оннук. Итилэри барыларын эридьиэстээн "Барыыс Боппуоп Үс тоҕуһа = Трижды девять Бориса Попова" диэммин суруйбутум. Ити кини бараатын кытары кирибит санаабын үмүрү тутан суруйан кэбиспитим уонна тоҕус хонугар быраатыгар Николай Николаевичка туттарбытым.

Онон дьэ сыыйа саамай таптыыр эйгэтигэр кириэххэ дуу... Киллэрэрэ дуу? Бөлүһүөк диэн кимий? — диэн ыйытыыга куруук харда көрдүү, хоруй була сатыыр эбит. Суруйууларыгар баар аҕай. Оттон кини бэйэтэ бөлүһүөк быһыытынан тугу гыммытай, хайдах этэй диэн тус санаабын сатаан этиэм эбитэ дуу... Туох эрэ диэхпин олус баҕарабын да, таба тутар биллибэт.

Науканы олус күүскэ өрө тутар этэ. "Наука диэн харана хоско умалпыт лаампа. Кини умайа илигинэ бу хоско туох баара көстүбэт. Оттон умат да, барыта ырылыччы көстөн кэлэр", — диэччи куруук. Бу этии, бу санаа кини

бөлүһүөпүйэтин сүрүн санаата быһыылаах. "Особенности философского знания" диэн үөрэх кинигэтин оҕолор таптаан тутталлар. Уопсайынан бары кинигэлэрин сирэйдэрэ-харахтара көстүбэт буолуор диэри тутуннулар. Бибилэтиэкэбэ баар кинигэлэрэ илдьирийэн бүтэн эрэллэр. Бири биһиги кафедрабыт 20 сыллаах үбүлүөйүгэр диэн, Борис Николаевич кэриэһигэр Төгүрүк остуол онорорбутугар электроннай гына хаттаан таһаарбыппыт. Аны кинигэни итинник эрэ таһаарар кыаллар буолла быһыылаах, кумааҕы кинигэ туһунан баҕа санаа эрэ онгостор кэм үүннэ. А.С. Пушкин аатынан национальнай бибилэтиэкэ үлэлэрин цифровой формака көһөрөөрү нэһилиэнньиктэрин ыйыталаһар. 80 сылыгар диэн манна уонна биһиги университетпыт бибилэтиэкэтигэр быыстапка туруордулар.

Бөлүһүөпүйэбитигэр эргиллэн кэллэххэ, бу этэр кинигэбэ Борис Николаевич бу наука туһунан муспутун барытын киллэрэ сатаабыт. Кини кинигэттэн олус чуолкай, каллиграфиялыы буочарынан сурунан ылаттыыр былыргылыы үгэстээбэ. Афоризмнары олус сөбүлээн мунньара. Ити гынан баран бэйэтиттэн тугу да булан эшпэт, наар "Кант иннэ диэбитэ", "Гегель иннэ диэбитэ" дии сылдыар бөлүһүөктэри олох "сиэтэлиирэ", эппиккэ дылы, киһи да диэбэт курдуга.

Бөлүһүөпүйэ тоҕус суолун арааран бу кинигэтигэр киһи эрэ өйүгэр түһэр, сөбүлэхэр, ээби кытта үөрэ-көтө ылынар гына суруйбута баар — кини бөлүһүөк, талааннаах бөлүһүөк буоларын туоһута, чабылыа тыга сылдыар дьаралыга. Ол тоҕус суолу куолубунан эмиэ сааһылаан биэриим. Тоҕустаах тутулга киллэрэн. Киһи үс кутугар баайан. Оччобуна Борис Попов айылҕаттан бөлүһүөк буолара эбии бигэтик дакаастаныаҕа.

Киһи буор кутунан ылынар бөлүһүөпүйэтэ (кинигэбэ нууччалыы бэриллэрэ манньк):

1.1. Философия природы;

1.2. Философия здоровья и здорового образа жизни;

1.3. Философия любви.

Киһи салгын кутунан ылынар бөлүһүөпүйэтэ:

2.1. Философия религии;

2.2. Философия морали;

2.3. Философия счастья.

Киһи ийэ кутунан ылынар бөлүһүөпүйэтэ:

3.1. Философия культуры;

3.2. Философия человека;

3.3. Философия смысла жизни.

Киһи олоҕун бары аранатын, бары ис хоһоонун курдары көрөн, ытыска ууран ылардыы ырытар гына аттарбыта тугун баҕас ситэритэй-хоторутай! Манна барытыгар кини тус санаатын эппиттээх, өйүн-сүрээбин үлэлэппиттээх, дууһатын кылын ыллаппыттаах. Хайа да атын кинигэбэ бөлүһүөпүйэни маннык аттарыы суох. Маны биһиги киһибит, саха киһитэ онорбутун санаан кэбиһин! Дэлэбэ даҕаны киниэхэ ХНТ (ООН) Кыһыл көмүс бэлиэтин биэриэхтэрэ дуо?! Үлэтин болҕойбут, билсибит, аахпыт, ис дьингэр инэн-тонгон хаһыспыт ким бары Попов бөлүһүөгү өйүн күүһүн, өйүн далай диринин сөбүө-махтайыа, сүгүрүйэ саныа. Ол санаата диринээтэбинэ батыһан ааҕыа, үөрэтиэ, чинчийиэ...

Мин биирдэ Арчы Дьыэтигэр кафедрабыт 10 сылын бэлиэтиир Төгүрүк остуол кэнниттэн Борис Николаевичтыын туохтан эрэ сиэттэрэн мөккүһэн баран, кини дьону олус оруо-маһы ортотунан хотуу-хомус курдук этэн кэбиһэрин ыйбышпар эппиттэн хайдах эрэ улаханлык олуттара санаабыттаахпын. Маннык эппитэ: Мин аарымам бэрт буоллаҕа дии! — диэн. Киһи хайдах бэйэтин итинник этиниэн сөбүн бэккиһээн саната суох хаалбытым, этэргэ дылы тылбыттан маппытым. Кини да салгыы туох да диэбэтэбэ. Оттон билигин бу олороммун кырдык даҕаны диэх санаам кэлэр. Чахчы аарыма! Атын тылы киһи булан эппэт даҕаны. Ол түгэнгэ кини ити аата этиппит эбит буоллаҕа. Атын ким да истибэтигэр...

Туохтан эрэ сиэттэрэн диэн умнубут курдук эттим эрэри, туохтан сиэттэрэн кэпсэтии тахсыбытын чопчу өйдүүбүн. Ити "Төгүрүк" остуолга салайааччыбыт кинини түһэрэ сатаан эппиттэн сылтаан итинник мөккүөр

күөрэйбитэ. Оттон түһэрэ сатааһын төрүөтэ кистэлэн ис күөнтэһии, бэрт былдыаһыы эбит этэ. Сымыйа дуоктардар бааллар диир буолара, ону ол сымыйа дэтэ сылдыар дьон сөбүлээбэттэрэ биллэр. Билигин даҕаны ол төрүөт кини аатын ааттааһынна олуур буола сылдыара бу дьон тыыннаахтарын тухары уурайыа биллибэт. Өссө да салгыы бара туруон эмиэ сөп. Куһаҕан кутуруктаах буолар куолута уонна ол кутуругу туйах хатарааччылар тутан илдэе хаалааччылар. Кэмэлды баҕайы, Алампа этэринии, ааспат-арахпат айылгылаах адьынат диэтэҕин.

Ити тоҕуһу хаттаан болҕойдоххо, кини наар таптал, дьол, олох ис хоһоонун туһунан батыһан суруйар бөлүһүөк курдукка дылыта букатын алҕас эбит. Тоҕустаах тутулу курдары көрөр бөлүһүөк буолан тоҕуһу хас биирдиитин сиһилиир, ситимниир эбит. Ону биһиги туораттан истэ сылдьан ситэри унуордаабат буоллахпыт. Көһнөрү дьон, наука эйгэтиттэн ыраах дьон эмиэ инньэ гынар.

Бу тоҕуһу толорутун өйдөөбүт буолан кини бэйэтин аарыматын билиннэҕэ. Ону ол миэхэ биир эрэ төгүл уонна, баҕар миэхэ эрэ буолуо, билиннэҕэ. Биир эрэ этиинэн. Элбэхтэ лэбэйдээбэккэ. Лэбэйдиири кини букатын ахсарбат, сөбүлээбэт, сирэр суола этэ. Уопсайынан куһаҕантан барытыттан олус сиргэнэрэ, сиргэмтэх айылгылааҕа.

Кинигэтин кэннигэр Борис Николаевич дискуссиялыырга анаан ыйытыылары танмыт уонна бөлүһүөктэр эриирдээх таабырыннарын, парадокстарын испииһэктээбит. Оҕолор өйдөрүн сыстыннар диэн. Ол кэннэ сөп хоруйдары таннары тутан киллэртээн биэрбит. Бытархай, киһи дэбигис аахпат сирибинэн. Онно биир маннык этии баар: "Большое несчастье – потерять из-за свойств своего характера то место в обществе, на которое имеешь право по своим дарованиям". Этии ааптара Н. Шамфор. Бу Н. Шамфор диэн кимин бөлүһүөпүйэни, кинигэни хасыһан аахпат, идэ оностубатах киһи мээһэ билбэт киһитэ. Хрестоматия аайы баар аат буолбатах. Никола-Себастиан Шамфор (1741—1794) моралист-суруйааччы, омугунан француз киһитэ өссө маннык диэбитин санаах: "Беда тому, кто

умен, но не наделен при этом сильным характером". Бу икки этии хайдах эрэ биһиги Борис Николаевичпытыгар сыһыаннаах курдуктар диэххэ сөп. Ити омос санаатахха. Бастакы этии тоҕо сыһыана суоҕа өйдөнөр — Борис Николаевич сэбиэскэйи ис-иһиттэн сөбүлээбэтэ уларыта тутуу буолаатын кытта сонно тута биллибитэ. Кыараҕас эйгэҕэ эрдэттэн биллибит эбит этэ. Москубаҕа тийэн Ленинкаҕа "Зал запрещенной литературы" диэннэ дьарыктанарын манна дойдутугар кистэлэн суругунан биллэрэ олороллоро үһү. Онон дуоһунаска тиксэрбэтэхтэрэ биллэр. Уонна кини бэйэтин дьоло суох киһинэн ааҕыммат этэ. Олохтон дуоһуйууну дьон тэнэ ылбыт киһи дииргэ сөп. Төһө да ийэтэ эрдэ баран икки маачаха ийэҕэ иитилиннэр, төһө да таптыыр кэргэнэ эдэригэр олохтон бардар кини син-биир олоххо тардыстыыта уостубатаҕа, тулатыгар элбэх, халын да дииргэ сөп хаан-уруу дьоннооҕо-сэргэлээҕэ — төрүөбүттэрэ, кэргэнэ, оҕолоро, сиэттэрэ. Оттон үлэтин чааһынан эттэххэ, кини үйэтин тухары быыс булбакка үлүһүйэн туран айар-чинчийэр үлэнэн дьарыгырбыт дьоллоох киһи. Олус умсулҕаннаахтык дьарыгырар буолан үксүгэр дьон кириилээх-тахсыылаах, күрсүүлээх-харсыылаах, кэтэх санаалаах дьайыыларын аахайымына хаалан киирэн биэртэлиирэ. Ону туһанааччылар да бааллар эбит этэ.

Иккис этии киниэхэ толору сыһыана суоҕа маннька сытар — Борис Николаевич өйүн ааһан кытаанах хараактырдаах дьиннээх эр киһи этэ. Эр киһи быһыытынан кини дьахтар тулуйар суолларыгар олус уйан, оҕолуу кэнэн да соҕус буолара. Олох бэрт судургу суолларга мах бэрдэрэр идэлээҕэ. Хайыай, киһи буоллаҕа дии — эр киһи. Буолаары буолан бөлүһүөк. Улахан өйдөөх дьон күннээҕи эйгэҕэ кэнэн соҕус буолаллара олоххо баар суол. Элбэх улуу дьон тустарынан чугас дьоно итинниги ахтыбыт, суруйбут буолааччылар. Оттон хараактыр баҕас баар киһитэ этэ диэн ким бары этиэҕэ.

Бөлүһүөк быһыытынан кини бэйэтин Авксентий Мординов туһунан суруйбут кинигэтигэр тыктаран көрдөрөр — сирэйинэн эппэтэр даҕаны. Ону ааҕааччы устуруока быһыыттан булан ылҕаан ылыан сөп. Оҕонньор, Өксөнтөй диэн ааттыра, олус диринник ытыктыра. Оннооҕор манньк дии

саныбын — Мординовы эрэ бэйэтиттэн үрдэтэ саныыра дуу диэн. Баҕар сыһарым буолуо эрэри, оннук улаханнык ытыктыыра, сыаналыыра тылын тамаҕыттан илэ биллэ сылдьара чаччы этэ. Хатылаан этэбин: ити кинигэни суруйбутугар Борис Николаевичка Уйбаан Үамаайап миигинэн махталын тириэрдибитэ. Өссө саха норуотун аатыттан да диэх курдук эппитэ. Ону тириэрдибиһпэр улаханнык сана таһааран туох да диэбэтэҕэ буолан баран, астыммыта биллибитэ. Мин буоллаҕына кинигэни оччолорго өссө ааҕа илигим, онон ити тиэмэни сайыннарар гына тугу да булан эппэтэҕим. Уйбаан Уйбаанабыстан кэлин чопчу туохха махтанарын ыйыталаһан кэпсэппит эмиэ суох. Тиэмэни сайыннаран ыччакка кэпсэтии таһаарар киһи олус туһалаах буолуо эбит... Ыччат бу этэр кинигэни ааҕан кэллэр, итинник ырытыһыыга кэпсэтии экчи тахсыа этэ!

Киһиэхэ айылгы диэн баар. Маны ис дьинин быһаарбыт соччо суох курдук. Арай Алампа туой бу туһунан этэр буолар эбит. Мин бу туһунан "Айылгы" диэн кинигэбэр төһөнү эрэ унуордуу, тугу удумаҕалыырбын суруйа сатаабыттаахпын. Кинигэлэрбин бэрт кыра тирээһинэн таһаартаабыттарын иһин санаа булан сайт астан онно угуталаатым. Дьон наадыар өттө аахтын, тутуннун, тугу эмэ туһаннын диэммин. Хайдах эрэ саха киэнин суруйбуту хаппахтыы сытыарар сизэргэ баппат дуу диэхпин саныбын. Мин тобулбут суолум буолбатаҕын билэрбиттэн.

Оттон Борис Николаевич айылгытынан бөлүһүөк — ону кини бөлүһүөк айыллан төрүүрүн, удьуордуурун, ураты киһи буоларын этэригэр таайабыт. Ити айылгы диэн тылы кини туттубатах тыла.

Быйылгы 2018 сылга баара буоллар баара-суоҕа 80 сааһын туолуох эбит. Аныгы дьон итиччэлэригэр дьэ тэттэн туран үлэлии, өй-санаа тобулса сылдьаллара баар суол. Кини төрөөбүт күнэ бэс ыйын 30-а. Итини суолталаан "Бэлиэ киһи" диэн эмиэ суруйбутум — "Знаковая личность" диэн суолтаҕа. Быйыл саас оҕолорго кини үлэлэринэн Эссе диэни суруйтаран көрдүбүт. Онно бииртэн үөрдүм — отут ордугуна икки үөрэнэ сылдьар ыччат киһи суруйбутуттан биир да туораабакка бука бары суруксуттар эбит.

Грамотность дигэн Борис Николаевич биир саамай өрө тутар, кэрэхсиир хаачыстыбата. Мин эрдэттэн быһа холоон төһө эрэ бачахаай суруктары аабабын дии санаан олон аахпытум уонна ити дьэ улаханник үөрдүм. Кини эмиэ үөрүөх этэ. Кыра да үчүгэй кылах гыннабына биһиги оҕолортон күүскэ үөрэр идэлээхпит. Араас куурус оҕолоро, кэтэхтэн үөрэнээччилэр, магистраннар бааллара. Аны бастаабыт икки уол бастакы куурус оҕолоро, саха-английскай салаа дигэннэ кирибит оҕолор. Ол аата кинилэр төрөөбүт тылларыттан тирэх ылан атын омок тылларын үөрэтэр идэлээх дьон буолаллар. Тылга дьобур, талаан да баар оҕолоро. Сергучев Олег уонна Лукачевскай Анатолий дигэн уолаттар ааттара манна кириэн хааллын, хойут булан ылан ким-туох дьон буолан тахсыбыттарын, саханы төһө ааттата сылдьалларын көрөргө үчүгэй буолуоҕа. Олег "Смысл жизни и жизненная позиция", оттон Анатолий "Проблемы художественного восприятия" дигэн тиэмэлэргэ санааларын Борис Николаевич суруйууларыгар тэнни тутан арыйбыттарын биһирээн итинник сыаналаатыбыт. Бу икки тиэмэ бу оҕолорго түбэспитэ эмиэ үөрүүлээх — ааптар саамай биһирэмнээх, саамай маанылыыр тиэмэлэрэ. Олох дигэн тугун, олох олоруу суолтатын уонна кэрэни өйдөөһүнү, кэрэни ылыныыны бөлүһүөк Боппуоп олобун устата анаан диригинник хорутан ырыналаан арыя сатаабыт суоллара этэ. Дьэ билигин итиннэхэ эбии тугу эрэ эчки бааччы эспит буолуохтааҕа. Дьылҕа хаан обургу ону тоҕо этиппэтэбэ бэйэтэ биир туспа таабырын буолан сылдыа турар...

Мантан салгыы Б.Н. Попов ылыктаах санааларыттан, ымыылаах тылларыттан, этииилээх өйүттэн таһаарбытын аттаран онорбут **Ыйынныкпытын** киллэрэбит.

Ыал = Семья

- Кэргэн буолууттан эрэ үчүгэй ыал үөскүүр кыахтаах (1975 с.).
- Семейное воспитание – фундамент культуры народа (1993 г.).
- Благодаря семье человек становится человеческой личностью.

Благодаря семье нация становится нацией (1993 г.).

- Понятия «Национальная семья» и «Национальная специфика семьи» (1993 г.).

- Бигэ ыал 9 тирэбэ (1994 с.).

- Учет национальной семейно-бытовой культуры – основа успешной экономической политики (1998 г.).

- Природосообразность – основа семейного воспитания (1999 г.).

- Дьахтар үөрэхтэннэ. Аны эр киһини үөрэхтиэххэ (1999 с.).

- Ыал Бии Билиитэ (2001 с.).

- Ыал быһаарыылаах тылдыта. Саха төрүт культуратыгар ыал-кэргэн буолан, аал уоту оттон, күөх буруону унаардан уйгулаах олобу тэринии – суолтатынан саамай үрдүк кэрдиискэ турар сыаннас эбитин аныгы ыччат дьонно тиэрдэргэ дьулуһуу (2001 с.).

- Ийэ. Хайа даҕаны убаныы, хайа даҕаны таптал, хайа даҕаны ийии ийэ иһирэх тапталыгар кыайан тэннэспэт. Дьахтар толору дьоллоох ийэ буолуута эр киһиттэн, кини кэргэнииттэн уонна оҕолоруттан тутулуктаах. Дьоллоох ийэлэр элбэхтик оҕолонолор.

- Аҕа. Ыал аҕата – омук кэскилэ. Олохпугар аҕалар кыһалбалара диэн баар эбит. Аҕа дьийэттэн, оҕоттон тэйбит төрүөттэрэ биэстэр, оттон аныгы аҕа түөрт араас майгыннанан сылдыар. Аҕата суох иитилибит уол оҕо тоҕус итэбэс хаачыстыбалардаах (1999 - 2001 сс.).

Кэрэ = Красота

- Киһи диэн кэрэтик иһиллэр! (1966 с.).

- Кыраһыабай сирэйгэ, кылаабынайа, тыыннаах олох баар буолуохтаах! (1983 с.)

- Кэрэ киһи чахчы кэрэтин бөрүкү киһини кытта тэннии көрдөххө эрэ чахчы өйдүүххэ син (1983 с.).

- Кэрэ киһини Үтүөнү онорорго ынырар (1983 с.).

- Айылба бүттүүнэ кэрэ! (1985 с.).

- Женщина как биологическое существо гораздо ближе к цветам, чем к людям (1997 г.).

Киһи икки айылҕа икки. Человек и природа

- Айылҕа – общество бүгүҥнү уонна сарсынны дьолун тускулун соргута (1985 с.).

- Саха сириҥ айылҕата! Дьикти, үтүө дойду айылҕата да дьикти уонна ураты. Төрөөбүт айылҕабыт олус да эрдээхтик уонна соччонон эрдээхтик олох иһин туруулаһан охсуһар. Биһигиттэн туох да көмөнү эрэйбэккэ эрэ. Ылан көр эрэ күн-дьыл кытаанах эриирин кытары эрийсэр тыа да маһын: эрийэ-буруйа, барыта хайдах эрэ чин уонна сөрүөстүгэс. Үүммүтэ сүрүкэтин, эрдэммитэ эриэхситин! Атын, собуруу дойдуларга холоотоххо, маспыт-оппут намыһабын уонна аны бөбүтүн-чиргэлин, киилин эбитин! (1985 с.).

- Деградация природной среды и загрязнение духа – два неразрывно действующих природных фактора (1996 – 2000 гг.).

- Поскольку экологическая проблема воспринимается учеными по-разному, назревает необходимость создать социальную теорию окружающей среды. Необходимо воспитание экологической культуры у людей и практическое внедрение таких понятий, как экологическое сознание, экологическое поведение, экологическая дисциплина, экологическая ответственность и самоответственность (2000 г.).

- Сегодня наиболее актуальной и перспективной является идея экологичной или экологической этики, которая должна соответствовать, с одной стороны, природе человека, а с другой – законам окружающей среды. Усвоение принципов экологической этики должно вытеснить антропоцентрическое экологическое сознание. С философской точки зрения вселенная состоит из Природы и Души. Поэтому сегодня правомерно ставить вопрос об экологии души, обеспечивающей человеку сохранение духа детства (2000 г.).

Духуобунас = Духовность

- Экология сытыы боппуруостарын төрдө – киһи дууһата, духовноһа, культурата. Дууһа экологията диэн баар (1996 с.).

- Духовность диэнинэн киһи ис айылгытын, кини сиэрин-майгытын, суобаһын, уйулҕатын өйдөнүллэр (2000 с.).

- Здоровый образ жизни – это народная философия выживания, которая сегодня поднимается до непосредственной связи с возрождением национальной культуры, национальной безопасности, с проблемой решения нового облика Якутии. Поэтому понятие здорового образа жизни – это не только проблема алкоголизма, курения и наркомании, а прежде всего проблема нравственного, духовного развития, экологии души и самосовершенствования человека (2001 г.).

- Главным в содержании духовности является самоиспытание совести личности по нескольким отношениям: 1) к обществу; 2) к ближним; 3) к самому себе; 4) к природе и вещам (2002 г.).

Үөрэхтээһин = Образование

- Үөрэхтээһин системата түөрэ төрдүттэн уларыйдабына эрэ чохчы киһилии чараас дууһалаахтар, сэргэх сүрэхтээхтэр, сырдык санааны кынат гыммыттар ахсааннара дэлэйиэхтээх. Бастатан киһилии киһини, дууһалаах киһини, сиэрдээх-майгылаах, айымньылаах киһини иитиллиэхтээх, ол кэнниттэн специалиһы! (1996 с.).

- Преподавание в национальных школах республики учения Айыы, как инновация, соответствовало бы духу реформы общеобразовательной школы. Особенностью этого учения является обращение его во внутренний мир личности, на ее самоконтроль, на совесть и на ее личное достоинство. А как известно, наша школа на протяжении многих десятилетий формировала вполне определенный тип человека – управляемого, зависимого от внешнего и внутреннего контроля, с чувством вины и агрессии, а не личного достоинства (2000 г.).

- Үөрэх диэн ыччакка – билии-көрүү, сааһырбыт дьонно – дьол уонна сатабыл, дьаданыларга – балаһыанһа, баайдарга – өлбөөдүйбэт кизэргэл (2001 с.).

Литература

- Союзы писателей, объединяйтесь! (1999 г.).
- Аҕыйах ахсааннаах саха суруйааччыларын пролетарскай уонна бааһынай суруйааччыларга диэн бөлөхтөргө араарыы, утарыта туруоруу айар улэһиттэри ааһан, бүтүн саха интеллигенциятын хайыппыта эмиэ саарбаҕа суох. Ити аата норуоту эмиэ.

- Саха Республикатын суруйааччыларын Союһа икки концепциянан салайтарар:

- 1) Буола турар олоххо сөп түбэхэр айымньылары айыы уонна бүгүнгү литератураны общечеловеческай, общеэстетическай критерийдэринэн саналыы сыаналыыр критика. Буола турар история – культура. Саха литературата киһи аймах культуратын саха киһитин уратытын ингэн-тонгон диригинник көрдөрүүнэн байытыаҕа.

- 2) Культура сүрүн предметэ – киһи, киһи личноһа. Уус-уран литература личность бэйэтин ис уонна тас үрдүк достоинствотын бөҕөргөтөрүн иһин кыһаллар тулхадыйбат соруктаах! Дууһа экологията, кут-сүр чөл буолуута – духовность үрдүүрүн иһин туруулаһабыт.

- Дьикти үчүгэй, кэрэхсэбиллээх, абылыыр, сатабыллаах уонна уһулуччулаах: уу сахалыы, минньигэс тылынан-өһүнэн, тыһааһыннаах сюжетынан, фабулатынан, логикатынан ааҕааччыны бэйэтигэр ыбылы тардар литератураны ким суруйарый?

- Киһи киһи курдук үтүө даҕаны, мөкү даҕаны өрүттэрдээх геройдардаах литература суолталаах буолла.

- Биһиги суруйааччыларбытыгар саха норуотугар бэйэтин достоинствотын уонна бэйэтин аатынан киэн туттууну төнүннэрииттэн уонна инэрииттэн ордук улахан суолталаах сорук, чэхчы кэскиллээх сыал баар буолуон табыллыбат (2001 с.).

Философия

- Реальная, практическая жизнь философа не всегда совпадает с его учением. Объясняется это тем, что учение философа демонстрирует некий идеальный план поведения (2001 г.).

- Философское знание во многом субъективно – несет в себе отпечаток личности и мировоззрения отдельных философов, и поэтому в идеологизированном, тоталитарном обществе философия нередко становится выразителем текущей политики (2001 г.).

- Цель философского образования заключается в том, чтобы научиться мыслить, философствовать, владеть определенной культурой мышления, хотя философии научиться нельзя и невозможно...(2001 г.)

- Философами, как поэтами и композиторами, рождаются. От родителей, независимо от их образованности, унаследуется способность к философствованию.

- Философия исследует целенаправленный процесс перевода накопленной человеком культуры в индивидуальную форму существования.

- Вопрос о смысле жизни, так или иначе, вольно или невольно, и в будущем встанет перед каждым человеком. Как жить, или как жил, во имя чего жить, или во имя чего жил до сих пор, что такое смерть, что после смерти – это вечные темы человеческого существования, вечные темы религии и философии.

- Над философией имели наибольшую власть два момента: коммунистическая вера в светлое будущее и отсутствие своей, национальной, веры. Оба момента господствовали над философией (2003 г.).

- Философия занимает нейтральную территорию между теологией и наукой, открытую для атак с обеих сторон. Этим особенным обстоятельством, занятым философией, и объясняется, на наш взгляд, непомерная незащищенность философии (2001 г.).

Культура и общество

- В разных культурно-исторических обществах востребованными оказываются люди, расположенные как бы у двух полюсов – полюса полезности и полюса достоинства.

- Перемены – процесс, с помощью которого будущее вторгается в нашу жизнь. Реальность убедительно доказывает, что человеку необходимо научиться контролировать темпы перемен, как в своей личной, так и в общественной жизни в целом, иначе человек утратит способность приспосабливаться. Люди приспосабливаются к жизни за счет морали. Неподдающееся нашему разумному контролю ускорение темпа перемен – это не просто борьба взглядов, мнений о мире, о ценностях. Это конкретная сила, которая глубоко вошла в нашу личную жизнь, заставила нас играть новые роли и поставила перед лицом новых психологических переживаний. Коренному изменению подвергнутся человеческие отношения. Их основные типы – длительные, средние, короткие – останутся, хотя природа их, в сущности, станет иной (2001 г.).

- Непременным защитником философии становится интеллигенция, от которой общество требует единомыслия, что для нее в принципе неприемлемо. Единственная истинная обязанность интеллигента – думать самостоятельно. При единомыслии общества интеллигенция, по сути, не нужна. Самую незащищенную сторону культуры защищает самая незащищенная часть общества - интеллигенция (2001 г.).

Итэбэл = Вера

- Киһи даҕаны, омук даҕаны итэбэллээх буолуохтаах (1996 с.).
- Очищение души – вот основа религии (1996 г.).
- Саха итэбэлин өйдөөн өйүөххэ (1997 с.).
- Итэбэл уратылара диэн үс – киһи туохха сүгүрүйэринэн: 1) киһи куйаар (космос) күүстэригэр сүгүрүйэрэ (космоцентрическая вера); 2) киһи киһиэхэ сүгүрүйэрэ (эгоцентрическая вера); 3) киһи дьон бөлөбөр сүгүрүйэрэ (социоцентрическая вера) (1997 с.).

- Айыы итэбүэлин ытыктыахха (1998 с.).
- В религиозных представлениях содержатся очень мощные этические концепции. Этическое прочтение религиозных представлений имеет принципиальный смысл. Его требует само историческое время – переход к гуманизму и демократии (1999 г.).

- Противоречия религиозного учения о морали, по всей вероятности в том, что религия: основу нравственности видит в приоритете не человека, а Бога; критикует увлечение земными проблемами; объясняя безусловное предопределение жизни Богом, в человеке развивает нравственную индифферентность, безразличие в определении добра и зла. К примеру, согласно православию, нет такого греха, такого проступка, который всемогущий не простил бы. Через таинство можно очиститься от многих злых дел (1999 г.).

- Якут – человек Айыы. Он очеловечил не только себя, но даже снежно-ледяной Север, превратил его в счастливую обитель, уютный домашний мир, в любимую родину (2001 г.).

- Якутское верование нужно и можно возродить. Трансформация религиозной веры в верование «Учение Айыы» имела бы, по крайней мере, множество преимуществ для народа саха. Он получил бы своеобразный, но природосообразный идеологический механизм, обеспечивающий солидарность отдельных людей и целостность общества через сакрализацию, освящение базовых общественных связей (2001 г.).

Таптал. Доҕордоһуу. Дьол. = Любовь. Дружба. Счастье.

- Если любовь является результатом совместного роста, и сделаем это положение единственным критерием удачности отношений, то оно позволяет сделать ясный и угрожающий прогноз будущего. В быстродвижущемся времени, в котором, как говорит якутская пословица, человек один раз оказывается на гривне коня, на другой – на брюхе, другими словами, перемещается вверх и вниз по экономической и социальной лестнице, было бы удивительно, если бы развитие двоих людей происходило с одинаковой

скоростью. Быстротечность и новизна объединились в союзе против вечности любви... (2000 г.)

- Проявлений любви так много, как много на земле людей, потому что каждый любит сообразно со своим темпераментом, характером, жизненными понятиями, нравственными позициями, социальным положением и т.д. (нами условно определены 23 формы проявления любви) (1999 г.).

- Счастливым человек должен быть сознательно, создавая идеалы, выдвигая цели и строя планы (1999 г.).

- Дьоллоох киһи кырдьыар диэри ньиргиччи олобу олорор (1983 с.).

- Дружба вызывает к себе одновременно скептическое и возвышенно трепетное отношение. Первое обусловлено сомнением в существовании действительно настоящей дружбы, а второе основывается на признании того, что она – редкое явление и встречается лишь в отношениях некоторых наших предков (1999 г.).

Тыл – язык

- Ол – төрөөбүт ийэ тыл! (1998, олунньу 13 к.).

- Национальный язык – главный компонент культуры. Фонетика их языков и звуки их музыки – есть фонетика и звуки стихий, а грамматика их языков – есть национальный логос.

- Возрождение якутского национального языка – явление примечательное. Однако, в данном случае характерны две крайности: а) чрезмерно преднамеренное и искусственное усложнение языка, создаваемое со стороны ученых-филологов, что в результате большинство якутов чувствует ущемленность от незнания своего родного языка. Такое явление даже вызывает некоторое отчуждение личности от языка; б) чрезмерное увлечение диалектным языком одних групп якутов с привлечением всех средств массовой информации. Сегодня ведется филологическая пропаганда так, что в результате недалеко то время, когда язык А.Е. Кулаковского-Ексеюляха, А.И. Софронова-Алампа, Н.Д. Неустроева, П.А. Ойунского, Н.Е. Мординова-Амма Аччыгыйа, Д.К. Сивцева-Суорун Омоллона, В.С.

Соловьева-Болот-Боотура, В.С. Яковлева-Далана, В.В. Яковлева-Тос и других классиков якутской литературы будут изучать не в школах, а лишь одни ученые-диалектологи (2000 г.).

- Слово принадлежит духу и является самым пластичным материалом (2001 г.).

Национальная культура

- В культурной деятельности народа саха можно было бы различать по крайней мере четыре аспекта: а) деятельность религиозная; б) деятельность нравственная; в) деятельность общественно-экономическая; г) деятельность культурная – эстетически-художественная, добывание и обрабатывание предметов внешнего мира, деятельность теоретическая, философская.

- Философия с самого начала была укоренена в жизненном мире якута: она начиналась и завершалась учением о том, как следует жить, в чем смысл и оправдание его деятельности? Мы против того взгляда, согласно которого появление философии у якутов связано лишь с появлением среди них образованных, дипломированных людей.

- В своей истории народ саха многократно претерпевал «культурный шок» (2000 г.).

Искусство

- Отличия прекрасного в искусстве от прекрасного в природе составляют его неперенные, но очень специфические свойства. Эти же свойства придают особую роль субъективному авторскому началу, своему индивидуальному стилю, почерку.

- Требуется со стороны потребителя искусства определенное духовное усилие, а также определенная интеллектуальная подготовка, чтобы успешно разобраться в этом символическом мире, непростом, притязающем на определенную самостоятельность.

- Раскрытию специфики искусства помогут следующие уточняющие дополнения о том, что вымышленность мира, созданного мастером, одновременно скрывается от нас и открывается нами же.

- Восприятие произведений искусства – это домысел вымышленного художественного образа, его конструирование... (2001 г.).

Телевидение

- С телевидения начинается приобщение новых поколений к искусству и обществу. Оно содержит в себе глубокое противоречие. Когда ребенок становится постоянным, неразборчивым телезрителем и превращается в неподдающийся перемещению объект, то он очень многое теряет в своем духовном, интеллектуальном и речевом развитии.

- Огромна роль телевидения в информационно-документалистской деятельности, но и как в фотографии, эту его особенность можно поднять до уровня искусства, до уровня художественного эффекта. В какой-то мере телевидение можно считать художественной импровизацией, когда творческая личность с «телекамерой по жизни» рассказывает о событиях жизни (2001 г.).

Театр

- Деятельность Саха Академического театра имени П.А.Ойунского отвечает всем задачам искусства. Судьба Саха театра, исторически вышедшего из театра олонхо, театра одного актера – шамана, оказалась достаточно удачной.

- За отсутствием театроведа-профессионала труд огромного коллектива не находит оперативного профессионального анализа...

- У нас до сих пор нет театроведа. Это в суверенной республике! Деятельность театра по своей природе быстротечна. Сегодня на сцене артист выполняет свою роль, а завтра его забывают. Поэтому мы читаем об артистах нашего театра лишь одни грустные воспоминания.

- Как и каким образом сделать доступной и понятной для сегодняшнего человека родную культуру и прежде всего олонхо, которое ее синтезирует – проблема сегодняшнего театра саха (2001 г.).

Живопись

- Искусство часто помогает обнаружить в природе такие формы красоты и такие эстетические качества, которых раньше не замечали. Очарование красоты природы Якутии испытываем, читая произведения Эрилик Эристина, Амма Аччыгыйа, И. Гоголева-Кындыл, М. Ефимова, воспринимая полотна живописцев А.Н. Осипова, В.В. Карамзина и др.

Музыка

- Музыка всех народов питается особенностями быта, истории и всей культуры, стремящейся вписаться в соответствующую географическую среду.

- Музыка тоже, как и все другие виды искусства, участвует в борьбе за человека, утверждает одни идеалы и идеи и выступает против других. Она в «бессловесной» форме способна нести и большую, философскую мысль, идею, как бы продолжая человеческий голос, завершая и используя его интонации.

- Высокообразованная личность не путает произведения одного автора с произведениями другого. Действительно интеллигентный и эстетически развитый человек прямо с первых же строк, или музыкальных звуков, живописных картин может отчетливо сказать о том, чье это произведение (2001 г.).

Тылбаас – Перевод

- В переводе, кроме литературы, не нуждается никакой другой вид искусства. Представление читателя о переведенном произведении не окажется по-настоящему адекватным, поскольку перевод – неминуемое видоизменение оригинала с известными потерями и издержками, потеря народного духа.

- В народе имеются любимые песни, которые стали неотъемлемой частью его духовной жизни, сопровождая и в будни, и в праздники. Они передаются из уст в уста, из поколения в поколение. К их числу относятся «Ньургуннар - Подснежники» (слова Иннокентия Дмитриева, мелодия

Василия Протодяконова) и «Сардаана» (слова известного поэта Ивана Федосеева, мелодия Дениса Данилова). О том, как и насколько в переводе на другой язык песни теряют свой народный дух, можно видеть в переводе известного русского поэта Владимира Кострова «Сардааны».

У И. Федосеева:

Эйиэхэ сарсыарда таммах уу
Чөмчүүк таас киэргэллии иилистэр –
Күн көмүс уотугар оонньуурдуу
Кундээрэ, чабылла илгистэр.

У В. Кострова:

Как в бусах,
Сверкая в жемчужной росе –
Увидишь,
Невольно зажмуришь глаза –
Ты гордо стоишь
На широкой косе,
Тобою гордится
Речная коса.

Журналистика

- Киһи дьон-сэргэ ортотугар.
- Төрөөбүт айылбаа сыһыан.
- Киһи сыһыаныгар – кэрэ.
- Ыал – государство олобо.
- Дьэ кэргэн – омок тирэбэ.
- Аба – ыал кэскилэ.
- Дууһа экологията.
- Кут-сүр чөл буолуута.
- Олох поэзията.
- Дьол уонна таптал киһи олобор.
- Киһи туох туһугар олорор?

- Киһи да, омук да итэбэллээх буолуохтаах.
- Саха литературатын сана таһыма – олобу, киһини баарынан суруйуу.

«Я не популяризатор актуальных идей, а выразитель собственного отношения к миру. Я стремился всегда отстаивать истину, а не просто так, чтобы мой голос был услышан». ***Б. Попов***

Киһи дьон-сэргэ ортотугар (Бодоруспут дьонунуун сыһыана)

Борис Попов и Авксентий Мординов: о философии и философах

Целью данного изложения является сопоставление философских взглядов, жизненных принципов и в целом судьбы двух знаковых личностей в якутской науке — А.Е. Мординова, первого ректора Якутского государственного университета и Б.Н. Попова, основателя кафедры культурологии и культурологической научной школы в Якутии. Результатом же предпринимаемого исследования явится обобщенная модель философа, внесшего, обязанного внести неоценимый вклад в дело культурного образования родного народа и всего человечества. Сей результат будет иметь определенную ценность как в практике философствования, так и в теории философии, философской антропологии, а также философии культуры.

Оба профессора являются не только докторами философских наук, но и философами от природы, людьми, наделенными интеллектуальным даром, глубоким практическим умом, оцениваемым у саха метафорой "сир түннүгэ", что по смыслу близко к образному сравнению "око земное". Эту оценку дает им народ, что легко устанавливается путем изучения литературы о них, а также из устных отзывов широкого круга общественности и коллег.

Борис Попов считал себя учеником и последователем А.Е. Мординова, бесконечно поклонялся его таланту и целостности, цельности его личности, считая его по якутски "сүдү киһи". Надо отметить, Авксентий Мординов был одним из единичных лиц, или даже единственным, кому так самозабвенно поклонялся Борис Попов, не смея себя ставить с ним наравне.

Начнем с сравнения жизненного кредо изучаемых личностей. Нам довелось быть лично знакомыми с Поповым Борисом Николаевичем и защитить под его научным руководством результаты диссертационного исследования семейно-бытовых традиций воспитания детей (на примере

северных улусов саха), а впоследствии быть приглашенными на работу в руководимую им кафедру культурологии. Изучая его труды, в особенности монографию "Авксентий Мординов", изданную в 2002 г. в серии "Выдающиеся люди республики", считаем возможным предположить жизненное кредо Бориса Попова как "составление, пропаганда и защита собственного достоинства". Составление в смысле выстроение; пропаганда средствами слова и печати не только среди студентов, но и широкой аудитории; а защита – это защита от непонимания смысла данной высокой категории и защита от нападок этих непонимающих. Борис Николаевич вполне серьезно считал, что число непонимающих преобладает как в среде образованных, так и в среде народных масс. Образованность он считал особым качеством, присущим лишь немногим избранным, либо получение диплома об образовании отнюдь не делает людей образованными. Недаром одной из последних его научных статей явилась статья на тему "Образованность и человеческое достоинство", где он выдвигает следующий тезис: "Подлинное образование, т. е. образованность придает человеку достоинство! Человек подпадает: а) под особое представление о ценности как личности; б) под особое отношение к самому себе; в) под особое отношение к нему со стороны общества других. Следовательно, отныне у него свое самосознание, свой самоконтроль и своя требовательность к самому себе. Образованному приходится ежедневно утверждать и поддерживать высоту своего достоинства, совершая соответствующие ей поступки и дела. Ему уже не позволено поступать ниже своего достоинства. В этом смысле образованный находится в сфере «перекрестного» контроля трех таких сильных морально-психологических явлений как совесть, честь и ответственность перед собой. Жизнь и счастье образованного действительно проходят под знаком непрерывного саморазвития и самосовершенствования, неустанной и активной борьбы за свое достоинство.

Образованный человек – это подлинный представитель интеллигенции. Другими словами, он, в отличие от человека с формальным образованием,

человек понимающий, обладающий познавательной силой, знанием; умный, мыслящий. Он профессионально занимается сложным умственным (по преимуществу, интеллектуальным) трудом.

Образованный человек одновременно выступает и как своеобразный феномен культуры, с присущими ему историческими, национальными, нравственными и иными особенностями, и как субъект культуры, ее несущий, осмысляющий и формирующий; ведь своеобразие образованной интеллигенции состоит в единстве предмета рефлексии и самой рефлексивности как таковой, причем специализированный предмет рефлексии и органическая способность к ней не только взаимно обуславливают и стимулируют друг друга, но принципиально совпадают в едином целостном феномене.

Таким образом, образованный человек по определению есть образование идейное и этическое. Образованный человек всегда причастен «высшему сознанию» и «разумному духу». Определяющими его деятельность, ведущими в его общественном значении и социокультурном статусе, в его самосознании и престиже являются понимание, знание, познавательная сила, интеллект (выделено автором Поповым Б.Н. - Г.П.)" [Попов, 2007; 2012].

Б.Н. Попов в своей кандидатской диссертации определяет, что: смысл жизни выражает притязания личности, ее стремления, надежды, потребности и интересы, с другой стороны (и это важно), — является подтверждением ее реальных достижений, реальной способности выразить себя в формах жизни, ее ценнойтей. Поэтому смысл жизни – это не только будущее, не только перспектива, но и мера достигнутого человеком, оценка достигнутого своими силами по существенным для личности критериям [Попов, 2008, с. 45].

Жизненные принципы Авксентия Мординова можно оценивать по вышеназванной монографии из слов его ученика: "Долго, абсолютно без очевидных признаков переживания, услышал мои сообщения о сути конфликта и затем посоветовал коротко и ясно: "Старайся, чтобы в споре слова твои были мягки, а аргументы логичны, последовательны и тверды"...

Он искал ответы на свои вопросы, прежде всего в той философии, которая отражает реальную жизнь, считая, что с кем угодно можно жить, если твердо знаешь, что никогда не окажешься ниже своей способности и воли распоряжаться самим собой. В обществе следует жить, как в другом пространстве, тихо, незаметно, не пытаясь поучать или исправлять других людей, а занимаясь тем, что является, как он считал, только делом философа. Думается, что его философия, его жизненная позиция определяется так именно потому, что он до конца понимал, что такое счастье, любовь, смерть и что такое человеческая радость и человеческое страдание, и он смог прожить свою жизнь адекватно этому пониманию" [Попов, 2002, с. 24-25]. То есть у Авксентия Егоровича было удивительное сочетание мягкости и твердости, тактичности и последовательной логичности во имя справедливости и торжества правды жизни.

Обоих в свое время обвиняли в национализме, в любви и пристрастии к слову "саха". Превыше всего они ставили служение родному народу, хотя А.Е. Мординов в силу своей природной скромности никогда это свое кредо не выпячивал, был всегда высоко толерантен, а Б.Н. Попов, наоборот, вслух всегда отзывался о саха резко и даже в некоторой степени принизительно, хотя на самом деле в глубине души был гордым патриотом и родного народа и республики, и своей малой родины Чурапча.

Также следует отметить один немаловажный шаг в жизни обоих философов — ради продолжения жизни и сохранения целостности института семьи они после потери горячо любимых молодых жен вторично женились и до конца жизни оставались верны своей семье как святыне и твердому оплоту, незыблемому фундаменту. Не побоимся высокопарности — фундаменту общества. И сами были при жизни, да и после смерти, надежной опорой для своей семьи. Стремилась иметь как можно больше детей, давать жизнь и долголетие своей родовой фамилии. То есть в них явно и устойчиво выражалась ментальная особенность традиционных мужчин саха, создавших этнический институт отцовства. Борис Николаевич всегда подчеркивал роль

и место семьи именно как фундамента, а не ячейки общества, как утверждалось в марксистско-ленинской методологии философии. Это положение он считал основным из принципов, который был нарушен в годы советской власти, и это нарушение по его твердому убеждению стало основной причиной нравственного регресса, результаты чего очень трудно будет исправлять.

Сопоставление философских взглядов обоих ученых, чьими трудами вправе гордиться якутская наука и народ, дают нам право утверждать о наличии единого для обоих методологического подхода, совершенно одинаковой платформы, на которой они стояли абсолютно твердо и непоколебимо. Несмотря на кардинально определенную материалистическую методологическую парадигму советского периода развития отечественной науки, им обоим удалось сохранить в душе глубокое и молчаливое своеобразное противостояние с ней. Отсюда и их философское молчание, в особенности у Авксентия Егоровича Мординова. Почему мы убеждены в этом? Потому, что они оба стояли на позиции натурфилософии саха, которую они впитали в себя с молоком матери, на своей родной земле как кормящем культурном ландшафте, а также воспитываясь на произведениях якутской классической литературы, которую знали на высоком профессиональном уровне. Именно научная методология резко разделяет научное сообщество, она же и влияет на политическое противостояние классов и каст. Слова и тексты никакой роли в выражении своей личной методологической платформы ничего не значат — инакомыслие в конце концов все равно проявляется как лакмусовая бумага, помещенная в кислую среду. Система посредством своих агентов всегда выявляет таковое и карает. Тому множество примеров в отечественной истории. Глубинная одинаковость методологических взглядов и сблизила учителя с учеником. Нет в жизни ничего дороже взаимопонимания, глубокого и настоящего. Оно у них было, и это их везение, в особенности везение для ученика. Борис Николаевич это

хорошо понимал, поэтому и взялся написать про своего учителя и старшего соратника оригинальный философский труд.

Кстати сказать, известный общественный деятель якутской современности, доктор наук, математик И.И. Шамаев через нас лично передал автору слова глубокой благодарности за написание этого талантливой труда, возвышающего достоинство народа саха. Мы от чистого сердца и абсолютно сознательно присоединяемся к этой благодарности и уверены, что по мере прочтения монографии все будут солидарны с нами. А позиция методологическая у них обоих была неклассической, что и определило выбор пути в науке профессором Б.Н. Поповым в годы перестройки советского общества, а затем и создания в числе первых в стране кафедры культурологии на базе Якутского государственного университета, культурологии, считавшейся долгое время запрещенной буржуазной наукой. Помнится, как противились этому и долго не понимали и не воспринимали сотрудники кафедры философии, с которыми мы тщетно пытались проводить совместные методологические семинары. Это непонимание уйдет из жизни только естественным путем, ибо методологическая позиция является одной из форм и родов идентификации личности, позиционирующая ее в социуме. Это, конечно, возможно преходящее адекватное состояние человека, но многие до конца своей жизни сохраняют его [Попова, 2010, с. 80-97]. Некоторые, к примеру, К.Д. Уткин, считают, что Попов круто изменил свою методологическую позицию в связи с перестройкой и уходом советской власти [Попов Б.Н. Библиограф. указ. 2011, с. 11-12]. Позволим себе не соглашаться с этим определенно субъективным мнением. Неклассическая методология сидела у философа Попова изначально, она лишь более ярче проявилась в годы оттепели и перестройки. Это проявление и дальнейшее устояние методологии и дали обильные плоды во второй половине творческого пути ученого - в постсоветский период.

Б.Н. Попов вспоминал, как он еще в годы рассвета советской науки и политики находил возможность и смелость посещать зал запрещенной литературы в знаменитой Ленинке в Москве. В монографии он приводит этот момент: "Авксентий Егорович предупредил, что эти посещения доносятся до Комитета и заметил, что я выбираю пожизненное внимание органов. И добавил, что идеи авторов, труды которых помещены в этом зале, не подходят к идеологии партии" [Попов, 2002, с. 208-209]. Тем не менее, Мординов приближает к себе Попова, и здесь мы замечаем противоречие, объяснимое и разрешаемое единством их свободного духа.

И еще одно сходство, которое характерно для обоих. Это то, что обоих в свое время сняли с занимаемой должности, сняли со скандалом, с доносами. Потому что они оба были совершенно не приспособлены к бюрократическому способу руководства трудовым коллективом, не были угодны для начальства своей (может быть несколько горделивой) независимостью, а также по природе своей, будучи настоящими философами-теоретиками, действительно мало подходили к практической организаторской деятельности. По словам Бориса Николаевича, которые можно отнести и к нему самому: "Он (А.Е. Мординов — Г.П.) хорошо усвоил истину, что самое соответствующее для него — быть философом, а для такого серьезного дела необходимо не суетиться, а уединяться, размышлять о людских достоинствах и пороках, об их судьбах, об обществе, и тихо писать труды, что для ученого равносильно молчанию. Ведь молчание — то именно и есть, в чем мы нуждаемся больше всего, если, конечно, слову человеческому должно еще иметь толику власти над людьми" [там же, с. 125]. Умея молчать, они в нужное время умели и сказать. Это они делали на своих неповторимых лекциях, которые их студенты ценили и любили слушать. Имели счастье слушать. Талант быть лектором — это главный критерий преподавателя вуза. Именно на лекции реализуется тот самый метод познания, который и делает человека по настоящему образованным.

Несмотря ни на что, научное сообщество, все якутское общество будут помнить и по достоинству оценят их роль в открытии новой ступени высшего образования в республике. Ведь и университет, и кафедра - это прежде всего научные учреждения, открываемые при наличии настоящего крупного ученого с именем, со своей научной школой. То, что феномен А.Е. Мординова помог убедить вышестоящие органы власти открыть 60 лет назад в Якутии университет, а феномен Б.Н. Попова – соответственно открыть 20 лет назад кафедру культурологии при Якутском университете, ждет своего достойного признания. Будь хоть трижды талантливым простой организатор от науки, никогда не добьется создания вокруг себя ни кафедры, ни тем более университета. Только действительное научное достижение, новизна и оригинальность, теоретическая и практическая значимость результатов научного открытия делают имя ученому.

Оба решающую для культуры нации роль отдавали родному языку. Знали его так хорошо, что могут служить образцом владения родным языком для современных представителей саха – им обязательно следует зачитываться статьями и научно-популярными трудами, переводами представляемых персоналий. В малом масштабе, но все же сохранены записи их живой речи, больше у Попова, нежели чем у Мординова. Были они талантливы и способны к языкам, прекрасно владели русским, любили и ценили его. Они считали русский язык историческим обретением, которое важно сохранить, совершенствовать и дальше развивать, русский язык действительно был и остается источником духовной интеграции народов республики. Борис Николаевич был глубоко убежден в том, что язык саха не исчезнет, поэтому был по-философски спокоен в то время, когда мы периодически впадали в панику и создавали, по его мнению, "шумиху" вокруг проблемы сохранения языка саха. Он говорил, что: "Язык как явление демократичен, он обслуживает всех членов общества независимо от политического строя. В развитии языка следует различать его словарный

состав, его словарный фонд и его грамматический строй. Наиболее изменчив первый элемент, более устойчив второй, а третий изменяется еще более медленно. Поэтому грамматическому строю языка подчиняются новые слова, воспринимаемые у другого языка. Поэтому в борьбе против ассимиляции проявляют огромную устойчивость основной словарный фонд и грамматический строй, которые дают возможность языку продолжить жизнь и развиваться по своим внутренним законам" [там же, с. 136-137]. Помнится, как Борис Николаевич с горячностью возмущался против произношения слова "институт" как "үнүстүтүүт", делая упор на неудобослышимые слоги "тү-түүт". Специалисты из нашего института позднее нашли альтернативное решение — стали говорить и писать не "үнүстүтүүт", а "үнүстүүт". Это было уже после его внезапной смерти, поэтому трудно предположить его оценку по этому поводу. Он не был, как видно из приведенной ссылки, принципиально против якутской транскрипции заимствованных слов, но его чуткое ухо большого знатока языка и эстета по натуре слышало малейшее несоответствие формы. Его всегда корбило любое несоответствие, воспринимаемое им как нарушение эстетики естества.

А.Е. Мординов, по мнению Б.Н. Попова, в своих устных выступлениях высказал прогрессивные идеи по "экологии языка", в которую на правах подсистем входили бы следующие компоненты:

1) этнодемографическая база, т.е. якутское население, характеризующееся по полу, возрасту, семейному положению и другим демографическим показателям;

2) этносоциальная база, определяемая социальной структурой народа саха и распределением речевого поведения в нем в зависимости от социально-профессиональной принадлежности говорящих, слушающих, читающих, пишущих;

3) этнокультурная база, отражающая уровень развития культуры, представленной всеми материальными и духовными результатами

человеческой деятельности, включая активные-пассивные, профессионально-инновационные и т.д.;

4) суть учреждений языкового обслуживания (педагоги, журналисты, телеработники и т.д.);

5) кадры научно-исследовательских учреждений (ученые социологи, авторы учебников и учебных пособий);

6) языковая политика, являющаяся частью национальной, а через нее и частью социальной политики, осуществляемой Республикой Саха (Якутия) [там же, с. 139].

Далее в монографии автор выделяет взгляды А.Е. Мординова на роль и значение родного языка в судьбе народа, что определяется тремя важными обстоятельствами:

1) Национальная специфика одного народа в отличие от другого коренится прежде всего в его языке, ибо в нем накапливаются и сохраняются культура, история, сознание, нравственность народа, и только на его основе они заново воспроизводятся.

2) Родной язык другим, каким бы он ни был богатым и красивым, заменить невозможно.

3) На свете нет народа, который бы создал и дальше развивал свою национальную культуру на другом языке.

Этими идеями оба профессора определяют то приоритетное место, которое создается языком, лишь только им. И оба были за торжество идей Концепции обновления и развития национальной школы, принятой в республике 23 мая 1991 г. Были против лишь чрезмерного увлечения якутизацией общенаучных терминов, что в условиях отсутствия профессионально подготовленных специалистов послужить причиной отчуждения педагогической и родительской общественности от идей Концепции. К сожалению, опыт прошедших 25 лет показал объективность и принципиальную правильность данных замечаний. То есть принятие любых кардинальных мер без предварительного объективного анализа

социокультурной и политико-экономической ситуации и подготовки кадров заведомо обречено на провал. Они ясно понимали, что "мы как народ со своим языком, культурой и историей, наравне со всеми малочисленными народностями Севера, стояли, оказывается (!), перед опасной чертой исчезновения с лица земли. На коренное исправление этой складывающейся исторической ситуации направлена Концепция национальной школы. В этом ее значимость" [там же, с. 164].

Анализируя работу А.Е. Мординова "Возникновение философского сознания у якутов" [Хотугу сулус (Полярная звезда), 1982. № 7, 8, 9], приходит к выводу, что основными идеями автора являются во-первых, утверждение того, что философская (Г.П. очевидно, научная) мысль у якутов возникает и развивается в результате глубокого влияния духовной культуры русского народа, во-вторых, что нам необходимо учиться подлинной мудрости у своего народа, ценить эту мудрость, бережно относиться к ней, уметь искать и найти ее в духовном и материальном творчестве народа, каждый народ с древнейших времен имеет свою философию. Авксентий Егорович считает, что философия бывает и преднаучной, и антинаучной, и научной. Поэтому и науку, и философию отождествлять нельзя и не следует. Б.Н. Попов в этом вопросе принципиально не возражает своему учителю, а лишь отмечает, что объективности ради следует указать на то обстоятельство, где в оценке философского наследия Гегеля, Д.Беркли и Ф.Ницше автор, к сожалению, остается в строгих рамках ортодоксальной марксистско-ленинской философии, воинственно пронизанной непримиримой классовой и партийной, тенденциозной идеологией. Здесь мы видим, что профессор Попов принципиально встает на позиции современной культурологии, философии культуры. Также Борис Николаевич считает, что "признание первым философом из саха врача П.Н. Сокольников достаточно оригинально и симптоматично, ведь до этого утверждения многолетними стараниями Д.С. Макарова первым считали Молоткова". В конце анализа он отмечает, что *по непонятным причинам Мординов вне внимания оставляет*

"Письмо к интеллигенции" А.Е. Кулаковского (Г.П. по этому вопросу у нас есть собственное мнение), хотя всю последнюю главу работы посвящает философской интерпретации произведений первого классика якутской литературы, и эта интерпретация, по-мнению исследователя, представляет собой своеобразный пример того, как методологически правильно и целесообразно было бы подойти к философскому прочтению писательского творчества.

Как справедливо отмечает Б.Н. Попов, наступают такие моменты, что и жизнь, и философия требуют углубленной рефлексии и напряженного, чем прежде, философствования. И замечает, что "в публикациях последних лет невозмутимость характера философа Мординова пошатнулась. ... профессор, казалось бы, с непробиваемым олимпийским спокойствием, холодным равнодушием ко всему обыденно-житейскому, иногда способен и на некоторые резкости и выпуклости, если, конечно, он сильно и глубоко возмущен очевидным расхождением между коммунистической фразеологией и реальными делами, поступками, деятельностью тех высокопоставленных руководителей, призванных в первую очередь соблюдать экологическую чистоту морали и совести, свойственных для "киһилии киһи". Сам же Б.Н. Попов в годы строения новой России в постсоветское время разворачивает активную общественную деятельность, вкладывая философский смысл в данный процесс. Одним из его починов был проект "Экология души", вызвавший общественный резонанс в республике [республиканские СМИ 90-х гг. XX в.].

Конечно, прав Борис Николаевич, считая, что в те переломные годы Авксентий Егорович в чистой философии оставался по-прежнему рационалистом, марксистом-ленинцем, и новая полоса выразилась у него главным образом в сосредоточении на понятии вечного национального и интернационального. Для него были одинаково ценны все методы философии: и метод радикального сомнения, и трансцендентальный метод, и

методы маевтики, герменевтики, феноменологии. Методология профессора являлась общей теорией построения человеческой деятельности.

Оба высоко ценили собственную свободу и оставались свободными в условиях современных реалий жизни, всегда уважая моральный закон. Умели ощущать реальную жизнь философских понятий и категорий, умели сводить далекие отвлеченные философские абстракции к их изначальному смыслу, к их месту в жизнестроительстве. Тем самым снискали себе авторитет и уважение у народа. В совершенно исключительных случаях интеллигенция всегда заинтересованно вопрошала: "А что говорит или что сказал по тому или другому поворотному поводу наш Оксэнтүй?". "Да, в каждой стране, в каждом обществе есть свои герои, сущность которых особенно близка к местному (автохтонному) народному характеру. Как того достойно символизирует А.Е. Мординов!" — считает Б.Н. Попов.

Далее делает одно особое замечание: "Но все равно следует считать, что Авксентий Егорович реализовал себя далеко не полностью. Сам он много говорил, что перевод классиков марксизма-ленинизма и в особенности В.И. Ленина был в какой-то мере вынужденным в том плане, что у него было отбито желание вплотную заниматься научной деятельностью. Поэтому переводы ленинских трудов, кроме показа на деле возможностей родного языка, давали еще и другие возможности, в частности, не обращать внимания на окружающие условия жизни, на людей, которые предавали его, обезопасить свою жизнь ленинскими томами и больше всего в жизни ценить саму жизнь и независимый, свободный труд. То есть проблемы свободной мысли, сознания и жизни были отнюдь не случайными в его философии" [Попов, 2002, с. 174]. Сам же Борис Николаевич хотел успеть написать многое, но от рока не смог убежать — был "съеден" прежде времени теми, кто стоял много ниже его на подножии духовно-интеллектуального местного пантеона....

Борис Попов вслед за своим кумиром и учителем преклонялся перед культурой и знанием: "Там, где культура будет провозглашена как

единственная самозащита от разложения, там и гарантировано развитие. Широкое распространение знания может переродить мир. Знание может творить чудеса. Потому скажем – культура и знание выше всего" [там же, с. 175]. Это слова, которыми автор завершает исследовательскую часть монографии.

И так, кто такой философ? Попробуем составить *модель философа*, при этом будем придерживаться конструкции, согласно которой нами создавалась трижды девятнадцатая вселенная профессора Попова, а также модель литературного критика по материалам Б.Н.Попова [Попова, 2012]. Человек творит посредством своих трех Кут, то есть духовно-психических субстанций, создающих информационное поле духа (ийэ кут), души (салгын кут) и тела (буор кут). Философ от этой закономерности и естества не освобожден, не только философ, все люди, независимо от их национальной и профессиональной принадлежности. На с. 33 монографии "Авксентий Мординов" Б.Н. Попов приводит сущностные характеристики философа, которые нужно взять в качестве структурных элементов модели. *Первое* — это беспрестанное мышление, непрерывная работа ума. Здесь нужно указать предмет этой работы — о чем мыслит философ? О смысле жизни, о бытии человеческом и природном. Продукт этого процесса — идеи и мысли — собственные, оригинальные, конкретно философские. Это — *второе*. *Третье* — оформление идей и мыслей в словесную или письменную форму, т.е. в философский текст. Мы нашли главные три компонента модели. К нашему удовольствию и удовлетворению — они соответствуют работе трех кут человека. Первое - ийэ кут, второе — салгын кут, третье — буор кут. И это есть признак верности создаваемой модели.

Следующий обязательный компонент модели — это внутренний диалог философа со своим вторым Я. Внутренний диалог происходит в Ийэ кут человека. Здесь заметим, что он, этот диалог, явственно заметен в трудах наших персоналий. Оба ведут диалог между сидящим в них глубоко корневым, автохтонным и входящим в них независимо от их воли,

вбираемым ими добровольно и с любознательностью, нетрадиционным, заимствуемым. Можно сказать — современным, модернистским. В результате внутреннего диалога рождается идея, а это есть инновация, новый концепт — он рождается в салгын кут человека в качестве реализации внутренней потенциальной, имманентно заложенной энергии - ийэ кукка кутуллубут баарын салгын кут сайан таһаарара.

И шестой компонент модели философа — это оформление и изречение своих мыслей и идей в процессе живого общения, философский дискурс, вызывающий общественный резонанс, движение в умах народных масс. Материализация философского духа, конечно же, проявляется посредством буор кут. Если даже один единственный раз это удастся, то можно считать свою жизненную, философскую задачу выполненной. У наших философов это достижение было! Народ ждал их оценки, их мнения, их идей.

Три последних компонента модели философа связаны с триединой свободой — свободой духа, свободой мысли и свободой воли. Это также проявляется посредством соответственно ийэ кут, салгын кут и буор кут. Философ только тогда философ, если он свободен от влияния прежде всего преходящих властей, но не свободен от вечных истин и первоначал бытия. Но философ свободен на интеллектуально-духовное творчество. Здесь проявляется "свобода от..." и "свобода на..." в своей природной данности философу. Эта данность и определяет философскую одаренность человека, поэтому и говорится, что философами не становятся, а рождаются.

Теперь же поместим найденные элементы в структурный конструкт – девятиричную природную матрицу (см. Схему 1):

Схема 1.

Модель философа

1. Структурные компоненты, реализуемые посредством Ийэ кут философа	2. Структурные компоненты, реализуемые посредством Салгын кут философа	3. Структурные компоненты, реализуемые посредством Буор кут философа
1.1. Беспрестанное мышление, непрерывная работа ума о смысле жизни,	2.1. Собственные, оригинальные, философские идеи и мысли	3.1. Оформление идей и мыслей в философский текст

о бытии человеческом и природном — высокая культура мышления		
1.2. Внутренний диалог философа со своим вторым Я	2.2. Инновация, новый концепт в качестве реализации внутренней потенциальной, имманентно заложенной энергии либидо	3.2. Философский дискурс, вызывающий общественный резонанс, движение в умах народных масс - материализация философского духа
1.3. Свобода духа, ее реализация в ийэ кут философа	2.3. Свобода мысли, ее реализация в салгын кут философа	3.3. Свобода воли, ее реализация в буор кут философа

В заключение отметим, что помещенные в приведенную здесь матрицу компоненты найдены нами в использованных трудах изученных авторов, мы же привели их лишь в соответствие с тремя Кут человека саха, что применимо как методический прием в целом для всех философов применительно к духу, душе и телу человеческой личности — свободной творческой личности айыы киһитэ, киһилии киһи.

Норуодунай бэйиэт Майыһыай Дьэкиимэптиин добордоһуу

Борис Попов доботторо кимнээх этилэрий диэн анаара санаан көрдөххө, биир биллэр доборунан Норуодунай бэйиэт Майыһыай Дьэкиимэп буолар диир сөп. Доботторо элбэбэ суох этилэр. Олобун тиһэх кэрдийтин эргин анараа дойдуга барыталаан да хаалбыттара. Онон соботохсуйабын дэтэлиир буолара. Кимниин даҕаны ирэ-хоро сэрһэргэһэн, илдьи-холдьу илдьиритиһэн кэпсэтэрэ суох буолар диэн кимиэхэ бары улам кэлэр дьылба быһыылаах. Онон даҕаны киһи барахсан бу орто туруу бараан дойдуга букатын хааларга дьулуспат буоллаҕа. Үйэтэ мунутуу уһаабыт киһи ким даҕаны билэрэ суох хаалан бука муну батыа эбитэ буолуо...

Моисей Ефимов "Айыы тыһынанан арчыланан" диэн олобун туһунан, бэйэтэ бэлиэтээбитин курдук "айгыр-силик аан ийэ дойдутугар олорбут олобуттан ойута тардан одон-додон" кэпсээбит кинигэтигэр бэрт кылгастык

70 сааһын туолбут сылыгар Борис Поповтуун төрөөбүт улууһун дьаһалтатын ынырыытынан дойдутугар Дьааныга бара сылдыбыттарын бэлиэтээбит [Ефимов, 2006, 133 с.]. Биллэн турар, түбэспиччэ киһини кытта итинник түбэлтэбэ, буолаары буолан төрөөбүт дойдутугар барбатаҕа биллэр. Кинилэр онно Баатаҕайга, Верхоянскай куоратыгар, Боруулаах, Дулҕалаах нэһиликтэригэр сылдьан ааҕааччылары кытта көрсүспүттэр. Борис Николаевич бэйэтин туһунан ахтыылары, кинигэ энин букатын суруйбакка барбыта. Өлүөм эрэ диэбэккэ сылдьан, наукатын суруйартан ордубакка сылдьан, мунунан ойон иһэр апхсым ат сылгы охторунуу олохтон туораабыта.

Моисей мин доҕорум, — диэн миэхэ хаартыска көрдөрбүтүн өйдүүбүн. Наһаа сөбө-махтайа санаабытым, ити 1997 сыллаахха этэ, Муомаҕа олорон диссертация суруйа сылдьаммын, куоракка кэлэн тугу суруйбушпун билиһиннэрэ, ыйыы-кэрдийи ыла Борис Николаевичка дьиэтигэр кэлэн олодохпуна көрдөрбүтэ. Тоҕо ала-чуо ол хаартысканы көрдөрбүтүн билигин быһааран этэр кыаҕым суох, кинигэтин ыскаабыттан ылан бэркэ сэргэхсийэн, киэн туттан эспитэ. М.Д. Ефимовка ити сыл "Саха Республикатын народнай поэтын" аата ингэриллибитин билэр буоламмын уонна хоһооннорун ааҕан билэрбинэн. Тыый, итинник дьон доҕоттордоох эбит дии санаан, сөбөн, испэр өссө эбии үрдэтэ санаан кэбиспитим.

Борис Николаевич суруйааччылары, чуолаан бэйиэттэри олус сэнээрэр этэ, хоһоону сатаан таба сыаналыыра, бэйэтэ эмиэ философтыы ис хоһоонноох хоһооннуну айымньылары ааҕара да, хаһан да бэйэм киэнэ диэбэт этэ. Маннык баар диэн кафедраҕа муһуннахпытына, бырааһыннык остуолугар ааҕар этэ. Оччолорго оннук остуолларбыт олус үчүгэйдик, үрдүк иэйиилээхтик ааһаллара, бары туох эмэ үрдүгү, кэрэни, сыаннас дэнэри булан аҕалан этэ-кэпси, иһитиннэрэ сатыыр буоларбыт, улаханнык бэлэмнэнэн кэлэрбит. Борис Николаевич нууччалыы суруйар этэ. Ол айымньылары бэчээттэспэтэбэ дии саныыбын.

Суруйааччылар тобо, тобо да буолуо дуо — хайдах икки сойуустаммыттарын Моисей Дмитриевич ити кинигэтигэр маннык суруйар: "1991 сыллаахха атырдах ыйын 19 күнүгэр эмискэ ГКЧП быһылаана буолбута. ГКЧП-ны өйөөн "Норуokka сурук" диэннэ Россия Суруйааччыларын сойууһун салайааччылара илии баттаспыттара. ССРС Суруйааччыларын сойууһун сэкирэтэрийээтин атырдах ыйын 20 күнүнээби мунһаба ити сурукка илии баттаспыт дьону уонна кинилэри өйөөччүлэри Юрий Бондаревы, Николай Горбачеву, Феликс Кузнецову, Валентин Распутины, Константин Скворцову ССРС Суруйааччыларын сойууһун сэкирэтэрийээтиттэн таһаарар ураабы ылыммыта. Онуоха Юрий Бондарев баһылыктаах Россия Суруйааччыларын сойууһун салалтата: Россия Суруйааччыларын сойууһа ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан тахсар", - диэн турбуттара уонна хас суруйааччы ахсын: "Эн ССРС Суруйааччыларын сойууһугар хаалабын дуу, суох дуу?" — диэн ыйытыы туруорбута.

Софрон Данилов Дьокуускай куоракка олорор суруйааччылары ыныртаан ылан: "Юрий Бондарев телефоннаата: "Ким Россия Суруйааччыларын сойууһун кытта барсарын, эбэтэр ССРС Суруйааччыларын сойууһугар хааларын түргэнник быһаара охсун", - диэтэ. Биһиги кинини өйүүрбүтүгэр эрэнэрин эттэ. Онон ким хайа диэки буоларын быһаарыныахтаах". Петр Тобуруокап, Николай Габышев, Иван Гоголев, мин уонна уонтан тахса суруйааччы: "Туох үлүгэр тиэтэлэй? Аны абыйах ыйынан ССРС Суруйааччыларын IX сийиэхэ буолуохтаах. Онуоха диэри тохтуохха. Биһиги ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан тахсыбаппыт", — диэбишпит. Ити кэмнэ Душанбеҕа сылдьар Семен Руфовка, Кишиневка олорор Николай Якутскайга телеграмма ыыппыттарын: "ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан тахсыбаппыт", — диэн эппиэттээбиттэр. Саараннааччылар да бааллара. Далан куоластааһынна кыттыбакка тахсан барбыта. Сорохтор: "Оттон биһиги хайыбыт", — дэһэ олороллоро.

Евгений Евтушенко миэхэ дьибэр телефоннаабыта: "Сарсын 4 чааска ССРС Суруйааччыларын сойууһун пленума буолар. Онон Иван Гоголевтыын

кэлин. ССРС Суруйааччыларын сойууһун IX сийиэһин ыңырыы туһунан боппурус көрүллэр". Алтынны 21 күнүгэр ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан тахсыбатах Россия суруйааччыларын сийиэстэрэ Москваҕа ыңырыллыбыта. Онно Норуоттар икки ардыларынааҕы Түмсүүгэ (Международное Сообщество Писательских Союзов (МСПС)) Саха Республикатын Суруйааччыларын сойууһа бары атын тэрилтэлэри кытта тэн бырааптаах тэрилтэ быһыытынан киирэр диэн мин илии баттаабытым.

РСФСР Суруйааччыларын сойууһа ССРС Суруйааччыларын сойууһуттан тахсан барбатаҕа буоллар, суруйааччыларга хайдыһыы тахсыа суоҕа этэ.

Маннайгы Президеммит М.Е. Николаев айар интеллигенцияны кытта көрсөн кэпсэтэр идэлээбэ. Олох-дьаһах сатарыйыытын сүрүн төрүтүнэн сир-майгы алдьаныыта буоларын бэлиэтээн туран, итинэн дьарыктанар тэрилтэ баар буоларыгар баҕа санааларын эппитэ. 1966 с. ыам ыйыгар Духуобунас Академията тэриллибитэ, онно Президенинэн А.Н. Осиповы, ученай-сэкиритээринэн миигин талбыттара. Айыы айылгылаах буолууга, духуобунаска тардыһыы кэнээн иһэр. Ордук үөрүүлээбэ баар, итини дьон бэйэтэ өйөөн, үгүс улууска чөл олоххо тардыһар дьаһаллары нэһилиэнньэ олорор сиринэн, түөлбэлэринэн ыытар буолла" [Ефимов, 2006, 128-132 с.].

Көрөр курдук сулуумах чахчыны эрэ, туох да эгили-бугулу быһаара сатааһына суох киллэрбит. Онон бэйэбит таайа былаан эттэхпитинэ, бу икки аңыы барыы силиһэ-мутуга дирин. Эмиэ да кылаассабай, эмиэ да бэлиитикэлээх, эмиэ да методологиялаах. Ол туохтан көстөрүй? Бастатан туран, икки аңыы барбыт суруйааччыларбыт олоххо көрүүлэриттэн, сыһыаннарыттан, дьайыыларыттан. Ол көрүүлэрин, сыһыаннарын, дьайыыларын кинилэр айах ииттэр дьарыктарын ис майгытын быһыытынан дьонтон сатаан-кыайан кистиир кыахтара суобунан, кинилэри ким бары сыаналыыр, ырытар, хоһулуур. Ону бобор, тохтотор суох.

Б.Н. Попов, биллэрин курдук, суруналыыс уонна бөлүһүөк, киһи, гражданин быһыытынан үрүн сүннүһүнэн Саха Республикатын

Суруйааччыларын сойууһугар киирэн бэриниилээхтик, халбаннаабакка үлэлээбитэ. 1992 сыл тохсунньу 26 күнүгэр Саха Республикатын суруйааччыларын сойууһун тэрийиитинэн (салайааччы М.Д. Ефимов) бүгүгнү литературнай кириитикэ уонна кини сайдар тосхоллорун туһунан кырдыктаах кэпсэтиигэ киэн арана болҕомтотун тардыбыт дакылааты аахпыта биллэр. Тиэмэтэ "Саха литературнай критикатын туруга уонна сайдыахтаах тосхоллоро" диэн этэ. Онно С.П. Данилов, М.Д. Ефимов, П.Д. Аввакумов, Е.П. Шестаков-Эрчимэн, В.И. Босиков-Босяк, Г.П. Башарин, Н.Н. Тобуруокап, уопсайа 12 киһи дьүүллэһиигэ кыттан тыл эппит. Бу дакылаат улахан суолталаах, биллэр-көстөр хамсааһыны таһаарбыт дакылаат буолар туоһутун оччотооһу пресса сирэйиттэн элбэҕи булан ааһыахха сөп. Онтон салгыы Борис Попов республика бэчээтигэр "Уус-уран литератураҕа саналыы сыһыан эрэйиллэр" (1992 с.), "Саха литературата сана кэрдиис кэмнэ" (1995), "Соцреализм хааллын, реализм баар буоллун" (2000 с.) диэн ыстатыйалары таһаартаабыта. Бу манна этиллэр санаалары ылынар, тутуһар, көмүскүүр дьон бу Сойууска түмсүбүттэрэ диир сөп.

Оттон биһиги бу дакылааттары ырытан, манна Б.Н. Попов көрүүлэрин сааһылаан, кини литература кириитикэтигэр ыйар культурологиялыы тирэхтэрин итиэннэ литература кириитигин мадьыалын (Модель литературного критика) булан ылан сааһылаан, тобуустаах тутулга киллэрэн турабыт [Попова, 2015, с. 107-112]. Ол үлэбитин бу кинигэҕэ киллэрдибит, онон ааһааччы ону сиһилии билсэр кыахтаах.

Б.Н. Попов Духуобунас Академиятын үлэтин астымматын этэр буолара, кинини итиннэ чугаһаппаттарыттан абаккарат этэ. Духуобунаска үлэ атыннык барыахтаабын ыйан суруйар, этэр буолара да, ону туһааннаах дьон аахпат, аахайбат быһыылааҕа. Доһоругар Моисей Дмитриевичкэ да этэн эрдэҕэ буолуо да, сүрүннээн быһаарааччылар ити Академияҕа ону ылымматтар эбит буоллаҕа... онон билигин да сыарҕа сынааҕа хоннон, духуобунаспыт үрдээн иһэр дииргэ илик. Сиэр-майгы сатарыйбыта,

түмсүүбүт суоҕа, итэҕэлбитигэр, тылбытыгар, сирбитигэр-уоппутугар сыһыаммыт тонгуйа сүрэ бэрт.

Икки доҕордуулар ону билэ сылдьан олохтон барбыттарын санаатахха, ыарахан. Кинилэр курдук бэриниилээх дьон билигин суруйааччылар сойуустарыгар төһө баалларыттан, төһө хорсуннарыттан, түмсэр дьоҕурдарыттан саха литэрэтиирэтин дьылҕата, саха духуобунаһын туруга туллубат тууралааһын саныыбыт. Икки аһыы, икки эрэ да буолуо дуо, хас эмэ гына хайа барбыт сойуус хаһан эмэ бииргэ түмсэн литэрэтиирэ силигилии сайдан, дьон-норуот өйүн-санаатын бэскитэ буолуо дуо?

Б.Н. Попов литературнай критик быһыытынан Моисей Ефимов айымньыларыгар ырытыы суруйтаабытын билигин булан ааһыахха сөп, онно кинилэр доҕордуу истин сыһыаннара тыктарылла сылдьар:

Дьиннээх поэт: [Моисей Ефимов туһунан санаалар] // Сахаада. 1997. От ыйын 31 к.

Суоруллубат суруктаах, нарын ырыалаах [поэт Моисей Ефимов 70 сааһын туолуутугар] // Саха сирэ. 1997. Атырдьах ыйын 4 к.

Суоруллубат суруктаах, нарын ырыалаах : Моисей Дмитриевич Ефимов: биобиблиографической ыйынньык / Саха респ.нац.библиотека; [хомуян онордо Е.Г.Стручкова; ред. В.Н.Павлова]. Дьокуускай, 2000. С. 4-8.

Сүрэх этэринэн, дууһа иэйэринэн : [интервью с народным поэтом Моисеем Ефимовым] // Саха сирэ, 2002. 3 авг.

Борис Попов и Ксенофонт Уткин — Барылҕан и Нүһүлгэн

Активную организаторскую деятельность К.Д. Уткин начал с 80-х гг. XX в., будучи деятелем культуры, и в то время они с Б.Н. Поповым не были знакомы. Постепенно переходя в область научных изысканий, К.Д. Уткин начинает разрабатывать тему человека, и здесь, касаясь проблем смысла жизни, семьи, любви, он не мог обойти труды профессора Попова, который в этом поприще проложил уже самостоятельный путь в науке. Если последний

главными приоритетами современности считает знание, образование и культуру, постигаемые личностью в процессе образования, то исследователь Уткин выдвигает идеи о самосознающей и самопознающей личности Киһи, самовыборе и саморазвитии нации. Ему больше удаются методы фронтального обзора мировой научной мысли, диахронического сравнения взглядов древних и современных мыслителей Востока и Запада с привлечением внимания читателей к элементам национальной культуры саха. Его объемистые труды обильно снабжены ссылками на источники, часто общеизвестные, энциклопедические, без детального и глубокого анализа идей конкретных авторов. Круг его интересов всеохватен, автор часто отходит от темы и предмета исследования, что делает труднодоступными и почти неуловимыми предлагаемые им идеи. К примеру, как понять следующее изречение К.Д. Уткина: "Свобода духа есть свобода самосознания, свобода получения знания, что составляет один из ведущих принципов определения духовности"? [Уткин, 2004, с. 181] Или: "Духовность есть востребованная необходимость саморазвития социального развития на уровне индивидуально-единичной деятельности, семейно-духовного бытия, на уровне современного общественно-государственного устройства"? [там же, с. 206]

Далее, на с. 226, К.Д. Уткин указывает, что "...сегодняшнее обращение к личности человека, как природного и социального существа, приводит к новому осмыслению понятия духовности". Но разве только сегодня наука смотрит на человека, как на одновременно природное и социальное существо? Автор далее предпринимает попытку уяснения понятий духа, души и тела, составляющих основу духовности. Мы заметим, что, действительно, дух, душа и тело являются обителью триединой Кут человека, соответственно ийэ кут, салгын кут и буор кут [Попова, 2010]. И здесь автор К.Д. Уткин делает еще одну попытку дать определение духовности: "Духовность есть процесс возвышения, возрастания по пути внутреннего развития, базирующегося на дух, душевность и сознание,

обеспечивающее устойчивость поступательного движения... Без уяснения внутренней сути духовности, без осознания самосущного ее значения, вряд ли мы продумаем оптимальную формулу самого развития" [Уткин, 2004, с. 228]. На все это А.Е. Мординов наверняка сказал бы одно слово: "Сумбур".

И в пункте 1.5. первого раздела рассматриваемой монографии "Самовыбор: парадигма Севера " автор раскрывает программу духовной деятельности Якутской сельхозакадемии: это программа работы Центра духовности, включающей в себя музей меценатства и Центр духовности "Тулаһа", где основной упор делается на попечительском движении. То есть, под духовностью здесь понимался процесс организации общественной деятельности меценатов и попечителей... По инициативе Ксенофонта Дмитриевича в Хаптагайской средней общеобразовательной школе Мегино-Кангаласского улуса несколько лет велись уроки духовности. Желаящие понять концепцию этих программ могут знакомиться с ними самостоятельно, в свое время про это много писали, автор был прекрасным менеджером от культуры.

В то же время на этот всеми задаваемый вопрос ответ дает профессор Попов. Вот его тезисы. 1. Духовность обретает практическую силу не сама по себе, а в деятельности людей, сказываясь на его протекании, начале и результатах. В результате духовной подавленности общество в целом теряет многие источники своего саморазвития, самодвижения, прогресса. 2. Духовность - одна из самых фундаментальных ценностей и субъективных реальностей. 3. Особенности духовной жизни раскрывают свое содержание в полноте и целостности составных частей человеческой деятельности. Главным в содержании духовности является самоиспытание совести личности по нескольким отношениям: 1) по отношению к обществу. 2) по отношению к ближним. 3) по отношению к самому себе. 4) по отношению к природе и вещам. Эти отношения выступают пусковым механизмом построения и расширения богатств внутреннего мира человека [Попов, 2002; 2003]. Оба автора едины во мнении, что духовность связана с деятельностью

человеческой, но, как отмечает Б.Н. Попов, чрезвычайно трудно уловить, "поймать" элементы ее содержания. Да, только деятельность может реализовать и проявить имманентно вложенный в ийэ кут человека творческий дух айыы тыына.

В свою очередь осмелимся привести здесь положения, выработанные в результате достаточно длительного изучения как донаучной, так и научной философской мысли. *Духом=Тыын* (в триединстве Пневма, Нус, Логос) называется нематериализованная сущностная триединая основа жизни всей природы, данное ей при-родно, при создании Высшими силами творения из трансцендентного мира (Оттуда). Дух человеческий качественно оценивается по его силе или слабости. Русские буквально говорят "сильный духом", "слаб духом", а якуты оценивают по длению духа "тыына уһун", "тыына кылгаабыт", а также по силе жизненной энергии сүр — "сүрэ күүстээх", "сүрэ тостубут", или же по целостности кут-сүр — "чөл куттаах-сүрдээх", "кута-сүрэ салыйбыт".

Под *Духовной культурой=Тыын кут туурата* понимаются результаты, способы и деятельность человека по удовлетворению надбиологических потребностей, а также способы, результаты и сам процесс творческой реализации духа на основе свободы, данной человеку природно.

Соответственно *Духовностью=Удьуор тыына* называется качество личности, которое является свойством нервной системы (Айылгы) человека и формируется в человеке путем 1) передачи духа=туттарыы, тыын угуу, тыын ылыы, 2) пробуждения духа=уһуктуу, 3) проявления духа=тыллыы, арыллыы и 4) дления духа=тыыны уһатыы. Духовность выступает как не сама Айылгы, а как ее свойство. Про это у саха говорится, что "айылгыта дэлэгэй", "айылгыта айгыраабыт". Про айылгы много говорит поэт-философ А.И. Софронов-Алампа.

Заметим, что данные попытки дефиниции понятий духа, духовной культуры и духовности нами совершены самостоятельно и претендуют на

оригинальность. Более подробно с данными разработками можно познакомиться в монографии [Попова, 2010].

О культурфилософских подходах профессора Уткина К.Д. к его 65-летию в 2001 г. Попов Б.Н. написал специальную статью, где одновременно восторгался его трудолюбием, продуктивностью всесторонней деятельности, талантом деятеля, организатора, личностными качествами, но и произвел профессиональный критический анализ его научных трудов. Вот цитаты из этой статьи (мы разбили один абзац на три цитаты — Г.П.): "Я специально выделяю понятие "научные труды", ибо все то, что вышло из-под пера Ксенофонта Дмитриевича, не являются таковыми". Профессор Попов отдает предпочтение его другим трудам: "Кроме всего прочего им опубликованы еще и литературоведческие, литературно-публицистические книги и книги по жизнеописанию таких людей, как народный педагог К.С. Чиряев, как меценаты нового времени М.И. и М.Е. Егоровы, как организатор народного образования Н.И. Шарин, как народный сказитель С.А. Зверев-Кыыл Уола". Как видим, в отличие от многих специалистов, выступивших на этом мероприятии, Борис Попов не считает Уткина и литературным критиком (как известно, литературоведение, литературная публицистика и литературная критика — это три разные вещи). Здесь мы добавим, что Ксенофонт Дмитриевич и научный биографический анализ как таковой также не производил, а занимался жизнеописанием, на что Б.Н. Попов имеет собственное мнение и дает следующую определенную оценку: "Между прочим, своим опытом жизнеописания Ксенофонт Дмитриевич закладывает нечто новое — новое направление в культуротворческой деятельности в нашей республике" [Попов, 2002. С. 17]. Действительно, К.Д. Уткин талантливо занимался тремя видами деятельности — культурно-образовательной просветительской, социокультурной и культуротворческой. А научная деятельность — это особый вид деятельности, совершенно иной природы, иной специфики. Борис Николаевич бесспорно является ярким представителем науки, ему, как и Мординову А.Е., не хватало от природы

менеджерских, организаторских способностей, они по натуре своей с головой уходя в мыследеятельность, не выработали в себе этих чисто практических качеств. Им необходимы были продюсеры, подвижники, занимающиеся научно-организаторской деятельностью. Это совершенно правильно, что в нашем университете в последние годы выделены штаты исследователей, к примеру, человек может договориться с работодателем на штат доцента-исследователя и профессионально заниматься чисто исследовательской деятельностью, не отвлекаясь на вереницу нескончаемых трудовых обязанностей преподавателей. Ксенофонта Дмитриевича завкафедрой Попов Б.Н. считает самым желаемым преподавателем национальной культуры в вузе, что на сегодня нет другого специалиста, кого бы ставить рядом с ним в знании культуры родного народа, лично сам профессор Уткин уверен в этом.

Здесь кстати привести мнение исследователя В.Д. Сокол о сущности философа, жаль, что сам Б.Н.Попов, видимо, при жизни не успел ознакомиться с этой работой. Так, Сокол считает, что настоящий философ способен услышать мысль и сказать об этом всем остальным, на это не способным, то, что они не слышат, а таковое в природе вещей есть. Эту способность автор называет "сверхслушанием" — философ слышит и понимает это, а все остальное есть дело организаторов, деятелей, философу же не следует на все это отвлекаться, он должен быть всегда чутким, вперед смотрящим и видящим [Сокол, 2005]. Да, именно так и представлял философа Борис Попов и таковым сам и являлся.

Если вернуться в персоне К.Д. Уткина, то Борис Попов далее рассуждает о загадочной результативности подвижнической деятельности Уткина как исследователя и в результате обобщения находит полные десять пунктов его характеристики [там же, с. 18-22]. Часть из них комплиментарного характера, но в отношении выбора темы и методологии научного исследования, а также стиля изложения его результатов докладчик указывает наряду с достижениями на серьезные упущения. В заключение анализа Б.Н. Попов отмечает, что, говоря о культуре того или иного народа,

не следует ограничиваться лишь именами тех ученых, которые так или иначе касались ее проблем, а следует подойти к ней с широких, философских позиций ее понимания. "Новые исследователи не будут такими дотошными, капитальными, даже фундаментальными, как мы. В большинстве случаев они будут считать предпочтительным ограничиваться лишь опубликованными работами, а не копаться в пыльных первоисточниках. Сегодняшние книги станут своеобразными "законодателями" истины последней инстанции. От качества сегодняшних книг зависит судьба правильного, нетенденциозного, объективного отражения исторического развития культуры. Добротность сегодняшних книг закрывает дорогу к искажению правды жизни". Какие нужные замечания! Необходимые! Поэтому и перепечатаваю с упорным усердием.

Борис Попов предпринимает даже попытку объяснить феномен Уткина путем интерпретации его имени Ксенофонт. Здесь уместно сравнить их псевдонимы Барылџан и Нүһүлгэн. Первый, как мы уже отмечали, означает сильный стихийный водопад, а второй — также стихийно надвигающуюся к берегу громадную волну. В отношении динамичности и поступательности водопад продуктивнее, чем набежавшая на берег и отхлынувшая волна — что она вынесет на берег и что на ней оставит, это никому неизвестно. На водопаде можно построить ГЭС, а энергию нүһүлгэн еще не научились использовать в народном хозяйстве. Все же, справедливости ради надо отметить внутреннюю общность стихийной, природной водной энергии обоих псевдонимов как символических знаков, выражающих духовно-интеллектуальную энергию ийэ кут, суть которой выражена во втором ее названии "уу кут".

В конце концов Борис Николаевич делает последнее замечание: "Конечно, можно и даже выгодно было бы умолчать об этих недостатках. Однако, я себя считаю другом Ксенофонта Дмитриевича, а его своим другом. ... В таком подходе к дружбе, на мой взгляд, открывается величайший подвиг дружбы, который заключается не в том, чтобы указать другу на недостатки, а

в том, чтобы открыть ему глаза на эти недостатки, тем очищая путь для его многих завтрашних успехов... Кроме того, для философии слишком дорога истина, ибо настоящий философ есть невольный мученик человеческой жажды истинного" [там же, с. 23].

И так, что дает нам проделанный краткий обзор концептуальных идей двух наиболее популярных в Якутии на стыке двух последних веков философов — Б.Н. Попова и К.Д. Уткина? Из трех общечеловеческих ценностей Истины, Добра, Красоты первый отдает приоритет связке Истина-Красота, а второй — связке Истина-Добро. Этико-эстетический ракурс подробнее разработан у Попова, и на этом основании система его научной философско-культурологической школы более целостна. Необходимо только взять ее на вооружение, но увы, нет добровольцев в деле самообразования. Борис Николаевич не обладал даром популяризатора своих идей. Он говорил про это: "Я не популяризатор актуальных идей, а выразитель собственного отношения к миру. Я стремился всегда отстаивать истину, а не просто так, чтобы мой голос был услышан".

А не до конца профессионально разработанные социокультурные, культурно-образовательные программы и идеи К.Д. Уткина, талантливого организатора, человека неумной энергии и неутомимого деятеля, желавшего объять необъятное, видимо, трудно будет довести до логического конца, и они не дадут ожидаемых результатов в деле повышения (улучшения, формирования...) пресловутой духовности, до понимания которой мы так и не подступились, а лишь обтрепали ее до невозможности, вызвав тем самым неприятие масс.

В целом предпринимаемые Республикой Саха (Якутия) меры по духовному возрождению коренных народов и их эффективность пока не подвергнуты специальному анализу, первые порывы научной интеллигенции остаются без практической поддержки и в разрозненном состоянии. Были лишь порывы и потуги...

Возможным оппонентам по поводу данной статьи скажем, что написанное имеет целью не опорочения кого бы то ни было, а только лишь в целях поиска ответа на актуальный вопрос о сущности духовности в теориях двух философов, трудившихся бок о бок друг с другом совсем недавно. Приведший К.Д. Уткина в философию, помогший ему написать докторскую диссертацию по философии Б.Н. Попов в конце своей жизни явно был разочарован в его объемистых томах и самозабвенных порывах принести ощутимую пользу в деле духовного роста общества – они почти перестали общаться, не вступали в дискуссию, игнорируя друг друга зря. Словом, диалога у них не получилось... А идеи новые рождаются только в ходе диалога.

Мы с Ксенофонтом Дмитриевичем в соавторстве написали статью о Борисе Николаевиче в Календаре знаменательных и памятных дат 2008 г. Но это была дежурная статья к 70-летию, а вот в библиографическом указателе Попова Б.Н., подготовленном при его жизни, но изданном в 2011 г. уже после его безвременной внезапной кончины на 73-м году жизни, Ксенофонт Дмитриевич пишет: "Борис Попов киһи проблематын саха учёнайдарыттан бастакынан көтөхпүт чинчийээччи буолар ... Киһи обществоҕа сыһыанын ырыналаан ырыппыта, бодоруһуу культуратын өй-санаа кыаҕынан общественность киэн аранатын таһымыгар таһаарбыта. Ити саҕана киһини философскай өйдөбүл быһыытынан чопчулаан көрүөххэ сөп диэн оруннаах толкуй кииртэлии сылдыбытын суруйбута... Ол иһин буолуо, ити темаҕа аналлаах мин сыралаах үлэбин ким хайа иннинэ таба өйдөөн улаханлык сыаналаабыта. Киһи киһи буолан ситэн-силигилээн тахсытыгар сир-майгы тутаах, быһаарар оруоллааҕын теоретическай билии аранатынан саха учёнайдарыттан бастакынан саҕалаан баран, научнай түмүктээһиннэрин өр сыллаах педагогическай үлэтигэр имигэстик киллэрбитэ. Киһи сирин-майгытын философ төрүт омуок бастын баайынан, киэн туттуутунан ааҕар. Киһи проблематын суолдьут Сулус оностубута: кэлин норуот олоҕун сылыктааһыныгар сыһыа кубулуйан, үүнэн-сайдан тахсыбыта. Киһи кимин-

тугун этэр кестүү Борис Поповка игирэ оҕо тыына буоланнар бииргэ сылдьаллар... Дьэ кэргэн чингээн, халынаан тахсарын диринник, чинник, түгэбиттэн түөрэ чинчийдэ, практической олоххо республика таһымыгар туттуллар политика гына онорон таһаарда. Борис Попов кэмигэр саҕалаабыт "Дууһа экологията" диэн общественной хамсааһына киһи дууһатын ырааһырдар, харыстыыр, сайыннарар сыаллаах духовнай кризистан тахсар проблеманы күүскэ туруоран киэн кэпсэтиини тэниппитэ. Республикаҕа тэриллитбит духовноска сыһыаннаах Экология министерствотын, экологияҕа Научнай чинчийэр институтун, экологияҕа анал милиция, Духовность Академиятын, чөл олох иһин хамсааһын толкуйдарын тобулбут киһинэн Борис Попов аата ааттанар. Борис Николаевич учёнай быһыытынан биир сүдү уратыта уонна төрөөбүт норуотугар суураллыбат үтүөтэ – уу сахалыы имигэс тылынан философияны, философия бары салаатын, журналистика, литературнай критика эйгэтин сангардааһына, сахалыы-нууччалыы тэнинэн философскайдык тыл этэрэ. Саханы бөлөһүөк диир эбит буоллахтарына ол ис кыабын арийыыга, диринник сатаан толкуйдааһынна көбүтүүтэ, ол искусствотын, культуратын сайыннарыыга Попов суолтата кээмэйдэммит үрдүк уонна киэн. "Саханы саха национальнай этиката, сизэрэ-майгыта быһыһаҕа", — диэн общество бары араналарыгар, ол иһигэр айар үлэһиттэргэ туһайан, ис санаатын бүк этэр. Кини научнай-общественнай, айар-чинчийэр олоҕо культурология кафедратын арийыыга тиэрдэн аҕалла. "Культурология дисциплината философиятааҕар, историятааҕар да үрдүктүк тутулар кэмэ кэллэ", — диэн соторутаабыта эппитэ. Общество олоҕо, аан дойдуга буола турар духовнай кризистар ити хардыыга сирдээн иттилэр. Кафедра кыаҕа кэнээн, кэскилэ сырдаан иһэригэр эрэл санаа — улахан" [Уткин, 2011, с. 6-12].

На примере представленной картины взаимоотношения двух профессоров высшей школы можно отметить, что в данном случае в их лице упущена редкая возможность сочетания и взаимодополнения теоретика и практика. Обратил бы больше внимания К.Д. Уткин на идеи Б.Н. Попова,

проникся бы ими и воспринял душой и умом, всеми тремя кут человека саха, он смог бы тогда на высоком организационном уровне претворить их в жизнь. Последнее имело бы более ощутимый результат в деле духовного возрождения нации, нежели в действительности внесенный вклад всеми уважаемых двух деятелей современности. Они являлись яркими представителями второго поколения отечественных ученых философов, пришедшего на смену поколению Мординова А.Е., который был первым образованным дипломированным философом из числа саха. Это было совсем недавно, лишь в XX веке. Молодая философская наука саха обязана учиться на их достижениях и тем более на их недочетах. Третье поколение якутских философов себя еще никак не проявляет. Данная статья является посильной попыткой постановки проблемы сотрудничества знаковых личностей на ниве науки во благо родного народа и ее культуры.

Б.Н. Попов о якутском религиозном веровании

Б.Н. Попов в учебном пособии «Особенности философского знания» (Якутск, 2001) из множества научных взглядов о происхождении религии выделяет восемь:

1. Религия возникла как своеобразный ответ на естественные трудности, встающие на пути деятельности, на страдания и лишения людей, которые искали утешения в этой многотрудной жизни и мечтали об иной. Религия - восстановление связи между человеком и богом, начинается в истории человечества после грехопадения, а религиозные действия направлены на восстановление утраченной связи.

2. Страх и невежество создают богов. Таким образом человек сам создает богов по своему образу и подобию.

3. Религия возникла как продукт сознательного обмана или заблуждения, стимулируемого страхом и невежеством человека.

4. Религия есть нечто постоянное и регулярное. Ощущение порядка - основа религии и религиозных действий. Поэтому в религии человек поклоняется социальности, идее общества, религия укрепляет социальные чувства, оживляет переживания коллективности, она вечна. Осуществляет эту свою миссию религия особым образом — через разделение мира на профанный (светский, мирской) и сакральный (священный, относящийся к религиозному культу и ритуалу, обрядовый).

5. Макс Вебер (1864-1920), немецкий социолог, имел свою версию: в рамках религии возможно существование смысложизненных задач; система религиозных разрешений и запретов составляет основу нравственности.

6. Зигмунд Фрейд (1856-1939) — основатель психоанализа: человеческие влечения подавляются обществом, которое свое репрессивное воздействие облекает в форму норм, правил, запретов. Внешнее принуждение постепенно уходит внутрь, становится частью особой психической инстанции — "сверх-Я". Человек сталкивается в своей жизни с непреодолимыми противоречиями. Эти противоречия религия возвышает, делает значительными, выводит за рамки быта, и человек защищен от опасности психических заболеваний. Религиозные представления призваны оградить человека и от давления общества и культуры, и от давления природы.

7. Чисто психологическое объяснение происхождения религии заключается в бессознательном восхищении отцом, поэтизации его облика, которые служат ключом к объяснению тайны Бога. Бог для человека - это кристаллизация психологических переживаний, связанных с отношением к своему отцу.

8. Кристаллизация собственного нравственного опыта и опыта многих поколений предков. Эрих Фромм (1900-1980), немецко-американский философ, социолог и психолог: Бог - символ энергии, силы человека. Человек же постоянно, чтобы быть человеком, должен выходить за свои прелелы, подниматься к новым возможностям, преодолевать собственную

ограниченность. Человек в религии получает самоощущение безграничности собственных возможностей [Попов, 2001, С. 99-112.].

Отталкиваясь от данного исследования, в качестве девятого аспекта в проблеме происхождения религии нами предлагается взгляд на происхождение религиозных воззрений саха. Тексты олонхо свидетельствуют, что саха обладает истиной сотворенности человека и природы. Т. е. человек-саха знает истину о своем происхождении и сохранил память об изначальной связи с Творцом-Айыы, с творящими силами, с творящей энергией космоса (ийэ айылҕа айар күүстэрэ). Этот когнитивный пласт ментального поля культуры саха, по нашим наблюдениям, а также по нашей этнокультурной самоидентификации, в данное время сохранен в целостности.

Память, знание, истина об *изначальной чистоте (ыраас) человека* – Айыы киһитэ, дитя природы – Айылҕа оҕото – в противоположность об идее грехопадения, первородной греховности человека в эгоцентрических религиях (например, в христианстве) является когнитивной основой религиозной веры не только саха, но и всех северных народов, которая в своей основе космоцентрична. Долг, призвание человека – сохранение этой чистоты, не прикосновение к грязи – киргэ сыстыбат, киртийбэт, ыраас сылдьар, ырааскын сүтэрбэт туһа. Грех – аныы, и саха строжайше учит детей оберегаться с малолетства от этого аныы. Главный запрет «Аныы!» – неприкосновение к грязи, к греху. Это есть нормативный аспект, *основной норматив и нормативный смысл* религиозной культуры саха. Как видно, запрет по своей логике двухступенчатый – чтобы не совершить грех, человек не должен прикасаться к кир – грязи, а сохранять в первозданности свою чистоту – ыраас. Грязными считаются даже мысли – чтобы не совершать нечистых поступков, нельзя и допускать грязных мыслей, грязных помыслов. Насчет грязи-кир логика трехступенчатая: не замышлять грязных мыслей, не говорить грязных слов и не совершать грязных поступков. Злословие считается уже почти совершением грязного поступка, греха. Есть примета –

если человек злословит, значит, это зло им совершится. Поэтому-то и запрещается даже думать про грязное. Слову придается огромное значение, строго запрещается говорить про аньыы: «Аньыыны сангарыма!». К аньыы-греху относится покушение на свободу, на жизнь, на будущее человека и всего живого. Аньыы антидуховно.

Сохранению изначальной чистоты человека способствует эстетический и аксиологический смысл понятия ыраас. Ыраас всегда ассоциируется с понятием прекрасного – кэрэ и светлого (света) – сырдык. Ыраас-кэрэ-сырдык всегда сопутствуют друг с другом и коннотируют собой счастье, исполнение святого предназначения человека-айыы.

Основой происхождения религиозных воззрений саха выступает это знание – знание истины со-творения и знание об изначальной чистоте человека = айыы киһитин төрүт ырааһа, а не грех, не грязь, не страх. Мы здесь приводим отрывки из своей монографии, где подробно излагаются наши выкладки по вопросу происхождения религии вообще, религии саха в частности [Попова, 2010, с. 97-119].

Борис Николаевич написал одобрительную рецензию на это монографическое исследование, сделав некоторые существенные замечания и советы. Он никогда не ограничивался комплиментарным отзывом и выражал свое возмущение по поводу формата проведения так называемых презентаций вновь издаваемых книг. Действительно, продуктивность таких мероприятий нулевая, так как выступающие упиваются восхвалением талантов автора, и причиной такой пустой траты времени является наипростейший факт того, что они приходят на это мероприятие, даже не подержав в руках сию книгу и не открыв ни одной страницы в ней. И позже они этого не делают, поскольку мероприятие уже прошло, и нет уже надобности читать книгу, тем более книг издается теперь невероятное количество. Но вернемся к предмету нашего разговора о религиозной системе саха.

Б.Н. Попов приводит восемь признаков зрелых религий – по нашему мнению, они все наличествуют в религиозном учении саха. Вот они: определенное учение (догматика); религиозно-нравственные нормы; культ – система ритуалов, особый комплекс переживаний; организационное объединение приверженцев религии; осуществление совместных культовых действий; сохранение, разъяснение и передача следующим поколениям вероучения; разработка и внедрение нравственных норм; надзор за их исполнением. Единственно, только организационное объединение приверженцев религии раньше отсутствовало у якутов, но теперь оно появилось. В последние годы, а точнее в 2014 г. создан Совет под названием "Ытык Сүбэ", куда вошли девять персон, представителей девяти объединений духовного содержания: 1) школы "Кут-Сүр", 2) философско-культурологического сообщества, 3) учебно-методического Совета "Өбүгэ үөрэбэ", 4) Ассоциации олонхосутов, 5) Общества "Оһуохай", 6) объединения алгысчитов, 7) объединения народных целителей "Аар айыы итэбэлэ", 8) общественной организации "Ытык сирдэр", 9) объединения кузнецов и мастеров прикладников. По нашему представлению, в "Ытык Сүбэ" вошли не случайно девять человек, а по логике вещей и по направлению Свыше девять человек, представляющих три истока проявления феномена религиозного верования саха – по трем Кут человека саха. Они здесь перечислены именно в таком порядке, так, первые три представителя реализуют дух посредством ийэ кут, следующие три – посредством салгын кут, а последующие три – соответственно, посредством буор кут. Не это ли доказательство того, что у саха существует стройная система самобытной, саморазвивающейся религиозно-философской системы?

Далее автор Б.Н. Попов отмечает, что якутское религиозное верование не в силу своей отсталости, а в результате пересечения исторических и различных социальных причин еще не доросло до сформировавшейся религии. Это он объясняет тем, что «оформившаяся, зрелая религия:

- порождается религиозными запросами людей и призвана их удовлетворять;
- включает в себя компоненты художественного творчества (религиозная живопись, ваение и зодчество, религиозная литература, музыка, публицистика и пр.);
- подразумевает научно-просветительскую деятельность (религиозные учебные заведения, библиотеки, издательства и т. п.);
- имеет оформленную молитву как канонический текст (в противоположность импровизации, создания произведения в момент исполнения. К примеру, импровизация языческого обращения к божествам; Баай Байанаю – хозяину леса, животных и птиц, покровителю охотников; духу огня или конкретной местности и т. д.);
- обладает развитой философской (теоретической) и политической мыслью; специфической моралью в виде религиозных нравственных поучений; признанием и восприятием общества и государства» [там же].

Приведенные аргументы при непредвзятом анализе не выдерживают критики, и объясняются природной этнокультурной скромностью самого автора, преднамеренно умаляющего истинно личное, сокровенное в собственном культурном мире. Так, все приведенные причины объясняются самодостаточностью этнической культуры народа саха, основанной на олонхо – устном философском, уникальном с точки зрения культурологии, учении. Устность учения саха не предполагает создания ни храмов Айыы, ни письменного фиксирования. Религиозная культура саха не нуждается в подобных атрибутах. В этом ее особенность.

Б.Н. Попов, хотя утверждает, что у якутов религии в традиционном, общепринятом смысле нет, а есть вера, в основном анимистическая, тут же признает «наличие духовной связи человека и Абсолюта (Тангара), которая может пониматься:

а) как изначально непосредственная, впоследствии прерванная христианизацией и проработкой сознания коммунистической идеологией и подлежащая сегодня восстановлению;

б) как ориентация на достижение определенного человеческого идеала, соответствующего стихии родной природы;

в) как подлежащая постоянному воспроизведению как в разные периоды жизни индивида, так и в целом ряду поколений людей» [там же].

А связь эта, как указывалось выше, и есть религия, есть исток религиозной веры саха.

Следует отметить, что преднамеренное самопринижение, пониженная самооценка присущи представителям малочисленных народов. Подобное отношение к религии, вообще к культуре своего народа отмечается и у первых образованных в современном смысле выходцев из саха, и у представителей интеллигенции саха, сформировавшейся в советское время. Одновременно, современные адепты религии саха открыто заявляют о своем восхищении глубиной религиозно-философских воззрений коренных народов земли саха и превозносят свою религию и культуру так высоко, что порой впадают в ортодоксальность, что, несомненно, роняет тень на религиозную толерантность северного человека.

«Өлө-өлө тиллэн, тимирэ-тимирэ күөрэйэн, быста-быста салҕанан саха уранхай баччаҕа тийиэн кэлбитэ = выживая, всплывая, сращиваясь, саха-уранхай дошел исторически до нынешних времен», – утверждение это есть текст о прочности, нерушимости связи-религии саха. Это есть текст-надежда на выживание нации, именно благодаря своей космоцентрической религии, наряду со всем родом сотворенных – людьми – айыы дьоно, айыы хаан аймахтара, күн өркөн уустара. Генетическая связь, безличность Абсолютного Разума и Мирового Духа связывает все народы мира. Исток и исход всех религий мира един.

В отличие от идеи об едином мировом языке, активно распространяемой в 20-е годы XX века идеологии коммунизма, идея единого

истока религий мира [У. Джеймс, XIX в.; Б. Беренс, XX в.; Д. Андреев, XX в.] мироносна, мироутверждающая, ибо при восторжествовании этой идеи причина мировых религиозных войн потеряла бы корни.

И так, обращение к смысловому содержанию лингвокультуры саха позволяет нам утверждать, что основой происхождения религиозных воззрений саха является осознание человеком своей изначальной чистоты – ыраас, свободы – көнүл и предназначения человека на свободное творчество – көнүл айыы. Ыраас – это есть глубокий когнитивный смысл, осознаваемый и современными представителями саха. Одновременно, ыраас – понятие с эстетическим и аксиологическим смыслом. Долг и потребность человека в сохранении чистоты (ыраас), добровольное принятие запрета на прикосновение к грязи (кир), запрета на совершение греха (аньыы) являются нормативным аспектом религиозной культуры саха.

Б.Н. Попов считает, что якутское верование нужно и можно возродить. Без веры нет человека и народа. В сознании народа, в особенности его пожилых представителей, основные элементы веры остались живыми. Для этого имеется несколько причин:

- природосообразность и консервативность образа жизни, прежде всего сельского населения;
- природосообразность самой веры, являющейся не каким-то преднамеренно придуманным учением, а самым естественным образованием;
- носитель этой веры, народ саха, относится к числу старых народов, который проявляет твердую приверженность к своей традиционной культуре, соответствующей специфике своей природы, образа жизни и менталитета;
- достаточно формальное восприятие навязанного ему православия;
- преподнесенная как своеобразная религия коммунистическая идеология оказалась далекой от образа жизни и сознания якутов.

Трансформация религиозной веры в вероучение "Учение Айыы" имела бы по крайней мере, множество преимуществ для народа саха. Он приобрел бы своеобразный, но природосообразный механизм, обеспечивающий

солидарность отдельных людей и целостность общества через сакрализацию, освящение базовых общественных связей.

Вероучение Айыы прагматически необходимо для того, чтобы преодолеть ошеломляющее, парализующее предчувствие смерти, несчастье, судьбу (төлкө), одиночество и отчужденность от общественных преобразований.

Другими словами человек "входит" в орбиту духовного спасения, процедура и механизм которого могут варьироваться. Но ясно то, что спасение может полагаться возможным через активные действия самого человека:

- соблюдение определенной совокупности ритуалов, церемониалов и культовых действий;

- любовь к ближнему;

- осуществление программы самосовершенствования.

Что же касается практической значимости вероучения, то она заключается в том, что:

- человек получает институционализацию собственных убеждений (принадлежность к институту Учения айыы);

- перед человеком раскрывается широкий горизонт понятий, объясняющий ему смысл жизни;

- человек становится членом духовного сообщества, приобретает свою духовную родину;

- человек получает серьезное обоснование для протеста и сопротивления всему несправедному; способность к осуществлению процессов личного утверждения, формирования личного сознания;

- человек освобождает свое сознание от неограниченной власти роковых случайностей;

- человек находит возможность ритуализировать свою жизнь (ритуализация как известно, хотя бы с точки зрения психологии, облагораживает репертуар поведения людей) [там же, с. 111-112].

Как видим, дается полное научное обоснование жизнеспособности религиозной системы саха. Любой Дом Айыы может взять эти разработки как основание для своей работы в сфере духовности.

Кроме данного труда Б.Н. Поповым написан ряд статей в поддержку делу духовного возрождения родного народа:

Кут-сүр чөл буолуутун туһунан : [об экологии души] // Сахаада. 1995. Ыам ыйын 16 к.

Киэнник хабаан кэпсэтиэбин! : ["Дууһа экологията" хамсааһын] // Сахаада. 1996. Муус устар 4 к.

Экология человека как проявление культуры // Культура саха навстречу XXI веку: сб. Тез. Якутск, 1996. С. 7-9.

Об очищении души человека // Сахаада. 1996. Сэтинньи 16 к. // Вестник Академии духовности Республики Саха (Якутия). 1996. №ннь. С. 15-18.

Саха итэбэлин өйдөөн өйүүөххэ // Сахаада. 1997. Сэтинньи 28 к.

Экология природы и человека // Наука и образование. 1998. №!. С. 87-91.

Экология души и душа экологии // Крайний Север: проблемы экологии. М., 1999. С. 11-114.

Содержание духовности // Проблемы формирования культурного простарнства Якутии на рубеже третьего тысячелетия. Якутск, 2003. С. 120-136.

Объект исследования - духовная жизнь современного села // 1973-1974 гг.

Киһи итэбэллээх буолуохтаах. // Саха итэбэлин туһунан икис конференция. Дьокуускай, 1996. С. 69-71.

Куту-сүрү, уоһу-кыабы бөбүргөтүүгэ сомоһолоһуу : кирири тыл // Саха айылгыта / Р.П. Варламова. Дьокуускай, 1998. С. 44.

Айыы итэбэлин ытыктыахха. // Сахаада. 1998. Муус устар 16 к.

Вера - вероучение - религия // Тускул. 2001. №!. С. 7-9.

Духовность: характеристика, сущность, содержание, структура // Художественное образование и духовное развитие личности: рос.науч.-практ.конф. (23-24 окт. 2002 г) : тез.докл. и сообщ. Якутск, 2002. С. 21-23.

Модель духовного человека // Библиотека и молодежь XXI века : тез. Респ.науч-практ.конф. Якутск, 2002. С. 16-18.

Борис Николаевич уважительно и похвально отзывался об авторе воссоздания религиозного учения Айыы Л.А. Афанасьеве-Тэрис, о его сподвижниках А.Н. Павлове-Дабыл, И. Николаеве-Уххан. В отличие от многих, с самого начала поддерживав, не отстранился от них в последующие годы, как это сделали многие из интеллигенции. Буквально за несколько дней перед смертью он с Лазарем Андреевичем и Михаилом Петровичем Алексеевым-Дапсы ездили в Республиканский физико-математический форум "Ленский край" на встречу с учащимися. Дапсы по этому поводу написал стихи и зачитал на панихиде Бориса Николаевича. Псевдоним Барылџан был дан Б.Н. Попову М.П. Алексеевым-Дапсы, чем был безмерно горд получатель имени. Псевдоним Барылџан означает сильный водопад, сильнее чем күрүлгэн. Псевдонимом своим Борис Николаевич пользовался не часто. Мы с ним пробовали выпускать радиопрограмму "Барылџан киһи туһунан" в редакции общественно-литературных передач у известного журналиста Николая Максимова, начали получать положительные отзывы, даже комплименты. Сделали несколько передач о сущности человека, смысле жизни, счастье, а затем как-то пустили на самотек и прекратили. Борис Николаевич раза два спрашивал, почему не продолжаем передачи, но затем не стал повторять свой вопрос. В этом проявляется его скромность, тактичность, ненапористость. А почему не продолжили, не могу дать внятного ответа – наверное, я физически не смогла одолеть нагрузку – вела свои авторские передачи, до сих пор веду, а те передачи Борис Николаевич полностью возложил на меня. Вот я и не справилась, что теперь считаю большим упущением. Одна-две записи тех радиопередач у меня сохранилось, и мы можем слышать голос Барылџан вживую.

Л.А. Афанасьев с благодарностью отзывался о Б.Н. Попове, указывая на его поддержку в пользу Учения Айыы. Действительно, поддержка была самой научно обоснованной и твердой. И она сохранится на века. Какова дальнейшая судьба религиозного учения саха, никто не знает, но в письменном виде впервые сделан оклад в наши годы, и мы в этом приняли участие. Написанного пером не вырубишь топором. Религиозное учение саха дошло до нынешних поколений сугубо в устном виде, и это есть чудо, уникам, феномен традиционной национальной культуры этноса саха.

"Өйдөөх" дьахталларга сыһыана

Борис Попов кэрэни өйдөөн көрөр, сатаан кэрэхсиир, үрдүктүк сыаналыыр киһи этэ диэн билэбит. Мин көрүү диэн үстээбин этээччибин: болҕойон көрүү, бэлиэтии көрүү, өйдөөн көрүү. Аахайымтыата суох киһи болҕомтото тийиминэ көрбөккө хаалар, көрбөт. Аны бэлиэтии көрөр баар, ол аата таба көрөн бэлиэтээн кэбиһэр, туох эмэ бэлиэни булар ол көрбүтүгэр. Дьэ ол эрэ кэннэ кини маны өйдөөн көрөн анаарар – кэрэхсиир, өйүгэр хатыы сылдьан кэпсээн онгостон кэпсиир, сыана быһар, ол аата сыаннаска киллэрэр.

Дьахтар кэрэтин сибэккигэ тэнниэххэ сөп диир эбит. 1997 сыл кулун тутарыгар, ити аата Дьахтар күнүн көрсө университет хаһыатыгар суруйбут: "Женщина, как биологический вид, гораздо ближе к цветам, чем к людям", - диэн ыстатыйаны. Кини манна саха эр киһитин ментальной өйүн таба эппит диибин. Саха этэр: Дьахтар киһи буолбатах. Киһи диэбитим дьахтар эбит дуу! Дьахталлар бу этииттэн өһүргэнээччилэр. Ол сыһа. Дьахтар эр киһи буолбатах дииртэн тоҕо өһүргэниэххэ сөбүй?

Кини дьахтар өйдөөх буоларын аномалия курдук, "из ряда вон выходящее" диэн сыаналыыр үгэстээбэ. Өйдөөх дьахтар букатын абыһах диир курдуга. Биир эмэ өйдөөх диэбит дьахтарын олус ытыктыы көрөрө, кини туһунан ураты үчүгэй өйдөбүллээбэ, ытыктабыллаах сыһыаннааба, хаһан даҕаны холус тылынан таарыйбат кытаанар тус быраабылаах этэ.

Оттон олус кыраһыабай дии саныыр дьахталларыгар уонна бөдөн-садан соѳустарга букатын да санаатын уурбат, алтыһа сатаабат буолара. Оннук дьахталлартан, бэйэтэ этэринэн, "баанньыкалыыр" үгэстээбэ. Дьахтар минюатюрнайа үчүгэй диэн буолара. Итини барытын биһиги кафедрабытыгар бырааһынньык күннэргэ, ол аата атын тиэмэбэ аралдьыйа түһэр түгэннэргэ, күлэ-үөрэ, күө-дьаа ырытыһар буоларбыт. Кинини кытта мөккүһэн иннин ылбаккын, ол гынан баран, били этэргэ дылы эмиэ "өйдөөх" этиилэри хаһан да мүччү туппат этэ, хайаан да бэлиэтээн, болѳомтотун уура түһэн ылара. Оттон банальноһы олус абааһы көрөрө, аһынньыта төллөр быһыылааба, сирэйин мырдыччы туттан антах хайыһан кэбиһэр буолара. Ити туттара үөрбүт-көшпүт сирэйинээбэр элбэх курдуга...

Таптал тиэмэтин илдыритэн элбэхтик толкуйдаан үгүһү суруйан хаалларбыта биллэр. Биир кэмнэ кинини учуонай эйгэтигэр "тапталоґ" диэн ааттыы сылдыбыттара. Били Н.А. Алексеевы "шаманист" дииллэригэр дылы. Кини таптал 23 арааһын эридьиэстээбитин Этика учебнигыттан буламмын 27-бэ тириэрдэн тоѳустаах тутулга киллэрбитим. Баарына этэ дуу, барбытын кэннэ этэ дуу. Бу кинигэбэ ону киллэрдим, булан ааһыаххыт. Сааһылыырбын сэргиир этэ, математик буоланһын логикан сүрдээх диирэ. Тоѳустаах тутулу "Триединство..." диэн монографиябар тилэри туттубушпун хайбаабыта, рецензия суруйбута. Дьинэр соѳуруу таһаартарыам, көмүскүү барыам диэбэтэбим буоллар кинини научнай редактор дэтиэхтээх этим ити сүрүн үлэбэр.

Таптал тиэмэтин диринээн суруйарын иһин уонна дьахталларга олус бэргэн сыана быһарын иһин кинини хайдах эрэ ити суолга уорбалыы саныыллара баара. "Өйдөөх" диэн категорияба киллэрбэтэх дьахталларыгар сыһыана олус хаһыс, атабаастабыллаах да курдук буолааччы, киһи эрэ өһүргэниэх гына бал-бааччы, халын тылынан этитэлээн кэбиһэн баран көрөн олорооччу. Хайыыллар эбит диирдii. Этээчилэр дии: "Пускает пробный шар", – диэн. Оннук гынар үгэстээбэ. Оччобуна дьахтар бары мах бэрдэрэн, мэлийэн тахсааччы. Хайыай, букатын көһүппэтэх өттүттэн саба түспүт кэннэ,

ким баґарар ууга-уокка түһэрэ биллэр, буолаары буолан дьахтар муннаах. Дьэ ити майгыта кинини бэйэтин эмиэ тэппитэ дииргэ сөп. Өһүргэммит дьахтар саға кутталлаах өстөөх баара биллибэт. Кини психолог киһи ону хайдах учуоттаабата эбитэ буолла. Бука итинник түгэннэртэн ылар дуоһууута улахана бэрдэ ити кутталы баардылаппата эбитэ ини. Дьону сэниир төһөҕө да сэрэхтээх, дэлэҕэ саха норуотун үөрэҕэр этиллиэ дуо: "Сэнээбиккиттэн сэттэҕин ылаайаҕын", – диэн. Онуоха эбии дуоһунас былдыаһыта, үп үлүскэнэ, илин түсүһүү, аат былдыаһы араллаана, били Алампа этэринии, икки атаҕы алдытара бу биһиги кэммитигэр үгэннээн аҕай турарын бары билэ-көрө сырыттаһыт. Бэйэ-бэйэни харыстаһар, ытыктаһар, сиэри тутуһар диэни барыбыт суолталыах этибит. Кылгас үйэбитигэр бэйэ-бэйэбитин сизэһэн тугу абыранарбыт эбитэ буолла?

Сөп. Итинник кирии тыллаан туран бу суруйуубар Борис Попов "өйдөөх" дьахтар диэн категорияҕа киллэрэр икки саха дьахтарыныын алтыһытын төһө билэрбинэн, бэйэм сыанабылбынан кэпсиим. Биирдэрэ история билимин дуоктара Розалия Иннокентьевна Бравина. Кинини саха тыллаах, саха ааттаах бары билэр. Кини Борис Попову кафедратыгар ынтыран, салгыы культурологияҕа туспа кафедра тэрийэргэ кандидатуратын ыйан биэрэн турар. Ол да махталыгар буолуо (махталлаах буолары Борис Николаевич биир тутуах майгынан ааҕара, бэйэтигэр ол майгыны иитинэрэ) уонна чаччы ытыктыыр буолан Розалия Иннокентьевнаҕа кини ураты сыһыаннааҕа. Ол тылыттан-өһүттэн, көрөрүттэн-истэриттэн, кини баарыгар хайдах туттарыттан-хаптарыттан ырылыччы көстөр этэ. Били Платон Алексеевич Зинаида Ивановна Иванова-Унарованы этэрин курдук, кини киирдэҕинэ туран кэлэр буолара. Уопсайынан эр дьон бары даҕаны ытыктыыр дьахтардара баарына хаһан да куһаҕан тылы санарбат, уһатытуора хамсаммат буолан хаалар айылгылаахтар. Онон этэллэр кыыс-дьахтар киһиэхэ: Эр киһи эйиэхэ ытыктабыллаах сыһыана эйигиттэн бэйэҕиттэн тутулуктаах, – диэн.

Розалия Иннокентьевна кинини Барыыс Боппуоп диэн ааттааччы. Бу кэлин суох буолбутун кэннэ дыктиргэнэр: Баарына соччо баардылаабат курдук этим эрэри, төһөнөн кэм-кэрдии бардаҕын аайы суохтуур, сыаналыыр буоллум, кини курдук киһибит уонна суох ээ, – диэн. Боппуоп сыанабылын үрдүктүк тутара биллээччи. Дуоктар истиэпэнин ылар үлэтигэр сыанабыл суруйбутун ирэ-хоро кэпсиир: Хаһан даҕаны кэлтэй хайҕаабат, хайаан да сыһаны-алҕаны кыраҕытык ыйан тэйэр, киһини өһүргэппэт гына, сүннүүнэн, ону хайдах ылыммат буолуонуй? Мин сахаҕа олох уонна өлүү туһунан чинчийибиҥ сыаналыырыгар чуо ыйыталаан биэрбитэ баар, – диэн.

Дуоктарыскай диссэртээссийэ курдук улахан үлэҕэ киһи мээһэ түбэһиэх киһиттэн сыанабыл көрдөөбөтө биллэр. Бу киһи үлэбин унуордуо, өйдүө, бу кини билэр, быһаарар суола дии санаан көрдөһөр. Аны үлэни быһаарар сэбиэт бу киһини сыаналыа, рецензиятын ылыныа диир эмиэ баар. Онон рецензент оностуу, ону тэнэ рецензент буолуу диэн бу икки киһи икки ардыгар үтүө сыһыан мэкитиэтэ.

Борис Николаевич кини тиэмэтиттэн да, археологтыыр идэтиттэн да саллар этэ. Дьахтар киһи итинник кытаанах суолга туруммута дьэ дыкти диэн. Уонна ити тиэмэ чэхчы актуальнайын бигэргэтэрэ. Онто эмиэ ытыктабыллаахтык иһиллэр этэ. Чэхчы даҕаны өлүүттэн куоппут суоҕа биллэр уонна ити быһаарыылаах түгэннэ туттар сиэр-туом, култуура киһи олоҕор, биллэн турар, уталыйбат-уларыбат, халбарыйбат даҕаны суолталаах. Маны билбэттэн хаалынньаннар (ити халааччылары биһиги диэки иннэ дииллэр) олохторо алдьаныан да сөп. Аннараа дойдуга барыы диэн бэйэтэ туспа суол буолара дьин чэхчы. Розалия Иннокентьевна суруйууларбын сэнээрэн Муоматтан кэлэ сырыттаһына көрсө сатаабытын мин быыс булбакка хаалбыппын Борис Николаевичка кэпсээммин сэмэлэммитим. Суруйарын курдук сангарар буоллаҕына чэхчы талааннаах эбит диэбитин истэн, кини курдук киһи сэнээрбит буоллаҕына ол аата үчүгэй диэн үөрбүтэ уонна итинник түгэннэри мүччү тутартан олоххо оҕустарыы тахсааччы, түгэни уонна миэстэни куруук таба тутар куолу диэн үөрэтэн

эппитэ. Ону мин кэргэним эмиэ куруук итинник этэрин санааммын өйдөөн хаалбытым. Бири этэллэр диэн.

Бу тиэмэбэ Попов Б.Н. биирдэ да суруйан көрбөтөбө биллэр. Ол эрэри маны култуура диэн ыйары, оннук көрөн үөрэтэри-чинчийэри саамай сөптөөбүнэн ааҕара. Историктартан культурология билимин ньымаларын, көрүүлэрин ылынар киһи элбэбэ суоҕун билэбит, онон эмиэ Борис Николаевич Бравина Р.И. историк учуонай быһыытынан чинчийиилэрин биһириир этэ дии саныбын. Тус бэйэм эмиэ ити иһин кини үлэлэрин улаханлык биһирибин, ылынабын, ордук итэбэлгэ суруйууларыгар улаханлык махтана саныбын. Кут-сүр хамсааһынын, саха ийэ тылын, саха төрүт үгэстэрин ис хоһоонун диринник билэр, өйдүүр киһинэн ааҕабын. Тэрис суруйууларын бигэргэтэр, ытаһалаан биэрэр, оннун буллараар диэммин эмиэ астынабын, махтанабын даҕаны. Маныаха Розалия Иннокентьевна муударайа, киэн көбүстээбэ, ордук тулуурдааҕа (толерантность туһунан этэбин), мындыра, дьыала туһун көрөн атыны аахсыбат судургу майгыта, сахалыы майгытын мааныта көстөр диибин. Ити аата кини киһититтэн көрөн буолбакка, дьин үлэ, дьыала туһун көрөн сыһыаннаһар, көнө сүрүннээх, мээһэ дьахтар курдук үөнэ-күрдьэбэтэ суох ыраас. Дьон мара майгытын тулуйар буолуу, ону уйан баран аһарыныы диэн киэн көбүстэн, ис кэрэттэн тахсар быһыылаах.

Иккис киһи – Чехордуна Екатерина Петровна буолар. Борис Николаевич кини кандидатскай чинчийиитин салайбыта, өйүн, кыабын биһирээн бакылтыакка Государственной аттестационнай комиссия (ГЭК) бэрэстээтэлинэн талларбыта, кэлин куруук ГЭК-ка чилиэн онороро. Ити Бравина Р.И. дуоктар быһыытынан ГЭК-пытын салайар буолбутун кэннэ. Тааттаҕа Тыараһа нэһилиэгэр кини салалтатынан түөлбэ иитэр үгэстэрин чинчийэн тилиннэрэр үлэ көдүүстээхтик, өр сылларга утумнаахтык ыытыллан билигин "СЭДИП" диэн ааттаах технология таһымыгар тахсан турар. Екатерина Петровна биһиккини Борис Николаевич билиһиннэрэн, оччоттон баччаҕа диэри өйөһөн-өйдөһөн иккиэн биир эйгэбэ баарбыт.

Киһибитин ырытабыт, уу иһэ хайгыыбыт, көмүскэхэн өлүү бөбөнү көрөбүт, куһаҕаны этэллэрин букатын итэҕэйбэппит, ылыммаппыт, тоҕо диэтэххэ кини өттүттэн биирдэ даҕаны дьахтары намтатар дуу, дьахтарга сыстанныы сатыыр дуу, биир тылынан туох эмэ киһини кэлэтэр-хомотор, тэйитэр сыһыан баарын отой билбэтэхпит. Оттон бу сыллар тухары билистибит ини, билсибэтибит ини, дьиэтигэр-уотугар сылдьан, дьонун, дьиэ кэргэнин кытта билсэн, доҕордоһон даҕаны сырыттаһыт. Син туох эмэ баара буоллар бычыгырыа, биллиэ-көстүө этэ буоллаҕа. Этэргэ дылы, бүргэһи хааһаха кистээбит суох. Киһи киэнэ кэрэмэхэ, чиеһинэйэ, көнөтө, кэнэнэ, судургута кини этэ диэтэхпитинэ, олус киэргэттигит диэхтэрэ буолуо, дииллэрэ даҕаны да, оннук этэрбитин кубулуспаппыт. Санаабыт санаабыт булгу биир.

Екатерина Петровна курдук үлэҕэ олоҕун анаабыт, тупшутун торуоска оностубут, саҕалаабытын ыһыктыбакка көдүүһүн көрөн тэйэр чинчийээччини булар уустук. Ону Борис Николаевич таба көрөн, төһө эмэ атын курдук соҕус эйгэҕэ чинчийиигэ салайааччы буоларга сөбүлэспитэ кини кыраҕытын, булчут майгытын туоһулуур. Екатерина Петровнаны миэхэ куруук өйдөөх дьахтар диэн кэпсээччи. Олус ытыктыыр, ону ааһан куруук киэн туттар этэ. Биир бастакы учуонай онорбут киһитэ буоллаҕа. Кини салайар дьонугар тоһоҕолоон этэр эбит этэ: Салайааччыгын кытта сыһыанньыттан үлэн түмүгэ тутулуктаах, атыттар туох да диэтиннэр, хайдах да быһыыланныннар, – диэн. Ону сорохтор алҕас өйдөөн, ол аата бэрик көрдүүр эбит буоллаҕа диэччилэр. Букатын оннук буолбатах. Кини бөлүһүөк быһыытынан көрөн, сыһыан структура буоларынан итинник этэр этэ. Систимэни сыһыан тутарын этэр быһыыта. Бу киһи туох толкуйдаах киһиний, хайдах гынан бу тиэмэни үнкүрүтүөй, түмүөй диэн сылыктыыр. Оннук чинчилээн билэн баран салайар киһитин өйүн-санаатын кырдык салайар этэ. Кини маны маннык өйдүүр эбит, онон бу курдук толкуйдуура, маннык суруйара сөп диэн. Тугу эмэни сананы, сонуну булан эттэххэ, суруйдааха, ону хайаан да таба көрөн булан ылан бэлиэтээбит, күүһүрдүү бэлиэтин туруорбут буолааччы.

Онон бу суруйуубар Попов Борис Николаевич бөлүһүөк, муза да оностубатар, "өйдөөх" диэн үрдүк эрээри дьахтарга барсыбат дэнэр сыанабылы биэрбит дьонун кытта билиһиннэрдим. Оттон кини музалара кэргэттэрэ этэ диэн билбитим. Бастакы кэргэнин таптыыра бэйэтэ классификациялыырынан "романтической" эбит эрээри, ордук "любовь возвышенно идеальная" диэннэ сөп түбэхэр, олус үрдүктүк сыаналаан этэн аһарааччы, киниэхэ тэннээх бу орто дойдуга суох эбит этэ. Үрүн манан бюст онорторон кинигэтин ыскаабыгар таас иһигэр ууран туруорара. Оттон иккис кэргэнигэр таптала "Любовь-дружба" дииргэ сөп. Розалия Дмитриевнаны тус билсэбин, кини өйүн, вкуһун, улахан эстет киһитин, эрудициятын киэн тутта саныыбын. Сахаҕа итинник дьахталлар баалларыттан үөрэбин. Кэргэнин туһунан куруук олус харыстабыллаахтык, иһирэхтик, ытыктабыллаахтык, ону тэнэ астына, киэн тутта, эрэнэ-итэбэйэ мэлдьи этэн аһарар идэлээбэ, уоһуттан түһэрбэт буолара. Дьээбэлээн ааттыыр таптал ааттааҕа. Ону, биллэн турар, мээнэ туора дьонго иһитиннэрбэт буоллаҕа. Сахалыы "эмээхсиним барахсан, эмээхсиним ээйдээх, мин эмээхсиним" диэн аһынар майгылаах этэрэ ити кини истинник таптыырын быһыыта. Нууччалар таптыылларын этээчилэр ээ: Жалею, – диэн. Биһиэнэ сахалар киэнэ эмиэ оннуктаах. Ол эрээри кэргэнниилэр дьин сахалыы бэйэ-бэйэлэрин доҕор тутталлара бу иллээх ыалга илэ баара. Ону тэнэ кини куруук Розата астаабыт аһынан биһигини астынан туран күндүлүүр буолара уонна кини аһа минньигэһин чахчы ис-иһиттэн киэн туттара. Биир күөн туттуута ити этэ.

Онон Барыыс Боппуок өйдөөх дьахталларга сыһыаньттан итиччэни иһитиннэрэ түстүм. Түмүк санаа маннык буоллун. Кини ити аата дьахтарга аан бастаан кэрэтин сыаналыыр, оттон иккис миэстэбэ бигэтик туруорар хаачыстыбата – дьахтар өйө. Үсүһэ, арааһа, асчыта буолуон сөп – эр дьон үксэ мань бастатар үгэстээх. Ол аата Борис Николаевич бу суолга эмиэ тус уратыта аһыллан арыллан тахсар диэбин.

Основание научной культурологической школы в Якутии

Наш научный руководитель и наставник Б.Н. Попов с академиком Г.Н. Волковым, с его другом, народным педагогом саха К.С. Чиряевым были людьми одного духа, одной связки. Автор этих строк имела честь быть с ними не просто лично знакома, но и переняла как научный интерес, так и пожизненную боль за судьбу педагогической культуры народа. Начальник отдела поддержки ведущих научных школ и грантов Президента Российской Федерации А.С. Левин отмечает, что основными определяющими признаками научной школы являются: наличие нескольких поколений в связках учитель – ученик, объединяемых общим, ярко выраженным лидером, авторитет которого признан научным сообществом; общность научных интересов, определяемых продуктивной программой исследований; в общем единый оригинальный исследовательский подход, отличающийся от других, принятых в данной области; постоянный рост квалификации участников школы и воспитание в процессе проведения исследований самостоятельно и критически мыслящих ученых; постоянное поддержание и расширение интереса (публикациями, семинарами, конференциями) к теоретико-методологическим проблемам данного направления науки [Левин, 2010].

На основании этого автор Левин дает феноменологическое определение научной школы – исторически сложившаяся в России форма совместной научной деятельности коллектива исследователей разного возраста и квалификации, руководимых признанным лидером, объединяемых общим направлением работ, обеспечивающих эффективность процесса исследований и рост квалификации сотрудников [там же].

Главенствующей фигурой научной школы, ее стержнем является ее лидер. Наличие лидера является обязательным условием существования научной школы. В документах и литературе используются различные трактовки понятий "крупный ученый", "лидер группы", "доктор наук", поскольку понятия "доктор наук" и "крупный ученый" не всегда могут быть

синонимами. С.И. Гессен в свое время писал: «Метод научного мышления передается путем устного предания, носителем которого является не мертвое слово, а всегда живой человек. На этом именно зиждется незаменимое значение учителя и школы. Никакие книги никогда не могут дать того, что может дать хорошая школа» [Гессен, 1995, с. 35].

На формирование научных школ оказывает влияние наличие у лидера школы не только качеств, необходимых для научной деятельности, но и качеств, позволяющих сплотить вокруг себя творческий коллектив. Лидер занимает несколько функциональных позиций. Во-первых, он является "проектировщиком-организатором" школы, что обеспечивает рефлексивные позиции членов коллектива по отношению к своей деятельности. Во-вторых, лидер одновременно проявляет себя в двух ипостасях – наставник и коллега [Левин, 2010].

Борис Николаевич Попов (1938-2011) – доктор философских наук, профессор, основатель кафедры культурологии при Северо-Восточном федеральном университете им. М.К.Аммосова, Академик Российской Академии социальных наук, Академик Петровской академии Научки и искусства, член-корреспондент Международной Академии высшей школы. Кафедра культурологии впервые в истории якутской науки и высшего образования в Якутии была создана в 1996-97 уч.г. К этому времени Б.Н. Попов становится солидным ученым, за плечами которого были серьезные научные наработки по триаде человековедческих наук - философии, социологии и этике, которые, как известно, являются основой интегративной науки культурологии.

Основной концепцией философа при создании кафедры явилось культурфилософское понимание культуры как «самовыражения человеческого духа в мире искусственных (неестественных) объектов и заученного поведения» [Попов, 2000, с. 16]. Кафедру культурологии он видел в качестве кафедры духовности: «Совокупность культурологических курсов и связанной с ними литературы, изучаемых в университете, отвечают на

вопросы: Как возникли и развивались представления человека о собственной духовности и каким образом эти представления согласовались с такими понятиями как "красота", "справедливость" и т.д.? Эволюцию "души" и духовности не проследить без внимательного изучения религиозных, эстетических и этических представлений различных эпох и цивилизаций. А отдельному человеку без культурологии трудно составить универсальный концепт духовности, приобрести высшую способность, позволяющую ему стать источником смыслополагания, личностного самоопределения и осмысленного преобразования действительности» [Кафедра культурологии..., 2006, с. 4].

Борис Николаевич собрал состав кафедры из имеющегося научного потенциала Республики Саха (Якутия) того времени. Это были в основном философы, но среди них были и ученые историки, педагоги, а также недавно окончившие вуз по специальности культуролог. Первые остепененные по культурологии сотрудники начали появляться позже, когда в центральных вузах страны стали защищаться по данной специальности. Собственно Б.Н. Поповым подготовлено два доктора наук, 10 кандидатов культурологии, он был научным консультантом двух докторских диссертаций, под его руководством готовилось еще 11 диссертаций по культурологии, философии и социологии.

Весь научный потенциал кафедры работает над проблемами воссоздания, сохранения, развития и дальнейшей межпоколенной передачи культурного опыта на примере этнокультуры саха. При этом, основная часть исследований носит прикладной характер, что способствует решению указанных проблем. Если сделать раскладку тем научного исследования сотрудников кафедры, то открывается картина развития созданной и создаваемой научной культурологической школы. Поле научных разработок основателя школы, чьи труды заполняют целых три девятиричных (новемологических) матриц [Попова, 2011, с. 102], представлено нами в таблицах 1, 2, 3:

Таблица 1

1. Области научного знания, которыми занимался профессор Б.Н. Попов

1.1.1. Философия	1.2.1. Социология	1.3.1. Культурология
1.1.2. Этика	1.2.2. Религиоведение и социология религии	1.3.2. Эстетика
1.1.3. Философия культуры	1.2.3. Социология культуры	1.3.3. Литературная критика (Эстетика литературного текста)

Таблица 2

2. Формы бытия культуры, изученные профессором Б.Н. Поповым

2.1.1. Человек и природа	2.2.1. Общество и человек	2.3.1. Культура и природа
2.1.2. Наука и философия	2.2.2. Семья и общество	2.3.2. Культура и человек
2.1.3. Дух и Духовность	2.2.3. Вера. Верование. Религия	2.3.3. Искусство и культура

Таблица 3

3. Научные вопросы и проблемы, привлекавшие интерес профессора Б.Н. Попова

3.1.1. Кто такой настоящий философ?	3.2.1. Вопросы образования	3.3.1. Вопросы национальной культуры
-------------------------------------	----------------------------	--------------------------------------

3.1.2. Роль интеллигенции элиты нации как	3.2.2. Театр и общественная жизнь	3.3.2. Язык культуры и вопросы перевода
3.1.3. Смысл жизни: любовь, дружба, счастье	3.2.3. СМИ и СМК в жизни общества	3.3.3. Основы понимания искусства и Красоты

Данную картину следует дополнить афоризмом Б.Н. Попова: «Я не популяризатор актуальных идей, а выразитель собственного отношения к миру. Я стремился всегда отстаивать истину, а не просто так, чтобы мой голос был услышан» [Попова, 2011, с. 84].

Если учесть, что темы кандидатской и докторской диссертаций звучат соответственно: «Соотношение категорий смысла жизни и счастья» и «Общее и национально-особенное в семейной культуре народов, не прошедших капиталистический путь развития», то можно с уверенностью констатировать, что основной линией практического внедрения результатов научного исследования профессора Попова является пространство культуры социального института семьи (фамилистики). Сформулированные им выводы о том, что «... в семейно-брачных отношениях у народов Северо-Востока произошли существенные структурные, типологические, иерархические, нормативные и поведенческие культурные изменения ...сегодня культура семейных отношений у народов северо-восточного региона России вступила в новый этап развития. Для него характерно действие двух факторов - формирование нового, наделенного национальным самосознанием и национальным достоинством типа личности и возможность использования этой личностью всего экономического и культурного потенциала наций» [Попов, 1993], легли в основу научной разработки Концепции государственной семейной политики Республики Саха (Якутия) 1995-го и 2000-го гг. Б.Н. Попов являлся автором и научным руководителем данного государственного документа. Благодаря теоретическим разработкам автора в

области семейной культуры в Республике была создана государственная структура "Государственный комитет семьи и детства при Президенте РС(Я)". За выдающиеся достижения в исследовании социальных проблем института семьи профессору был вручен "Золотой Знак ООН".

Как известно, научная школа — это оформленная система научных взглядов, а также научное сообщество, придерживающееся этих взглядов. Первое положение из приводимой дефиниции, как говорится, налицо — представлено в указанных трех таблицах (см. выше). Б.Н. Попов является известным в России, в странах СНГ, США, Франции, Болгарии, Чехии, Словакии и Польше специалистом в области социальной философии, социологии, этики, эстетики, культурологии и педагогики. Автором опубликовано 44 наименования научных, научно-популярных, публицистических, литературно критических монографий, книг, в т.ч. 10 учебных пособий для вузов, а также свыше 420-ти научных статей.

Одним из последователей и продолжателей концептуальных идей основателя описываемой школы Попова Б.Н. вне кафедры являлся д.ф.н. Уткин К.Д., создавший собственную кафедру языка и культуры в Якутской государственной сельскохозяйственной академии, но долгое время продолжавший сотрудничать с кафедрой культурологии. При кафедре культурологии университета им опубликовано более десяти книг и ста статей по религиоведению, философии, педагогике, культурологии и литературе.

Определенный вклад в развитие региональной культурологической школы внесла к.п.н. Чехордуна Е.П., проработавшая долгое время в ФГНУ "НИИ национальных школ РС(Я)" заместителем директора и совмещавшая в университете должность председателя и члена ГАК по культурологии. Ее труды по социальной педагогике, а затем по исследованию педагогики олонхо имеют фактические результаты практического внедрения в социальную практику современности и представляют собой прикладное культурологическое исследование. К.ф.н. Чусовская В.А. также продолжает направление, разработанное своим руководителем, а именно трудится в

области понимания искусства - ее театральная критика восполняет тот пробел в науке, отмеченный Борисом Николаевичем: «За отсутствием театроведа-профессионала труд огромного коллектива не находит оперативного профессионального анализа... Деятельность театра по своей природе быстротечна... обязательно в этой деятельности должно быть главное направление, которого пока не видно» [Попов, 2001, с. 67].

Широта охвата научных проблем созданной Б.Н. Поповым культурологической школы позволяет каждому члену кафедры выбрать актуальное направление научного исследования и научно-практической деятельности. В стенах кафедры ведется целенаправленная научно-исследовательская работа. Тематику этой работы можно сгруппировать по трем основным направлениям: 1) исследование духовной культуры социума, 2) исследование семейной и педагогической культуры народа, 3) экологическая культура социума.

По первому направлению работают: кандидат философских наук К.Д. Дьячковский, кандидаты культурологии, доценты Л.А. Кузьмина, С.В. Никифорова, Л.А. Сидорова, старший преподаватель Е.С.Тимофеева. Второе направление ведется в основном в форме практико-ориентированного исследования, и оно представлено трудами кандидатов педагогических наук, доцентов Поповой Г.С., Егорова М.Н., кандидата культурологии, доцента Протопопова С.С. По третьему из указанных направлений работал в свое время кандидат исторических наук В.В.Федоров, тему экологии культуры продолжает кандидат культурологии, доцент Попов Н.С. От кафедры культурологии в 2012 г. "отпочковалась" новая кафедра туризма и сервиса, в которой также продолжают вестись ранее начатые направления научного поиска. Так, кандидат исторических наук, доцент Сивцева С.И. завершила докторское диссертационное исследование, старшие преподаватели Колодезникова Л.Д., Федорова С.Н. защитили кандидатские диссертации. Важным показателем научной школы является многогранность исследований членов научного коллектива. Также под руководством Л.А. Кузьминой кафедра активно

сотрудничает с Научно-образовательным культурологическим обществом России с центром в г. Санкт-Петербурге и создала Якутское региональное отделение данного общества. На кафедре работает Научно-исследовательский центр культурологии, курируемый Институтом культурологии г. Москвы. Кафедрой разработан и реализуется План мероприятий по увековечению имени профессора Попова Б.Н.

Согласно классификации научных школ, разработанной О. Грезневой [Грезнева, 2004], научную школу Б.Н. Попова можно охарактеризовать следующим образом:

- по виду связей между членами научной школы – это культурологическое научное течение;
- по статусу научной идеи – как экспериментальная, так и теоретическая;
- по широте исследуемой предметной области – широкопрофильная;
- по функциональному назначению продуцируемых знаний – как фундаментальная, так и прикладная;
- по форме организации деятельности учеников – сочетание индивидуальных форм организации научно-исследовательской работы с коллективными формами организации НИР;
- по характеру связей между поколениями – многоуровневая;
- по степени институализации – институальная;
- по уровню локации – национальная, локальная, т.е региональная научная школа.

Процесс формирования научных школ крупных ученых достаточно долгий и трудоемкий. Решение этой задачи в условиях высшего учебного заведения облегчается тем, что научный коллектив одновременно выполняет образовательные и научные функции. Творческая атмосфера, наличие талантливых учеников из аспирантов и студентов, учебно-вспомогательной и научной базы помогают ведущему ученому добиваться существенных результатов в науке.

В данном случае научная школа при крупном ученом – это интеллектуальная, эмоционально-ценностная, неформальная, открытая общность ученых разных статусов, разрабатывающих под руководством возглавляющего научную школу ученого выдвинутую им исследовательскую программу.

Существенным признаком подобной, как и других научных школ является то, что в них одновременно решаются следующие практические задачи: разработка и защита научных идей, комплексное, коллективное выполнение крупной задачи, недоступной для решения одним ученым, и подготовка молодых ученых.

В том случае, когда речь идет о работе над научной проблемой, то имеются в виду соответствующие публикации, выступления на конференциях, семинарах.

Важным показателем научной школы является многогранность исследований членов научного коллектива. Использование при идентификации научных школ только количественных показателей в отрыве от других видов оценки позволяет очертить лишь контур проблемы – необходим более широкий подход, учитывающий своеобразие и многогранность феномена научной школы [Грезнева, 2004; Левин, 2010].

Все сказанное имеет место быть на кафедре культурологии, основанной Б.Н. Поповым, в чем можно убедиться, ознакомившись с трудами сотрудников кафедры и студентов, магистрантов, аспирантов в их личных кабинетах на интернет-сайте кафедры. Культурологии принадлежит ведущая роль в культурном образовании, и в данное время в условиях оптимизации процесса университетского образования и науки, кафедре культурологии необходимо продолжать развитие якутской культурологической школы в более продуктивном и четко скоординированном режиме интеллектуального сотрудничества.

**Попов Б.Н.: сахаҕа литература критикатын
культурология хараҕынан көрүү (1992-2001 сс.)**

Философскай наука доктора, профессор, академик Б.Н.Попов бэйэтин тустаах үлэтин таһынан норуотум туһа, киһи, чуолаан саха киһитин туһа диэн киэн далааһыннаахтык үлэлээн ааспыт киһи буолар. Холобура, тус бэйэтин санаатыттан, көмүс көңүлүнэн литература критикатынан утумнаахтык дьарыктаммыта. Кинини биһиги саха сиригэр культурология научнай оскуолатын төрүттээбит учуонай быһыытынан билинэрбит сөптөөх. Литература критикатын кини эмиэ культурология хараҕынан көрөн сана кэмнэ сайдар суолларын ыйан, эркээйи анһан хаалларбыта. Ол үлэлэрин ырытан кини санааларын, этиилэрин 5 сүрүн түһүмэххэ наардаатыбыт (I - V). Ааптар хайдах суруйбутун уларыппакка, бэйэтин тылларын киллэрэбит.

I. Б.Н.Попов литература критикатын "ыарыыларын", ол аата мантан босхолонон суоллары ыйар уонна салгыы көрдүүргэ ынырар.

1. Кырдьыгы сатаан этии культурата сайдыбатаҕа – ол манньктартан көстөр:

- мөккүөр (мөккүөрү үксүн иирсээни кытта тэннииллэр) эрэ тахсыбатар ханнык диэн сүрүн сыаллаах ылбат-биэрбэт, психологическай өттүнэн оборчолоох бадараан курдук арахсыбакка сыыйылла сылдыар санаалаах, рекомендательнай, айымньыны ырыппакка эрэ ис хоһоонун эрэ эридьиэстиир идэ;

- авторитеттары тумнуу;

- ылбат-биэрбэт икки ардынан, сомоҕолоһууну таайтарыылаахтык имнэнсэр, комплиментарнай "ырытыы";

- билээбимсийи, литературоведение терминнэрин суолтата суох хото туттуу;

- айымньыны сыаналааһынга хал буолбут тыллары, этиилэри, санаалары, шаблоннары хойуутук туттуу;

- риторической, ол аата эппиэтэ, хоруйа суох салгынга ыйаммыт, боппуруостары туруортаан баран хаалларан кэбиһи;

- айымны бэчээттэнэрин кытары тилэх баттаһа тахсар рецензия уонна ыстатыйа мэлийиитэ; айымныга соботох биир эрэ сэнээриини бэчээттиринэн мунурданан, атын санаалаах-оноолоох сыһыан үөскүүрүн бобон кэбиһи;

2. Баһылыр-көһүлүүр, салайар уорганнар позицияларыттан көрөн ырытыы:

- нормативнай, партийнай эстетика идеологическэй догматизмыттан тэйэ илик ортодоксальнай, баһылыр уорганнар позицияларыттан көрөн суруйуу;

- эрдэттэн "иитиллибит", көстүбэр соруудабынан суруллар, литература интэриэһигэр буолбакка, бөлөх интэриэһигэр сөп түбэхэр киксиилээх, салайыылаах кириитикэ;

- айымны геройдарын хайаатар даһаны биһирэмнээх уонна омсолоох диэн икки бөлөххө, лаабырга хайытыы;

- үрдүттэн ону оноруохха, мань суруйуохха диэн лейтмотивтаах, дыһалымсыйар дьарыйар майгы баара;

3. Литература критикатын ис дьыгын билбэт, сатаабат буолуу:

- уус-уран айымны чааһынай ситиһиилэрин уонна чааһынай итэбэстэрин холбуйа тутан ылан аабааччыга тиэрдэ сатааһын;

- айымны ис хоһоонун, сабаланыытын (завязка), өрөгөй-чыпчаал туочукаларын (кульминация) эһин курдук тутулугар (композиция) сыһыаннаах боппуруостары номинативнай эстетика олохтообут партийноһунан, народноһунан, классовоһунан иэһтэрэн тула көтөр үгэс;

- айымныны ырытар, анализтыыр оннугар ис хоһоонун кэпсээһин;

- айымны уус-уран маастарыстыбатын тумнуу (биллэн турар, дирингээбэтэххэ бу кыаллыбат дыһала);

- обзордуур ыстатыйаларга бүтүн страница анаарыттан ордукка, кими даһаны умнууга хаалларбатах киһи диэбитти, элбэх авторы испиһэктээһин

эбэтэр кинилэр айымньыларыттан онон-манан, талбыт кэрчиктэри быһыталаан уһун-синньигэс цитаталары уонна холобурдары кэккэлэтии. Поэтической айымньылары ырытыыга страницаны хоһооннорунан толору анһан кэбиһии;

II. Б.Н. Попов Саха литературнай критиката сайдыахтаах тосхоллоругар манньктары киллэрэр.

1. Государство, тэрийэр уорганнар өттүлэриттэн тосхол:

- национальной литературнай политика олохтонуохтаах;
- Критиктэр Ассоциациялара (Сэбиэттэрэ) тэриллэн үлэ биир сүрүннэнэрэ ордук.

- аабааччы конференциятын, презентациялары репортажтаан, сытыытык ытыахха, эмиэ кэлтэй комплиментан туттуан;

2. Бэчээт уорганнарын өттүттэн тосхол:

- уус-уран сурунааллар литератураба куруук баар утарыта күүстэр паритеттарын, кинилэр динамикаларын тэнник тутан көрдөрүүх тустаах;

- бэчээт уорганын редколлегията бэйэтэ туспа позициялаах диэн принципкэ саһан ким эмэ тустаах интэриэһинэн салайтарар кэрэгэй - позицияны саха омука уопсай интэриэһигэр анаммыт литература бэйэтэ салайыахтаах, оттон редколлегия ол интэриэскэ көнө өтгүнэн үлэлиэх тустаах;

3. Литература критиктэрин өттүттэн тосхол:

- ыарахан уонна көһүүн академическэй институттар литературоведтарын критикатын сыылбатын туоратан суһалымсыйыы, "поп-критика" хайысхатын тутуһан сытыы публицистика ньыматын, полемика темпераменын туттуу;

- биир айымньыга атын-атын көрүүлээх хас дабааны ырытыыны суруйар, утарыта олордон мөккүһүннэрэр, эбэтэр суруйааччы бэйэтэ кыттан проблемнай ырытыы үгэстэрин олохтуохха;

- литературнай критиканы литературоведение диэн наукадан арааран өйдөөһүн.

III. Уус-уран литератураға сангалы сыһыанга хайдах киирэри чопчу ыйан биэрбитэ Б.Н. Попов наукаға биир туспа улахан кылаата буолар.

1. Государство өттүттэн санга сыһыан:

- литератураға сангалы сыһыан – олох ирдэбилэ, ол сыһыан сангалы социальной-психологической усуллубуйаны үөскэтэри уонна тэрийэри эрэйэр;

- национальной литератураға туһуламмыт чопчу *государственной политика* наада;

- саха санарар тылын, сиэрин-майгытын, төрүт культуратын бүтүннүүтүн харыстааһынга туһааннаах *государственной сокуоннары* айбы;

- литература идеология кулута буолан бүтүөх тустаах;

- хас биирдии киһи (саха) олобун бэйэтэ оностуохтаах – бу өй-санаа билигин да дьонно инэ илик (2000 с.);

- республика үрдүнэн "Дууһа экологията" маассабай хамсааһыны умнуллан хаалар хампаанньа буолбакка, бастайааннай гына, бүтүгүн норуот эн-мин дэһиспэккэ кыттыһар кыабын олохтоон тэрийии; дууһа экологиятыгар сыһыаннаах айымньылар конкурстарын ыыты;

- айар үлэһиттэр, духовнай наставниктар телевидение, радио уонна бэчээт курдук маассабай средстволарга элбэхтик көстүүлэрин, духовнай уонна нравственной культура энинэ араас проблемаларыгар норуоту кытта мунутуур истинник сэхэргэһиилэрин тэрийии; атыны үлэлээбэккэ айар дьарыктаах сорох суруйааччыларга анал стипендия көрүллэрэ кыаллар суол;

2. Киһини, саха киһитин хатыламмат уобараһын айарга санга сыһыан:

- киһи барахсан кэмнэммэт кэрэтэ, эмиэ оннук мөкүтэ хайдах баарынан араас буолан көстүөхтээх - кини "аанньал", кини "кыыл" буолан; сиэр-майгы уонна уйулға темаларын кыахтаахтык ырытар, философскай баайыылаах айымньылар күндүтүйэр кэмнэрэ кэлбитэ балачча ыраатта;

- киһи өйүн-санаатын оонньооһуна, сиэрин-майгытын диринэ аан дойду литературатын геройдарыгар чугасаһар курдук ойууланыхтаах;

- саха киһитэ мындырдык өйдөөһүнүн, кутун-сүрүн баайын, сүрэбин сылааһын, өлбөт-сүппэт аналын, самнан биэрбэт саргытын, кэхтэн хаалбат кэскилин саҥа олоххо хайыһыннарыыга поэттар уонна суруйааччылар дьин дьобурдара, таллан талааннара сайдыахтаах этэ;

- киргэ-хахха, куруубай, халын тириилээх буолууга сыстыбатах, чохчы экологической өттүнэн ыраас, нарын, ылбаҕай, уонна дирин муударастаах саханы уус-уран тылынан дьүһүйэн көрдөрүү туһалаах сорок. Дьин саха киһитин сахалыы обраһын ылыннарыылаахтык айыы эрэнсиини, итэҕэйсиини, инникигэ тардыһыыны чүөмчүлүүр сүдү дьыала;

- "Мин сахабын!" дэни үрдүк ытыктабылы эрэйэр *өйдөбүл*. Бу национальной идея, сир-майгы, культура уонна достоинство саҕалананыта. Улуу өйдөбүллэр чэлгийэ үүнүөхтээх төрүттэрэ. Тугу барытын ылан көрдөххө саҕалананыта ып-ыраас буолуохтаах. Оччобуна сайдыы чиргэл уонна күүстээх тэтимнээх. "Мин сахабын!" Бу этникскэй эрэ өйдөбүл буолбатах. Национальной өйдөбүл эмиэ буолбатах. Бу итилэргэ эбии үрдүк нравственной, тынааһыннаах философскай уонна сырдык культурнай өйдөбүл; – суруйааччы саха национальной характерын уратыларын "чинчийэн", сыһыйан, сылыктаан көрдөбүнэ үүт-үкчү бодолоох советскай киһиттэн атыннааҕа чохчы. Өксөкүлээхтэн саҕалаан күн бүгүнүгэр диэри саха киһитин дьиктилээх кутун-сүрүн, кини уратылаахтык үөрэрин көтөрүн, атыннаахтык курутууйарын-хомойорун тустарынан үтүмэннээх элбэх естественнэй-географической, исторической, социальной-политической, социальной-экономической, моральной-психологической түгэннэри холобурдаан көрдөрүүххэ сөп;

3. Суруйааччы бэйэтигэр, суруйар тематыгар саҥа сыһыана:

- суруйааччыларбытыгар саха норуотун достоинствотун уонна күөн туттунуутун төнүннэрэртэн уонна инэрэртэн ордук улахан суолталаах сорок, чохчы кэскиллээх *сыал* баар буолуон табыллыбат;

- норуот духовноһун көмүскээһин, тылынан-өһүнэн, дьайыынан саха уус-уран литературатын көмүскээһин, кини үтүө үгэстэрин салҕааһын,

норуоппут айар-тутар кыаҕар эрэни уонна кини исторической инникитигэр умсугуйуу суруйааччылар боччумнаах *соруктара* буолуохтаах;

- суруйааччы маастарыстыбата, кини сахалыы баай уонна минньигэр уус-уран тыла-өһө, олоҕу хайдах дириҥник уонна чохчулаахтык көрдөрүүтэ - хаһан да сүһпэт-оспот *көрдөбүллэр*;

- олоҕу саналыы, киһилии, киһи аймах көрдөбүллэриттэн көрүүлэрдээх, үктэбиллэрдээх айымньылары айыы, үрдүк эстетическэй культура *ирдэнэр*;

- суруйааччыларга аһаҕастык айалларыгар туһааннаан, *исторической кэм-кэрдии* ылбаҕайдык ымайан хайыста;

- реализм диэн суруйуу ньымата; соцреализмтан реализмна көһүөххэ, реализм диэн уус-уран литература олоххо наадалааҕа (жизненность) уонна дыһин кырдыга (истинность);

- бүгүһүнү олох баһаам темаларыттан биирдэстэринэн демократической хамсааһын предствителлэрин образтарын, кинилэр мунууларын-тэһиилэрин, санаалара, идеялара улам кэнээн иһиитин уустаан-ураннаан ойуулааһын буолар; урукку олоҕу кырдыктаахтык (объективно) көрдөрүүтэ эмиэ баһаам теманы булуохха сөп: холобура, кулубалар, кинээстэр уонча-сүүрбэччэ нэһилиэги улахан төлөбүрү суох норуот сизиргэр-майгытыгар, араас абыычайдарыгар уонна үгэстэригэр тирэнэн салайаллара; атын сана темалар: улахаттар уонна кыралар; боһпуруостар уонна проблемалар; үйэбит тухары үөхпүт капитализммыт олоҕун сыаннастара дыһон өйүн-санаатын, дууһатын сөбүмэр түргэнник баһылаан кэбистилэр. Тоҕо?

- Саха поэзиятыгар учуонай Л.Н.Гумилев сөбүлүүр терминин тутуннахха, "пассионарный взрыв", төлө тэһии, мүччү барыы буолла. Куолаһа суох буолбут норуот бэйэтин куолаһынан поэзия эмиэ туолла. Бу сырыыга дыктитэ баар: дыхтар аймахтан үтүмэн элбэх поэттар, чохчу талааннаах, тус-туспа куоластаах поэттар көхтөөхтүк, күргүөмүнэн таһыстылар; бүтэһи санааларыгар бүүтүйэлэнэ саспатах ылбаҕай

ырыаһыттарга айар үрдүк дьоллорун үргүппэккэ ыраастык сыһыаннаһахтаахпыт;

- Суруйааччылар "ыарыылара": кырдыгы сатаан ылыныы культурата сайдыбатаҕа; графомания; суруйааччыларбыт икки аныы хайдыахтарыттан ыла биирдэ эмэтэ холбоһон олонорон, эйэ-дэмнээхтик уопсай дьылҕалаах боппуруостары быһаарсыахтарын да сөп этэ;

IV. Б.Н. Попов "Саха литературнай критикатын туруга уонна сайдыахтаах тосхоллоро" диэн ыстатыйатыгар "Критик диэн кимий?" диэн ыйытыы туруоран баран хоруйун биэрэр [Попов, 2002, 197-198 с.]. Бу хоруйу сийилии түмэн ыллахха "Литэрэтиирэ кириитигин мадьыала" тахсан кэлэр. Кириитик диэн:

1.1. Айдарыыта – тыыннаах тылга-өскө утаппыттыы дураһыйар, тыл алыба инмит, уус-уран тыл хомуһунугар холбоспут, тыла-өһө оһуобай иччилээх, дууһатыгар баай, дьэрэкээн оһуору астарбыт айдарыылаах *дьингээх литератор*, образ, муударай киэн-куон дирин санаа, кэскиллээх идея баар, судургу оноһуута суох *үрдүк талааннаах киһи*; олох хайа диэки сайдар хайысхалааһын бүтүн литературнай процеһы кытта кэлимник тутар *көрбүөччү*;

2.1. Тус уратыта (индивидуальнаһа) – туспа өйдөөх-санаалаах, буочардаах, стиллээх; бэйэтэ туспа сыттаах-сымардаах, туспа өгнөөх-талалаах, *туспа дорҕооннорунан тиһиллибит тойуктаах*;

3.1. Иэйиштэ – гражданскай иэйии-куойуу, омуннаах өрө күүрээн (пафос) баар киһитэ, кини нация духовнай олоһор кыракый да ситиһиилэри, кыайыылары-хотуулары таба көрөн Иэйэхситтии араначчылыыр, ыйдангарар чараас дууһалаах, бургучуйар суобастаах, сып-сылаас тынынан илгийэр киһи; сааһырбытын да иннигэр *эдэр саас сырдык уонна кырдыксыт омунун-төлөнүн ыһыктыбакка илдьэ сылдьааччы*;

1.2. Анала – олох охсуһуутун саамай инники күөнүгэр сылдьарга *социальной аналаах киһи*, кини суруйааччыны кытта бу сүгэһэрин тэннэ сүгэр общественной уонна нравственной позициялаах;

2.2. *Ис хоһооно* – күүрээһнээх олох өркөннөөх проблемаларын өрө сүргэйэн, үрдүккэ, кэрэбэ кылыбыраччы дабайан тахсар, *кырдьыгы этэр көнүл киһи*;

3.2. *Суолтата* – кириитик суруйааччыттан тутулуга суох; кириитик суруйааччы күлүгэ буолбатах, *тэн суолталаах аргыһа*;

1.3. *Идэтэ – бэйэтэ литератор* буолан суруйааччы достоинствотын тэнэ эстетическэй итэбүстэрин таба көрөн ыйааһыннаан *чинчийээччи*; *сыанабыл биэрээччи* – судьуйа буолбатах;

2.3. *Дьарыга* – уус-уран литератураба уонна тыыннаах олоххо хантан куттал суоһаабытын билэ охсон сөптөөх, таба диагноһы туруоран нацияны кэхтииттэн, буомурууттан, улугурууттан сэрэтэр *бойобуой жанрынан дьарыгырар*, төрөөбүт национальной култууратын сайдытыгар олук уурсан *үтүө дьыаланы бэйэтинэн онорор* киһи; махтала суох дьыаланан дьарыктанар киһи; кириитикэ дьинэ – бочуоттаах уонна престижтээх дьыала;

3.3. *Билиитэ* – кизэн, дирин эрудициялаах, *тугу билбитин* сылаас хаанынан энсэр, *тэбиэлиир сүрэбинэн бар дьонно тириэрдэр* киһи;

Мань барытын киһи Үс кутугар баайан туран тобуустаах тутулга киллэрдэххэ сааһыта ордук арыллан көстөр (1-кы табл. көр):

1-кы таблица

Б.Н. Попов-Барылбан: Литэрэтиирэ кириитигин мадьыала

<p>1. Ийэ кутунан: 1.1. Айдарыгыта - тыыннаах тылга-өскө утаппытыгы дураһыйар, тыл алыба инмит, уус-уран тыл хомуһунугар холбоспут, тыла-өһө оһуобай иччилээх, дууһатыгар баай, дьэрэкээн оһуору астарбыт айдарыылаах дьингээх <i>литератор</i>, образ, муударай кизэн-куон дирин санаа, кэскиллээх идея баар, судургу онһууга суох <i>үрдүк талааннаах киһи</i>; олох хайа диэки</p>	<p>2. Буор кутунан: 2.1. Тус уратыта (индивидуальноһа) - туспа өйдөөх-санаалаах, буочардаах, <i>стиллээх</i>; бэйэтэ туспа сыттаах-сымардаах, туспа өннөөх-талалаах, туспа дорҕооннорунан тиһилибит <i>тойуктаах</i>;</p>	<p>3. Салгын кутунан: 3.1. Иэйиитэ - гражданскай иэйии-куойуу, омуннаах өрө күүрээн (<i>нафос</i>) баар киһитэ; кини нация духовнай олоһор кыракый да ситиһиилэри, кыайылары-хотуулары таба көрөн <i>Иэйэхситтии араначчылыыр</i>, ыйданарар чараас дууһалаах, бургучуйар суобастаах, сып-сылаас тыынынан илгийэр киһи; сааһырбытын да</p>
---	---	--

сайдар хайысхалаафын бүтүн литературнай процены кытта кэлимник тутар көрбүөччү;		иннигэр эдэр саас сырдык уонна кырдыксыт омуун- төлөнүн ыһыктыбакка илдэа сылдаааччы;
1.2. Анала - олох охсуһуутун саамай инники күөнүгэр сылдыарга <i>социальной</i> <i>аналлаах киһи,</i> кени суруйааччыны кытта бу сүгэһэрин тэннэ сүгэр общественной уонна нравственной позициялаах;	2.2. Ис хоһооно - күүрээннээх олох өркөннөөх проблемаларын өрө сүргэйэн, үрдүккэ, кэрэбэ кылыбыраччы дабайан тахсар, <i>кырдыгы</i> <i>этэр көнүл киһи;</i>	3.2. Суолтата - кириитик суруйааччыттан тутулуға суох; кириитик <i>суруйааччы</i> <i>күлүгэ буолбатах, тэн</i> <i>суолталаах аргыһа;</i>
1.3. Идэтэ - <i>бэйэтэ литератор</i> буолан суруйааччы достоинствотын тэнэ эстетическэй итэбэстэрин таба көрөн ыйааһыннаан <i>чинчийээччи;</i> <i>сыанабыл биэрээччи -</i> судьуйа буолбатах;	2.3. Дьарыға - уус-уран литератураға уонна тыыннаах олоххо хантан куттал суоһаабытын билэ охсон сөптөөх, таба диагноһы туруоран нацияны кэхтииттэн, буюмурууттан, улуғурууттан сэрэтэр <i>бойобуой жанрынан</i> <i>дьарыгырар;</i> төрөөбүт национальной култууратын сайддытыгар олук уурсан <i>үтүө дьыаланы бэйэтинэн</i> <i>онгорор киһи;</i> махтала суох дьыаланан дьарыктанар киһи - кириитикэ дьинэ бочуоттаах уонна престижтээх дьыала;	3.3. Билиитэ - киэн, дилин <i>эрудициялаах, тугу</i> <i>билбитин</i> сылаас хаанынан энсэр, тэбиэлиир сүрэбинэн <i>бар дьонго тириэрдэр киһи;</i>

V. Ырытыбыт түмүктүүр түһүмэбэр Борис Николаевич Попов литература критикатыгар киллэрбит саамай сүдү, боччум уонна хайаан да бэлиэтэниэхтээх, кинини ааптар быһыытынан ураты ситиһилиир үлэтин ыйабыт. Ол үлэтэ буолар - Б.Н. Попов литература критикатын культурология харабынан көрүүтэ – кени бу эйгэбэ сананы киллэриитэ. *Бу көрүү үс хайысханы хабар: Культура историятын өттүттэн көрүү; Духобунас сыаннастарыгар сыһыан өттүттэн көрүү; Киһи Личноһыгар сыһыары тутан көрүү.* Хайысхаларга кени чопчу уонна сааһыламмый этиилэрдээх - бу бэйэтэ бэлэм концепция - литература критикатын культурологическай

концепцията. Хайысхалары биир-биир ылан туспа тутан көрүүгэ Б.Н.Попов этиилэрэ манныктар.

1. Культура историятын өттүттэн көрүү:

- история ааспыт культуратын цивилизованнай олоххо туһанар тобоостообун туһунан тоһоһолоон толкуйдуубут; уонтан тахса сыл устата эппит идеяларым сөптөөхтөрүн историческай кэм-кэрдии бэйэтэ мэктиэлээтэ (1995 с.): уус-уран литератураны даһаны, кини көстүүлэрин сыаналааһын даһаны уопсай хайысхалара уонна принциптэрэ олобу кытта тэнгэ хардыылыахтаахтар диэн методологияҕа балаһыанньам халбаннаабакка оннунан хаалла; Биһиги олохпут уларыар! Биһиги бэйэбит уларыабыт! Биһиги сыаналыыр айымньыбыт уларыар! Биһиги сыаналыыр критерийдэрбит уларыаллар! Ааспыт уонна ордук чорботон бүгүммү литератураны общечеловеческэй, общеэстетическэй критерийдэринэн саналыы сыаналыахха уонна буола турар олоххо сөп түбэхэр уус-уран литературнай айымньылары айыахха;

- кэлтэй ааспытынан үлүһүйүү бүгүммү олобу аттаран ырытарган аралдытар биир бэртээхэй ньыма;

- урукку өртүгэр үүт-үкчү буоларга, биир культураҕа иитиллибишпит, ол эмискэ үтүрүлүммү; бэйэ бэйэбитин сүтэристибит; күммүэйи тойоттор бэйэмсэх интэриэстэрин толорооччулар, кинилэри тула алы-былы көтөөччүлэр норуот дьылҕатын быһаарар буолан хаалбыт иэдэммүэрэ кэллэ;

- урукку өттүгэр критика айымньы хайдах суруллубутугар соччо-бачча кыһаллыбакка суруйааччы: а) тугу көрдөрөрүммү, б) тугу быһаарарыммү уонна в) тугуоһа бириигэбэрдиирин быһаара сатыыр следователь үлэтин уонна сууттуур нравственной юстиция оруолун толорорунан муһурданара;

- айымньыны айыллыбыт кэмигэр сыһыары тутан, илэ олоххо хам баайан сыаналыыр ордуктаах; урукку нэһилиэстибэҕэ сана олох көрүүтүммү саналыы матыыштар, урут бэлиэтэммүэтэх идеялар аһыллыахтаахтар... оччотугар нэһилиэстибэ бүгүммү олоххо актыыбынайдык кыттыһарыммү уураппатын таһынан кырдыары билбэт, мэлдьи эдэр буолуоҕа;

- айымньыга сыанабыл быһар олус уустук: а) диринник толкуйдаан, бигээн, ыараннатан; б) уларыа турар олохтуун уонна бастаан иһэр идеялардыын тэннэ хаамсан иһэр литературнай процеһы кытта ситимнээн; в) аан дойду цивилизованнай өйүн-санаатын эйгэтигэр чугаһатан; г) саха литературатын саха омук кыһалжаларыгар кыттыһыннаран; оччобуна ылыннарарылаах, айымньы эстетическэй өрүттэрин көмүскүүр гуманный уонна объективной буолан критика дьиннээбэ үөскүүр;

- критика суруйааччыттан, автортан тутулуга суох, биллиилээх автордар ааттарын гипноһугар бас бэриммэт, литератураба баар чыынна-хаанга ньыланнаабат уонна сирэй, салан, ремесленнэй айымньыларга хабыр да соһус сыһыаннаах буоларыгар нуучча улуу литературнай критиктэрэ Н.Г. Чернышевскаяй, В.Г. Белинскэй, Н.А. Добролюбов, Д.И. Писарев кыһаллар холобурдарын батыһаахха;

- литература сайдыбыт эндирдээх суолун периодизациялааһынтан сағалаан литературнай нэһилиэстибэбэ сыһыаны табатык көрдөрүү эрэйиллэр, урукку өттүгэр ыарахан дьылҕаламмыт, субъективной сыһыантан үтүрүллэн хаалбыт суруйааччылар ааттара-суоллара, айымньылара норуокка төннүөх тустаахтар;

2. Духуобунас сыаннастарыгар сыһыан өттүттэн көрүү:

- духовнай сыаннастары партийнай уонна кылаассабай принциптэринэн сирдэтэн, дьадатан көрдөрүүттэн аккаастаныы ыччаты уһуйарга эмиэ тэтимнээхтик тарҕанара наада: үөрэнэр пособиелары, кинигэлэри, методическай үлэлэри суруйары кэм эрэйэр;

- сыаннастары чөлүгэр түһэри – саналыы сайдыыга үктэни биир көстүүтэ;

- уус-уран литература сыаннастарын ыйааһыннаан көрүүгэ икки улахан көрдөбүл үөскээн тахсар: бастакытынан, үгэс буолбут идеологизирование, партийность уонна классовость принциптэриттэн туорааһын; иккиннинэн, уус-уран көстүүлэри кыаратан өйдөөһүнтэн, бэйэ тэлгэһэтин иһинэн мунурданан сыаналааһынтан, провинциализмтан куотуу – литературабыт,

искусствовыйт, культурабыт ситиһиилэрин аан дойду таһымыгар, кини уопсай фонугар тэнни тутан көрүү үгэһэ - бу балаһыанһам культура уонна олох бары көрүнгэригэр ситиһиилээхтик тэнийэрэ эргиччи сүүйүүлээх буолуохтаах;

- классиктар литератураҕа эрэ буолбакка, духовнай культураҕа, кини сана көстүүлэригэр сыһыанна мэлдьитин сис буола туруохтара;

- уус-уран литератураны аахпат, сэнээрбэт, бэйэтин нациятын духовнай баайыгар кыһаллыбат түн дьон ахсаанын аҕыйатарга кыһаллыы - барыбыт соруудахпыт;

- литературнай критика уус-уран айымньыны искусство хатыламмат айымньытын курдук үрдүк көрдөбүлүнэн, дьиннээх эстетическэй критерийдэринэн сыаналыахтаах;

3. Киһиэхэ, Личноска сыһыары тутан көрүү:

- бүгүн саамай сүрүн боппуруос киһи, личность боппуруоһа буолла;

- ол киһи кимтэн эрэ кииннээх, хантан эрэ хааннаах, а.э. омуктаах, национальностоох, туох эрэ интэриэстээх, дьулуурдаах буолуохтаах;

- критика даҕаны, уус-уран суруйуу даҕаны орто ааҕааччыга анаммат, критика альтернативнай буолуохтаах;

- дьиннээх суруйааччы уонна ааҕааччы, ол аата норуот дьиннээх литературнай критикаҕа бэйэтэ наадыар;

- үөрэхтээх специалистар, учуонайдар, авторитеттар дьиннээх патриот буолуох тустаахтар;

- литератордар бэйэ бэйэлэрин кытта хардарыта сыһыаннарын соруйан үрэйэр, алдыатар адынаттаахтары, кэйиик сүөһүлүү дьону экирэтээччилэри, баһаабырдааччылары уонна иирсээни тардары идэ оностубуттары аһаҕастык дьүүллээһин, сөбүлээбэт буолуу;

- кэнэҕэски кэскил киһи икки көрүнэр уйаланар: бэйэтэ туспа өйдөөххө-санаалаахха уонна туруу үлэһиккэ [2].

Бу ырытыылар бэйэтэ биир туспа логикалаах, дирин ырытыылар. Төрдө - Б.Н.Попов философия, социология уонна культурология курдук

наукалары баһылаабыт, ситэри толору билиилээх, академик таһымнаах чинчийээччи буоларыгар. Литератураны айар тэрилтэ сүрүннүүр идеялаах, платформалаах, концепциялаах буолуохтаабын өйдөөн кини бу үлэлэрин суруйбута, туруорсубута, олоххо киирэригэр сыратын ууран тус бэйэтэ кыттыбыта. Аныгы саха литературата уонна литература критиката бу үлэлэри сыныйан үөрэтэн, сана көлүөнэ суруйааччылары, критиктэри, аабааччылары иитэргэ-үөрэтэргэ утумнаахтык туттуохтара диэн бигэ эрэллээх суруйуубун түмүктүүбүн.

Трижды девять Попова Б.Н. – философа, социолога, культуролога

Б.Н. Попов оставил в наследие якутской и не только якутской науке систематизированное знание, предназначенное для усвоения подрастающим поколением, тянущимся из всех духовных сил к свету и высшим идеалам человечества. Науку Борис Николаевич называл лампочкой, зажженной в темной комнате – при свете науки всё становится очевидно и ясно.

В своем жизненном пути философ Попов постепенно усваивал смежные с философией науки – социологию и культурологию, разрабатывая в этих областях научного знания совершенно оригинальные подходы и взгляды. Его мы вправе называть основателем социологии и культурологии в Республике Саха (Якутия) и создателем своей научной школы в данных областях. Ниже мы приводим собственную систематизацию проблемного поля научного интереса Попова Б.Н., доктора философских наук, профессора, академика Российской академии социальных наук, Петровской академии науки и искусств, члена-корреспондента Международной академии высшей школы [Библиографический указатель, 2011]. Систематизация приведена в новемологическую таблицу, представляющую собой три девятеричных матричных структуры (см. таблицы 1, 2, 3).

Таблица 1

1. Области научного знания, которыми занимался профессор Б.Н. Попов

--	--	--

1.1.1.Философия	1.2.1.Социология	1.3.1.Культурология
1.1.2. Этика	1.2.2.Религиоведение и социология религии	1.3.2.Эстетика
1.1.3.Философия культуры	1.2.3.Социология культуры	1.3.3.Литературная критика (Эстетика литературного текста)

Таблица 2

2. Формы бытия культуры, изученные профессором Б.Н. Поповым

2.1.1.Человек и природа	2.2.1.Общество и человек	2.3.1.Культура и природа
2.1.2.Наука и философия	2.2.2.Семья и общество	2.3.2.Культура и человек
2.1.3.Дух и Духовность	2.2.3.Вера. Верование. Религия	2.3.3.Искусство и культура

Таблица 3

3. Научные вопросы и проблемы, привлекавшие интерес профессора Б.Н.

Попова

3.1.1.Кто такой настоящий философ?	3.2.1.Вопросы образования	3.3.1.Вопросы национальной культуры
3.1.2.Роль интеллигенции как элиты нации	3.2.2.Театр и общественная жизнь	3.3.2.Язык культуры и вопросы перевода
3.1.3.Смысл жизни: любовь, дружба, счастье	3.2.3.СМИ и СМК в жизни общества	3.3.3.Основы понимания искусства и Красоты

Заметим, что все, связанное с человеческой деятельностью, с его творчеством, как правило, имеет новемологическую структуру. Это связано с тем, что внутренний мир человека триедин в своей сути и в отдельности представляет собой физическую, психическую, нервную системы.

Субстанции, представляющие собой природное, имманентное этих систем в традиционном знании саха, как известно, называются соответственно Буор кут, Салгын кут, Ийэ кут. Нами отструктурирована подобным новемологическим образом сфера духовной культуры этноса, где обнаружено всего трижды девять матричных стратов [Попова, 2010].

Чтобы показать системность научного творчества Б.Н. Попова, приведем для примера составленную им и дополненную нами классификацию форм любви в курсе Этики для студентов высшего учебного заведения: «Проявлений любви так много, как много на земле людей, потому что каждый любит сообразно со своим темпераментом, характером, жизненными понятиями, нравственными позициями, социальным положением и т.д. Между ними существует взаимная связь и взаимные переходы, ибо любовь слишком великое, всеобъемлющее чувство, могучее как мир, как сама жизнь. Сделаем попытку классификации этих проявлений» [Попов, 1999а, с. 132].

Борис Николаевич выявляет 23 разновидности, формы любви, подробно, убедительно и квалифицированно описывая каждую из них. Так, в его классификации мы обнаруживаем такие разновидности любви, как любовь-каприз, любовь-дружбу, любовь-поклонение и т.п. Приводя все определенные им проявления любви в такую же матричную таблицу, мы увидим, что любовь по природе своей тринарна – это и понятно, потому что человек любит своей триединой сутью Кут. И феномен любви, проявляясь как духовное в культуре через одну из трех кут человека, по природе своей выливается в девять разновидностей. Таким образом, по логике вещей, форм любви всего трижды девять, то есть 27 (см. таблицы 4, 5, 6):

Таблица 4

Формы любви, проявляемые через субстанцию Буор кут био-физиологической сферы человека

1.1.1. Любовь «животная»	1.2.1. Любовь-подражание	1.3.1. Любовь деятельная
1.1.2. Любовь-жалость	1.2.2. Любовь показная	1.3.2. Любовь самоотверженная

1.1.3. Любовь-страсть	1.2.3. Любовь-тирания	1.3.3. Любовь жертвенная
-----------------------	-----------------------	--------------------------

Таблица 5

Формы любви, проявляемые через субстанцию Салгын кут
психической сферы человека

1.1.1. Любовь-уважение	1.2.1. Любовь-маска	1.3.1. Любовь-самообман
1.1.2. Любовь-дружба	1.2.2. Любовь-интрига	1.3.2. Капризная любовь
1.1.3. Безответная, односторонняя любовь	1.2.3. Любовь драматическая	1.3.3. Любовь трагическая

Таблица 6

Формы любви, проявляемые через субстанцию Ийэ кут духовно-
интеллектуальной сферы человека

1.1.1. Любовь красивая	1.2.1. Любовь романтическая	1.3.1. Любовь возвышенная, идеальная
1.1.2. Любовь-поклонение	1.2.2. Любовь-восхищение	1.3.2. Любовь идеализированная
1.1.3. Любовь-благодарность	1.2.3. Любовь платоническая, созерцательная	1.3.3. Любовь-расчет

Как видим из приведенной классификации, проявления любви имеют свою внутреннюю структуризацию, закономерны и взаимосвязаны. Формы любви могут переходить друг в друга, так как эволюция духа именно в любви происходит наиболее осязаемо и болезненно, и оттого люди так сильно переживают и страдают от любви. Так, при эгоистическом отношении любящих любовь может перейти в такие нежелательные формы, как любовь-тирания, любовь-страсть и т.п. Любовь-расчет отличен от брака по расчету, но также редко приводит к счастью.

Борис Николаевич тщательно исследовал признаки подлинной любви – их по его мнению оказывается пять. Мы считаем, что это также соответствует истине, потому что согласно традиционным знаниям народа саха все, что касается любви, связано с числом пять (Биэс диэн Айыы'ыт ахсаана). *К пяти признакам любви автор относит:*

- незаменимость, единственность любимого человека;

- эффект присутствия;
- взаимную потребность всестороннего духовного общения;
- взаимную половую страсть;
- стремление жить вместе, создать семью.

Эти признаки легко соотнести с тремя Кут человека, что мы оставляем для самостоятельного анализа читателя.

В заключение считаем необходимым заметить, что научное наследие профессора Б.Н. Попова требует бережного, трепетного отношения, глубокого изучения и увековечения имени автора путем присвоения его кафедре культурологии СВФУ, основателем коей он является. Таких монолитов как Борис Николаевич Попов в якутской науке немного. Он является типичным представителем носителей интеллектуальной, духовной, элитарной культуры нации саха. Как он сам говорил в книге о А.Е. Мординове: «Философом является лишь непредвзятый, искренний с собой самим и с Сущим, обладающий упорством познавательного устремления, исключительным постоянством и настойчивостью» [Попов, 2002b, с. 3].

Барылџан Таптал туһунан Үс тобуһа

Айылџаџа баар бары айыллыы иккилээх, киһи айбыта үстээх диэн түмүккэ кэлэн сылдьарбын куруук этэбин-кэпсиибин. Бу этэрим туоһутун тугу тушпушпар бары булан үөрэбин, дуоһуйабын, ол туругум салгыы үлүһүтэн айаным салџанар...

Барылџан диэн улахан киһилээх этибит – киһилээхпит. Этибит диэн кини эргиллибэттии барбытын, күн сириттэн соһумардык күрэммитин быһыытынан этэбит, оттон киһилээхпит диэн кини Орто дойду дьонугар, сахатын дьонугар-сэргэтигэр хаалларбыт өйө-санаата, билим эйгэтигэр үөһээ анһан таһааран чөмчөшпүт үлэлэрэ, дьонно икки олоххо икки тутуспут кырдыктаах туруору сыһыана баарын, тыыннаабын этэбин. Киһи үтүөтэ өллөбүнэ тахсар диэн сонньуйан этэбит эрэри, улахан киһи үтүөтэ сыл-

хонук аастабын ахсын дэ ордук кылбайан, кылааннанан, кырдыга тахсан иһэр айылгылаах.

Барылбан диэн ааты Борис Николаевич Попов акадьыамыкка, улахан учууталга, кырдыксыт кириитиккэ Дапсы ыйан биэрэн турарын билэбит. Бу аатын кини бэркэ харыстаан, дэн кэриэтэ биирдэ эмэ ааттанан сылдыбыта, этэргэ дылы окко-маска, ыкка-куска ыйаабат этэ. Ол курдук кини туора суолга хаһан да туораабат, атынна халыйбат-хаптарбат, ыппыт ох курдук көнө, барылбан курдук түһүнэр күүрээннээх, күүстээх сүрдээх сомоҕо, боһомо киһи этэ.

Кини хаалларбыт нэһилиэстибэтин сааһылаан көрдөххө киһи сөбөр, үөрэр, астынар – оннук сааһылаах, кэлим ситими тутан үлэлээн ааспыт. *Билим эйгэтигэр үлэтин үс тобустаах тутулга угуллар гына тутуллаан онорбут.* Ону кини бараатын кытта сахам дьонугар хаһыатынан, араадыйанан, суругунан тириэрдэн турарбын хатылыым, ол курдук ситэри ситимнээхтик үлэлээн ааспыт:

1. Билим эйгэтин ис киэлитигэр (Области научного знания):

1.1.1. Философияҕа

1.1.2. Этикаҕа

1.1.3. Культура философиятыгар

1.2.1. Социологияҕа

1.2.2. Религиоведениеҕа

1.2.3. Культура социологиятыгар

1.3.1. Культурологияҕа

1.3.2. Эстетикаҕа

1.3.3. Литература критикатыгар (Литература тизкиһин эстетикатыгар)

2. Культура баар киэптэригэр (Формы бытия культуры)

2.1.1. Киһи Айылҕа иккигэ

2.1.2. Наука Философия иккигэ

2.1.3. Тыын (Дух) Духуобунас иккигэ

2.2.1. Уопсастыба Киһи иккигэ

2.2.2. Дьиз кэргэн Уопсастыба иккигэ

2.2.3. Итэбэлгэ. Итэбэйиигэ. Итэбэл үөрэбэр (Религия)

2.3.1. Культура Айылҕа иккигэ

2.3.2. Культура Киһи иккигэ

2.3.3. Искусство Культура иккигэ

3. Наука боппуруостарыгар уонна кыһалҕатыгар (Научные вопросы и проблемы)

3.1.1. "Дьингнээх философ диэн кимий?" ыйытыыга

3.1.2. Интеллигенция нация элитатын быһыытынан оруолун туһунан

3.1.3. Олох ис хоһоонун: таптал, доҕордоһуу, дьол туһунан

3.2.1. Үөрэх боппуруостарыгар

3.2.2. Театр уонна уопсастыбаннай олох тустарынан

3.2.3. Сырдатар маассабай сириэстибэлэр уопсастыба олоҕор оруоллары туһунан

3.3.1. Национальнай культура боппуруостарыгар

3.3.2. Культура тылын уонна тылбаас боппуруостарыгар

3.3.3. Кэрэни уонна искусствонь өйдөөһүн төрүттэрин туһунан

Манна хос быһаарыы: сахалыы тылбааһын мин онордум, аабааччы сөпсөспөт дуу, кыайан өйдөөбөтөх дуу түбэлтэтигэр үөһэ нууччалыытын көрүүн сөп.

Бу үс тобус эйгэбэ Б.Н. Попов бука барытыгар диринник хорутан, олохтоохтук уонна төрөөбүт норуотун дьылҕатыгар, саха төрүт култууратыгар, ийэ тылыгар, төрүт итэбэлигэр эрэ буолбакка, бүттүүн киһи аймахха көдүүстээх буолар гына үлэлээн барда. Кини суруйан хаалларбыт үлэлэрин кэнэбэһин кэнэбэс дьон өссө киэнник туттар буолуохтара уонна дирингэтэн өйдүөхтэрэ. Оннук ситэри-хотору, оннук ситимнээх ураты туспа үөрэх буолар – кини наукаба хаалларбыт нэһилиэстибэтэ – научнай оскуолата.

Науканы кини харана хоско умайан кэлэн баары сырдатан көрдөрөр лаампа диирэ. Кинини бийиги социология, культурология наукаларын Саха

сиригэр олохтообут учуонай диир кыахтаахпыт, оннук билиниэх тустаахпыт. Кини аата бу наукалары киллэриини кытта төрдүттэн саҕалаан быһаччы ситимнээх.

Ситимнээхтик толкуйдаан үлэлиирин туоһута буоллун диэн уонна тапталбыт, ытыктабылбыт, киэн туттуубут бэлиэтэ онорон бу суруйуубар Барылҕан таптал диэн ааттанар сырдык иэһии, үрдүк анал туһунан көрүүлэрин сахалыы тылбаастаан кэпсиибин. Кини этиканы үөрэтэр кинигэтин 1999 сыллаахха Москубаҕа «Академия» издательствоҕа бэчээттэтэн, биирэтэн таһаартарбыта. Бу кинигэтигэр таптал сүүрбэ ордугуна үс тус-туспа киэбин булан аат биэрэн ааттаабыта баар. Ону мин дьахтар киһи майгытынан сааһылаан, наардаан, ити этэр тоҕустаах тутулбар, өссө киһи Үс кутугар баайан туран этиим, ааттыым.

Таптал ис дьинэ таска тахсар киэбэ киһи кутунан ааннанар буолар эбит диэммин биир кыһын Алампа хобоонноруттан булан ыламмын «Хомуһунум» оҕолорунан этитэн, Алампаҕа айаммыт салгыыта онорон, «Алампа. Таптал дьинэ» диэн ааттаан тэлэбииһэргэ таһаарбышпын дьон-сэргэ көрбүт буолуохтаах. Аны дьахтар күнүн эргин хатылыахтаахтар уонна буондаҕа ууруллар. Онон кэнэҕэһин даҕаны ирдээн булан ылан көрүөххэ син. Хатылана турар гына уурулунна.

Барылҕаны дьон «тапталоҕ» диэн оонньоон, таптаан ааттыыр буолара – маннай тапталы ирдээн-тордоон туран чинчийэн, батыһан суруйан киирэн барбытыгар. Бу кини утумнаан-ситимнээн сиһилии чинчийэр майгылаах дьиннээх учуонай буоларын туоһута – норуokka биллэн аат ылыар диэри дьирээлэһэрэ уонна туппутун ыһыктыбакка тиһэҕэр тириэрдэ чинчийэрэ. Этэргэ дылы, хос аат ылыар диэри. Кини таптал тиэмэтин ойуччу быһа тутан ылан чинчийбэтэҕэ үөһээ ыйбыт тоҕустаах тутулбутугар көстөр. Таптал араас киэбинэн таска тахсара киһи ахсын уратылаах, таптал диэн оннук бараммат баай, олох бэйэтин курдук улуу күүстээх иэһии диир. Ону наардаан холонон эрэ көрөбүн диэн сэмэйдик эппит эрэри, ис-иһигэр киирэн таптал

манньк араастарын булаттаабыт, быһаартаабыт, уустаан-ураннаан туран ойуулаабыт:

1. Буор кутунан ааннанан тахсар таптал тобуһа.

1.1.1. Киһи «Кыыла тура» таптыыра – Любовь «животная».

1.1.2. Аһына-харыһыйа таптааһын – Любовь-жалость.

1.1.3. Ыллара таптааһын, киһиэхэ (дьахтарга) «ирири» – Любовь-страсть.

1.2.1. Таптыыры үтүктүү, Үрдүк таптала үтүктэ таптааһын – Любовь-подражание.

1.2.2. Үтүөмсүйэ таптааһын – Любовь показная.

1.2.3. Күөмчүлүүр таптал, батталлаах таптал – Любовь-тирания.

1.3.1. Үрүлүйэ-харылыыа таптааһын – Любовь деятельная.

1.3.2. Тапталга бэйэ бэринии – Любовь самоотверженная.

1.3.3. Таптал толуга буолунуу – Любовь жертвенная.

2. Салгын кутунан ааннанан тахсар таптал тобуһа.

1.1.1. Ытыктаһар таптал – Любовь-уважение.

1.1.2. Доһор туттар таптал – Любовь-дружба.

1.1.3. Кэлтэй таптал – Безответная, односторонняя любовь.

1.2.1. Кубулунан, оонньоон аата таптааһын, таптаабыта буолуу – Любовь-маска.

1.2.2. Иирсээннээх, кириилээх-тахсыылаах таптал – Любовь-интрига.

1.2.3. Эрэйдээх-эриирдээх, ыгылбанныах-тынгааһыннаах таптал – Любовь драматическая.

1.3.1. Бэйэни алыптыыр, албыннанар таптал – Любовь-самообман.

1.3.2. Атаах таптал, атаахтыы таптыыр аата – Капризная любовь.

1.3.3. Өлө-тиллэ таптал, өлүөр диэри таптыыр аата – Любовь трагическая.

3. Ийэ кутунан ааннанан тахсар таптал тобуһа.

1.1.1. Кэрэ таптал, кэрэтик таптааһы (таптааһын) – Любовь красивая.

1.1.2. Сүгүрүйэ таптааһын – Любовь-поклонение.

1.1.3. Махтана таптааһын, махталлаах таптал – Любовь-благодарность.

1.2.1. Сиртэн-буортан тэйэ таптал – Любовь романтическая.

1.2.2. Сөбө-махтайа таптааһын – Любовь-восхищение.

1.2.3. Уу тунгуй таптал, харах хайгыы таптааһын, ыраахтан көрө таптал – Любовь платоническая, созерцательная.

1.3.1. Үрдүк таптал – Любовь возвышенная, идеальная.

1.3.2. Үрдэтэ таптааһын – Любовь идеализированная.

1.3.3. Кэтэх өй таптала, илэ өйүнэн таптааһын – Любовь-расчет.

Таптал диэн тыын эйгэ. Тыын тыллан тахсыыта (эволюция духа) куруук иэнигийиилээх, ыарыылаах-ынчыктаах, киһи уйулҕатын улаханлык долгутар, ытатар-ыллатар хамсааһын. Киһи таптаатаҕына, тапталга ыллардаҕына ол иһин кутун-сүрүн бүтүннүү курдатты тартарар, этэргэ дылы кута-сүрэ таптыыр киһитигэр сөрөнөр-сөрүөстэр.

Барылҕан дьиннээх таптал, таптал дьинин биэс сүрүн бэлиэтин ыйара эмиэ саха толкуйугар олорсор – Айыыһыт бири биэс онорор айылҕатынан. Ол биэһэ манныктар:

- таптыыр киһин аналынан эйигинниин биир, суос-соҕотох буоларын итэҕэйэн билии;

- таптыыр киһин суоҕар да баар курдук буолара;

- иккиэн куруук бииргэ алтыһан ситэрсэн биэрэ сылдыар ис дьулуур, баҕа;

- биир эт-хаан буола тардыстар таптаһыттан дуоһуйуу (хайҕахтаах хара быар хамныар, нохтолоох тойон сүрэх долгуйуор, өй-санаа туймаарыар диэри);

- бүтүн оноһууланар дьылҕа төлөрүйбэт төлкөтүн-ыйаабын толорор ис дьулуур, ыал буолар, оҕо төрөтөр улуу баҕа.

Бу маннык бигэ ситими тутан, тутуһан олорор омук чэчириир эрэ ыйаахтаах, кэскилтэн атынга тиксибэт. Маны билэр дьон аҕыйах, онон кэпси, тарҕата, үөрэтэ-такайа сылдыар тустаахпыт. Билээччилэр (А. Шопенгауэр этэринэн «Те Которые Знают»), Барылҕан курдук улахаттар эппиттэрин, тута сылдьан туттаран хаалларбыттарын баардылыах. Хайа да түгэннэ сирдээччи, сырдатааччы, үөрэтээччи киһини тумус туттуллар. Тумус

киһитэ суох норуот мунар, харанаҕа харбыалаһан им балайга хаалар. Дэлэбэ даҕаны үөрэҕи былыр былыргыттан "харанаҕа тыкпыт сырдык" диэн ааттыахтара дуо. Норуот бэргэн этиилэрэ хаһан да сыыспаттар. Ол гынан баран норуоттан син биир чуо ким эрэ тумус киһи буолар аналлаах. Баһа-атаҕа, аата-суола суох норуот диэн абстракция. Бу норуот хайаан да элиитэ дьонноох буоллаҕына норуот буолан аата ааттанар. Биһиги кэммитигэр итинник элиитэбит чараас - эстэ сыһан баран сангардыы тыын харбаһа сатыы олоробут быһыылаах. Онон тыын сирбитин билэр биирдиилээн баар дьоммутун харах харатыныы харыстыах. Сэнээриэх.

Бэлиэ киһи

Сахаҕа «бэлиэ киһи» диэн этэри култуура үөрэбэ – культурология – «знаковая личность» диирин кытта ханыы дии саныыбын. Оннук бэлиэ дьоммут биһиэхэ, аҕыйах ахсааннаах, чараас омука, олус хойуута суоҕа биллэр. Киһини бары аһар кырыытыттан бэлиэ киһи диэбэккин. Бэлиэ киһи диэн дьон хараҕар бырабыллар (ити тас көрүнгүнэн, көстөр дьүһүнүнэн-бодотунан ылан этэргэ), дьон-сэргэ ортотугар, дьонугар-норуотугар туох эмэ күттүөннээҕи, туһалааҕы, үйэлээҕи, тарбахха баттыыры онорбут буоллаҕына, эбэтэр киһиттэн эрэ оруо-маһы ортотунан, ойуччу, ала-бэлиэ, уратылаах киһини (одиозная личность дэнэр киһини) ааттыллар курдук. Мин бүгүн кэпсээри оностор киһим ити үс суолга үһүөннэригэр да хапсар киһи эбит – бу санаан көрдөххө. Саха дьоно кинини бары кэриэтэ истэр-билэр буолуохтаах дии саныыбын. Арай букатын үөрэх-сырдык диэки хайыспатах түн хааһах биир эмэ киһи истэ илигэ буолуо. Оннук киһи баар да эбит буоллаҕына, билигин да хойут буолбат – хайа эмэ өрүтүнэн профессор Попов Борис Николаевич аатын инникитин да истиэн сөп.

Антропология көрүүтүгэр Борис Попов саха киһитин бэлиэлэригэр лаппа хапсар киһи. Харата, уоһа-тиһэ халыҥа, сүүһэ улаһана, көрөрө-истэрэ, туттара-хаптара, саната-инэтэ, тыла-өһө – барыта сахалыы. Дьиппэ, нүһэр

собус, дирин, өрүү түгэхтээх, хос хооонноох буолар. Оттон одиозность өттүнэн кинини чугастык, ыкса билэр, куруук алтыһар да дьон, эбэтэр кини ааһар лекциятын анардас биир да төгүл истибит киһи эмиэ билиэн сөп. Ол курдук кини этэрэ-тыынара, тыла-өһө өргөс-кылаан уот сытыы, сангата бал-бааччы салан, халын буолуталаан ылаттыырын тэнэ ол оччо уот харахха сытыы-бэргэн. Майгыта да онуоха холоонноох туруору, хочдоххой, утарытынан. Ону тэнэ кини саға кэрэ, уран, нарын эйгэни билэр-сыаналыыр эмиэ ахсааннаах буолуо. Оттон таптал иэйиитин эридьиэһин эмиэ киниттэн ордук ымпыктаан-чымпыктаан чинчийбит сахаға баара биллибэт. Ити икки өрүтэ быһыта-орута баллырга итинник буоллун. Атынын, хаалбытын саха дьоно бэйэлэрэ да бэрт диэнник билэр суоллара. Сахаға киһини чинчилиир ньыма тилэри сайдан билигин да туттулла сылдьар, тылбыт тамаһар баар ахан.

Учуонай бөлүһүөк Барыыс Боппуок-Барылҕан туһунан кэпсээммэр бу суруйуубун аныбын. Саха наукатыгар, литэрэтиирэ кириитикэтигэр кини онорбута дьэ кырдык бэлиэ дииргэ сөп. Ону кини ситиспит-ылбыт-тиксибит аата-суола да туоһулуур. Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр наука үтүөлээх деятелэ ааты сүгэр. Аны үс суол тус-туһунан Академия академига, үс-хос академик – Арасыйаҕа социальной наука академиятын академига, Наука уонна искусство Петровскай академиятын академига, Аан дойду Үрдүкү оскуолатын академиятын силиэн-кэрэспэдьиэнэ. Дьэ бу маннык ааты-суолу, чыыны-хааны саха киһитэ ситиһэрэ диэн саныырга бэрт буолбат дуо, добуоттор? Маннык дьоммутун тыыннаахтарына ааттарын ааттаан, дьоммутугар-сэргэбитигэр иһитиннэрэн, киэн тутуннаран иһэр үгэһи олохтуохха баар. Иитэр үлэ биир киэбэ бу сылдьар. Ааттаах-суоллаах киһини бэйэтин да иитэр ньыма – аатын чиэстээхтик, киэн тутта сүктүн диэн. Уонна оттон ыччаты, үүнэр сүһүөх көлүөнэни иитэргэ тугунан да солбуллубат тыыннаах холобуру мүччү тутар, дьоммут баартарын эрэ кэннэ суолтатыгар эрэ ааттарын ааттыы түһэн баран умнан кэбиһэр диэн сиэргэ баппат. Кэлин маны санаан дьон сөпкө туруорсар, этэр буолла – киһи аатын тыыннаабына

аатгыр сөп диэн. Ол арбаанын буолбат. Киһи аата ааттаннабына туохтааҕар да ордук үөрэр, санаата көтөбүллэр, эҕди буолар куолу – ол аата доруобуйата тупсар, олоҕо уһуур. Ону умнумуохха, кэмин баттаһа, көтүппэккэ, киһититтэн көрөн сыһыаннаспакка, эйиэнэ-миэнэ дэспэккэ, тэнинэн, баар-суох ытык-мааны дьоммутун бары тарбахха баттаан ааттарын аатгыр үгэстэниэбин. Оччоҕуна кырдыаҕастарбыт санаалара кэлэн, ис буолан, дуоһуя сырытталлар эмиэ биир сылаас-истин ис эйгэлэниэ этибит. Бэрт буолуо этэ.

Борис Николаевич Попов быйылгы 2008 сыл бу бэс ыйын 30 күнүгэр лоп курдук сэттэ уон хаара буолла. Бу кэпсээммин онон ситиптээн кэпсиибин. Саха дьоно биллин, иһиттин диэн. Үс сыллаабыта төгүрүк сыл устата саха араадыһатынан киһи төрөөбүт кэмэ ыйдарынан туох уратылаабын саха майгытыгар олордон аттаран кэпсээн турабын. Онно бу Борис Попову эмиэ ахтыбыт, кытыарбыт эбиппин – сахаҕа маннык бэлиэ дьон бу ыйга төрүүр гына айыллыбыт эбит диэн холобурдаан. Ол кэпсээммиттэн быһа тардан манныгы бэлиэтиибин.

Бэс ыйа диэн Үрүн Айыы Тойонтон куттары куттары бэрдэрэн туппут дьон төрүүр ыйдара. Оннук ыйдаран төрүүлэр. *Үрүн диэ да саха өйүгэр Үрүн Айыы, Үрүн тыын, Үрүн биэ диэн өйдөбүллэр тиллэн кэллэр.* Саха өйүгэр оннук киирэр. Ити төрүт өйтөн кэлэр өй – архетип. Төрүт итэбэлбит, төрүт үгэспит, удьуорбут тыына итинник этэр. Бу өй саха ахсын баар. Туох барыта үскэ тирэнэр диэччибит. Бу этэр үскэ тирэнэн саха айылгыта үөскүүр. Итэбэлгэ, үгэс буолбут дьарыкка, сахалыы тыынна. Оннук.

Үрүн Айыы итэбэллээхпит.

Үрүн биэ диэн сылгы ииттэр төрүт дьарыкпыт символа – си бэлиэтэ.

Үрүн тыын диэн духуобунаспыт – удьуорбут тыынын – өллөйө, чөлө, сүнньэ. Ол иһин бу ыйга төрүүр гына айыллыбыт айылгылаах дьон айар талааннара тыын эйгэнэн тахсар аналлаах, төрүт өйтөн этитиилээх, удьуор тыынын истэриттэн, ис хааннарыттан ингэриммит, ингэринэн сылдыар дьон.

Этээччибит дии – хааныгар баар диэн. Удьуоруттан утумнаах диэн. Ол. Айылгыта оннук.

Үрүн сүрүннээх – ол аата көнө сүрүннээх. Ол эрэри булгуруйбат майгылаах. Үрүн сүннэ тостуор, үрүн тына быстыар диэри туруулаһар майгылаах. Ол айылгытыттан. Тугу туруулаһарый? *Үрүнү. Сырдыгы. Кэрэни.*

Үрүн Айы Тойон диибит дии. Тойон диэни хайаан диэн өйдөөн туран этээччибин: Үрүн Айы Кэрэмэнтэн тойон ылан киһиэхэ биэрбит уонна Ай! диэн көңүллээбит, көңүл биэрбит, – диэммин. Тугу ай диэбитий? Кэрэни ай! – диэбит. Ол аата ***бэс ыйыгар төрөөбүт дьон үрүн сүрүннээх, кэрэ, сырдык дьон. Айар талааннаах, айар куттаах дьон. Үрдүк аналлаах, үрдүк көтүүлээх дьон.*** Нууччалар этээччилэр дии: «Птица высокого полета», - диэн. Киһи туһунан. Үрдүккэ аналлаах, ол аналтын толорбут, ситиспит, үрдүк ситиһиилэммит киһи туһунан. Сахалыы «үрдүк көтүүлээх» дэммэтэ буолуо. Үрдүктэн үөтүүлээх дьон диэххэ.

Аны *тойон* диэммитин ким диэннэ холоон, холуу тутан туран толкуйдуохха. Саха санырынан *киһи аан маннай бэйэтигэр тойон буолуох тустаах*. Ирдэбилэ оннук. Бэйэтигэр тойон киһи киһилии киһи буолар куолу. Тойорѳообот, тойомсуйбат, кими да тойон туттубат. Ол аата көңүл. Көңүл киһи. Киһилии киһи – эмиэ иһиттэн, бэйэтин айылгытынан бэйэтигэр тойон. Кыанар, кыана тутунар, бэйэтин туттунар киһи. Маннык киһини ким да сэнии көрбөт. Ытыгылыыр, убаастыыр, тойон да туттарга бэлэм да, ону бу киһитэ букатын тойорѳообот, тойомсуйбат ис майгылаах буолан, кинини ытыгылыыр – диринник, дыннээхтик. Сүгүрүйүөн да сөп. Эмиэ үрдүктүк, сырдыктык, кэрэтитэн. Тонхоннообокко, тонхолдуйбакка, ньыланнаан-хаптаннаан буолбакка, тангара туттубакка. Бэйэтигэр тойон диэн оннук.

Үрүн биэ диэммитин символ диэтибит. Төрүт дьарыкпыт – сылгы, сүөһү ииттэр култуурабыт – бэлиэтэ. Ону тэнэ үрүн биэ диэн Айыһыт, Ийэхсит – дьахтар айылгы (анима) – си бэлиэтэ. Кинилэр сахаба, саха харабар үрүн биэ буолан көстөллөр. Бу ыйга төрөөбүт киһи, өскөтүн эр киһи буоллабына, дьахтары үрдэтэр, үүннэрэр, айымныы оностон кэрэтитэр айылгылаах.

Кинини кытта алтыһар, энгээрдэһэр дыахталлар сайдаллар – күннэтэ үүнэ, кэрэлэрэ эбиллэ-элбии тулар буолар. Оттон бу ый дыахтара – илэ Иэйэхсит, аан Айыһыт айылгылаах айыллар. Бэс ыйын киһитэ ити аата киһи үчүгэйинэн ымсыыра, кэрэхсии, ыллара көрөр сырдык, кэрэ киһитэ. Үрүн, үрдүк эйгэ киһитэ. Тыын эйгэ киһитэ.

Мань этэн туран *Барылбан бу сахалы майгы баайдык, дэлэгэйдик, бойомнук ботуччу бэриллибит киһитэ* диибин. Онон кини бу этэр эйгэбэ барытыгар бэлиэ ситиһиилээх. Олортон боччум өттүн кэпсии түһэр буоллахха, киһи санаата манныкка тохтуур. Наука суруйбут ыстатыйатын ахсаана үс сүүһү куоһарда. Оттон кинигэтэ баарынан отут ордугуна түөрт-биэс, ону таһынан билигин хас да кинигэни тэнинэн суруйан барылын-торумун бүтэрэн сылдыар. Өссө суруйуо тулар. Барылбан, бөлүһүөк Боппуок суруйууларын дьон олус таптаан ааһар – ол аата өйдүүр, ылынар, кырдыктанар, кырдыгыт этитэр, уот харахха, сүрэххэ таптарар – кини этэригэр. Өссө ордук кини ааһар лекцияларын дьон истэр. Ону баара, сэбиэскэй эрдэххэ кырдыгы этэри сэнгээрбэт, кырдыктан дыаарханар буолан, кинини эдэригэр, саас ортолооһор ситэри аахтарбатах эбиттэр. Билигин тулар, сааһыры майгытынан, киһибит бэйэтэ ыарыгыыр – ынырыгыга быстыа эбит да, анар кырытыттан баран-кэлэн испэт. Онон маннык дьоммутугар эфиргэ бириэмэ биэрэн, ыныран араадыйаһа, тэлэбиһһэргэ санардыах баар.

Наука доктора киһи кини уонтан тахса киһини салайан учуонай онордо. Профессор Попов салайбыт дьоно таһаарылаахтык үлэлииллэр диэн бигэ билгэ олохсуйан сылдыарын истэбит. Сылын ахсын баһаам устудьуону салайан культуролог идэтин туттарбыта, кафедраны салайбыта уонтан тахса сыл буолла, оттон наука педагогикатыгар ыстааһа 1991 сылтан ааһыллар. Онуоха диэри кини чопчу наука үлэһитэ этэ. Чинчийэр проблемата – киһи дьон-сэргэ ортотугар бэйэтин булуноута. Бу проблеманы Б.Н. Попов сахаттан бастакынан үс таһымна көрбүтэ биллэр: уопастыба олоһор, күннээби олох-дыаһах эйгэтигэр итиэннэ киһи икки уопастыба икки

дьайсыытыгар киһитийи эйгэтигэр. Дьэ кэргэн уонна кэргэнни дьон сыһыаннарын хамсааһынын тутулун, киэбин, туттаабын, майгытын уларыыытын чинчийиигэ кини наукаҕа Арасыйа ис-тас дойдуларыгар биллэр исписэлиис буолар. Ыалы кини урукку «ячейка общества» диэн хааччах туттах халыбыттан таһааран, «фундамент общества» дэнэр таһымна көрөрү ситистэ.

Уларыта тутуу сылларыгар (1995-2000 сс.) Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр Ыал политикатын икки үйэ кирбиитигэр стратегиятын уонна тактикатын норуот муудараһыгар олобуран кини салалтатынан онорбуттара көдүүстээх буолбута биллэр. Бу бачыымы Арасыйаҕа биһирээннэр, билигин элбэх омук олоххо киллэрэр. Манньык сүнкэн суолталаах үлэтин иһин Борис Николаевич «Золотой знак ООН» диэн бэлиэлээх. Ол аата кини Ыал институтун социумна проблемаларын чинчийэн наукаҕа күттүүннээх ситиһиитин аан дойду таһымыгар билиннилэр.

Учуонай үлэтин иккис сүрүн хайысхатынан үрдүк үөрэх ситимигэр үөрэнэр учуобунньуктары суруйуу буолар. Кини кинигэлэринэн философияҕа, социологияҕа, культурологияҕа, этикаҕа, эстетикаҕа үөрэнэллэр. Үөрэх кинигэтин арааһын барыта уону суруйан билигин устудьуоннар мэлдьи туттар, ирдэһэр изданиелара буолан сылдьар. Бу сыралаах үлэтин иһин бэрэпиэссэр Б.Н. Поповка СР Государственной премиятын анаабыттара.

Наукаҕа көрүүлэрин Барылҕан бэчээккэ, литература кириитикэтигэр таһаарар ахсаабат дьулуурдаах. Философия публицистикатын, эссеистика курдук салаалары саҕалааччы эмиэ кини. Суруйааччы, суруналыыс Б.Н. Попов кинигэлэригэр ааҕааччы кэмпириэнсийэтэ сүүһүнэн ытыллар, рецензия, отзыв диэннэри дьон суруйбута букатын үс сүүстэн тахса буолла. Ол барыта бэчээккэ баар, хасыһар киһи булар, туттар-туһанар кыахтаах.

Барылҕан курдук балысханньык суруйар, айар киһи элбэх идеята олоххо киирдэ. Инникитин өссө да кириэ тулар. Оннук биир саҕалааһын «Дууһа экологията» диэн ааттанар. 1995 сыллаахха саха итэҕэлин сөргүтүү

күүрээнигэр кут-сүр өйдөбүлүн дьинин түөргүтүгэр кыттан, саха итэбэлин өйөөн бэртээхэй суруйуулары аһаҕастык таһаарбыта эмиэ хайҕаллаах. Хорсун быһыы да дэниэр сөптөөх – ону устуоруйа бэйэтэ оннун булларыа турар. Бу идеяттан, бу хамсааһынтан тирэх ылан, Саха сиригэр Духуобунас академията диэн тэриллэн үлэлии олорор чахчыта баар. Оттон саха литературатыгар суос-соботохтуу айбардаабыт партийнай-кылаассабай сыаналааһын бэлиитикэтиттэн арахсар сана кэнсиэпсийэни киллэрбитин билинэллэр. Попов Б.Н. өрөспүүбүлүкэбэ культурология үөрэбин көбүлээччи лидер буолар. Сотору кини салалтатынан культурологияба спецэбиэт арыллан, дьон учуонай истиэпэни манна Саха сиригэр көмүскүүр буолуохтара диэн эрэнэбит. Бэрэпиэссэр үлэтинэн Бастын бэрэпиэссэр аатын ылбыта үйэтигэр кырата үс.

Ол эрэри бу аан дойдуга биллэр үс академияба академик киһибитин бэйэбит өрөспүүбүлүкэбитигэр Духуобунас даҕаны, Наука даҕаны академиятыгар ылбаттара «В своем отечестве пророков нет» дииллэригэр дьүөрэ, ону тэнэ Барылҕан баһыйарын билиммэт буола сатыыр ис мөккүөр көстүүтэ, аны туран аҕыйах ахсааннаах норуот аат, бэрт былдьаһар адьыната дииргэ сөп диибин. Ньымааты сатаабат хоччоһхой майгы да орооспута баар суол буолуохтаах. Маны барытын дьукку мэлдьэһэр кыаллыбата буолуо, бука. Сэттэ уонун туолан сылдыар бэрэпиэссэри билигин да суолтан туората сатыыр мөккүөр-дьүккүөр уҕараабата дьэ бэрт. Эмиэ биир бэлиэ – мээне киһини ким да баардылаабат куолу.

Төрөөбүт Чурапчытын улуунун кинигэтин суруйабын диэн хаһыаттаннар ол суох эрэри, Чурапчытын сиригэр Бочуоттаах гражданин аатын таах сүкпэт – мэлдьи көмөлөһө, сүбэлии-амалыы, өй-санаа уга олорорун тустаах дьоно билэр, билинэр, махтанар.

Салайааччыбын, ытыктыыр киһибин сэттэ уон хаарын бараан самаан сайынна үктэммитинэн сахатын дьонун-сэргэтин бары кытыаран туран араадьыйаба-хаһыакка сырдаттым – эбэрдэлээтэбим, махталбын биллэрдэбим. *Г.С. Попова-Санаайа, культурология кафедратын*

*профессора.Саха араадыыйатыгар 29.06.2008. таһаарбыт «Төрүт түһүлгэ»
биэриибэр анаан суруйбуппуттан.*

PS. Киһибит барда... Турда да баран хаалла... Туох эрэ санааны санаан,
ыарыыны ыалдьан бараахтаата буолла ньи... Туох истиэ-көрүө, ким өйдүө-
билиэ буолуой даа... **28.02.2011.**

Түмүк

Кинигэбит бүтэник сирэйн ааҕан саптыбыт. Биһиги кэпсээбит киһибит бүтүннүү түөрэ ытыска ууруллан арыллан тахсыбата. Саха сиэринэн. Киһи ис минэ диэни кэһэр, киһи киэнигэр күрүөһүлээн киирэр, киһи күрүөтүн алдыатар диэн саха сиэригэр баппат. Саха киһи дуоспурунун кэспэт, кими бары ытыктыыр үгэстээх.

Ол гынан баран ааҕааччыга биһиги киһибит туһунан сөптөөх өйдөбүл хаалбыт буолуохтаах. Мантан сизттэрэн кини Борис Попов үлэлэригэр кириэн баҕаран кэлбит буоллаҕына, биһиги сыалбытын-сорукпутун ситтибит диибит. Мантан аллара биһиги Б.Н. Попов үлэлэригэр тирэбирэн чинчийэр үлэ тиэмэлэрин биэрэбит:

1. Категория "Поэзия жизни" в философских воззрениях Б.Н.Попова.
2. Б.Н. Попов о соотношении природного и культурного в человеке.
3. Социализация личности в трудах Б.Н. Попова.
4. Категория прекрасного в межличностных отношениях (по трудам Б.Н. Попова).
5. Развитие семейного института культуры в научных разработках Б.Н. Попова.
6. Категория "Совесть" в культурфилософском аспекте (на основании исследований Б.Н. Попова).
7. Этика и эстетика в методологии профессора Б.Н. Попова.
8. Философское эссе как жанр культурного текста (на примере трудов Б.Н. Попова).
9. Феномен отцовства как идеология в социокультурном развитии Республики Саха (Якутия) на рубеже XX-XXI вв. (роль Б.Н. Попова как инициатора идеи).
10. Категории любви и дружбы в контексте функционирования института семьи (на основе научных трудов Попова Б.Н.).
11. Мир Сокровенного Попова Б.Н (Смысл жизни: любовь, дружба, счастье).

12. Основание культурологии в Якутии.
13. Персоналии (Знаковые личности) саха в освещении Б.Н. Попова.
14. Содержательное развитие понимания смысла жизни и счастья Б.Н.

Поповым.

15. Новое в литературной критике Б.Н. Попова.
16. Культурологические аспекты литературной критики в трудах Б.Н.

Попова.

17. Б.Н. Попов об эстетике литературного текста.
18. Концепт "Экология души" в интерпретации Б.Н. Попова.
19. Природа и вопросы экологии в философии Б.Н. Попова.
20. Религиоведческие подходы в научных исследованиях Б.Н. Попова.
21. Б.Н. Попов о Духе и Духовности.
22. Б.Н. Попов: Кто такой настоящий философ?
23. Роль интеллигенции как элиты нации: личное мнение Б.Н. Попова.
24. Основы понимания искусства и Красоты (по трудам Б.Н. Попова).
25. Вопросы образования и культуры: научные подходы профессора

Б.Н. Попова.

26. Язык культуры и вопросы перевода: взгляды Б.Н. Попова.
27. Вопросы национальной культуры в трудах Б.Н. Попова.

Тиэмэлэри ааҕааччы бэйэтэ сахалыы тылбаастыа дии саныыбыт. Ааптарбыт наукаҕа үлэлэрэ үксэ нууччалыы суруллубут, онон ис хоһоонун алҕаска уларытан кэбиспэт туһуттан нууччалыытынан ыыттыбыт. Бу тиэмэлэргэ дьаныһан үлэлээтэххэ, биир курдук, Борис Николаевич Попов-Барылбан үлэтэ салҕаныа, үйэтийиэ турар. Иккис курдук, төрөөбүт норуоппут култууратын, тылын, итэҕэлин, духуобунаһын, ыал диэн төрүт тутул ис хоһоонун, этэр курдук смысл дэнээччитин уонна барыта холбоон тоҕус суолга олох ис дьинин таайарга көмөлөөх буолуоҕа эрэбил. Онон эдэр ааҕааччыларга айымньылаах айаны баҕаран туран сэхэммит бу түһүмэҕин түмүктүүбүт. Аанын хатаабалпыт. Кэпсэтии аана куруук аһаҕас.

СЫҢЫАРЫЫЛАР

«Ыйдаҥаҕа Кылабачытан» диэн ырыалааҕа

Үнүбэрсииэти бииргэ үөрэнэн бүтэрбит, үйэ анаара кэм алтыспыт, олох суолугар араас моһоллору да, ситиһиилэри да бииргэ көрсүбүт үөлээннээхпит Барыыс Боппуох субу күн сиригэр билигин баара буоллар, бэйэтин санааларын, билиитин-көрүүтүн дьонно-сэргэбэ тиэрдэ, мөккүспүт мөккүһүүтүн ахсаабакка быһаарса уонна кырылас ыраас буочарынан, өрүү буоларын курдук, дирин ис хоһоонноох чинчийиилэрин суруйа-бичийэ олоруо этэ.

Ааспыт кэминэн ахтар анал адаҕыйбытынан кини туһунан билигин ырыта саныыр түгэннэр, бэйэ-бэйэлэрин үнтүрүспүттүү, өйгө-санааҕа тиллэн кэлэллэр. Барыыс, кырдык, улахан учуонай этэ. Анал идэлээх дьон билэллэринэн, бөлөһүөпүйэ, култуура, литэрэтиирэ салааларыгар дьонун үлэлэри бэчээттэтэн дойдутугар да, киэн Арасыйыаҕа да аата-суола ытыктана ахтыллар киһи. Улуу учуутала Өксөнтүй Муордьунап туһунан биир идэлээхтэриттэн бастакынан сыанабыл быһан суруйбута көлүөнэ сиэрдээхтик солбуһуутун ырылыччы көрдөрөр кинигэ буолан тахсыбыта.

Барыыс икки үйэ, икки былаас саҕана айымньылаахтык үлэлээн ааспыта. Сэбиэскэй саҕана бэйэтин талаанынан кугугураччы өрө үүнэн тахсыбыта, учуонай бастыҥа буолбута. Салайар үлэбэ кыттыбыта. Билим киинин учуонай сэкирэтээрэ сылдьан, балысхан барыллары олоххо киллэрэр дьүккүөрдээбэ. Ол саҕана ону сэргээбэт өрүт туора садьыйа сатыыр мөккүөрэ мөнгүрээбитэ. Антыпыннар, Адаамаптар, Бөтүрүөптэр үнсэн-харсан, бэл, «Кытайды ревизионист» диэн сыкааҕа тийэ хоруотааһыннара үөдүйбүтэ. Онуоха эбии Күөх Хонуутааҕы «быһылаан» күөдүйөн, тэмтэрийиэх бэйэтин доҕотторо туруулаһан, үлэлиир тэрилтэтигэр хаалбыта.

Барыыс бэйэтэ да ураты майгылаах буолан, дьонно сыһыана эриэ-дэхси буолбат этэ. Үчүгэй диэбитин тинэбэр тийэ өрө тутара. Ол курдук, үөлээннээбэ В.С. Яковлевы тыаттан ыныран киллэрэн, маннай бэйэтигэр

олордон, билим архыыбыгар үлэһитинэн ылан, норуодунай суруйааччы Далан буола үүнэригэр кыах биэрбитэ. Оттон сөбүлээбэт өттүн «борон ураанхайдарга» холоон сыаналыыра төһөтө сөбүн-сыһатын бэйэтэ да ситэ ырыппат курдуга.

Инньэ гынан, Б.Н. Попов төһө да бөдөн учуонай, кириитик, суруйааччы, сүүнэ бэрэпиэссэр буоллар, биһиэхэ, бииргэ үөрэммит доҕотторугар, көннөрү Барыыс, көрдөөх-күлүүлээх «уол», тэбэнэтэ киирдэбинэ бүппэт уһун «Ыйданаҕа Кылабачытан» диэн ырыатын тардан кэбиһэр үтүө доҕор быһыытынан өйбүтүгэр-санаабытыгар үйэтиэ сылдыһаҕа.

*И.Е. Алексеев-Хомус Уйбаан,
тыл үөрэхтээбэ, бэрэпиэссэр.*

Күннээҕи олох түөргүһүтэ

Былыргы сахалар «киһи киһиттэн үөрэнэр» диэн бэргэн этиилээхтэр. Биһиги ардыгар ону ситэ-хото өйдөөбөт буолан баардылаабат да курдукпут. Тус бэйэбин ыллахха, дьонтон үөрэммитим бэрт элбэх. Кинилэртэн ылым-мышпын, үлэбэр-хамнаспар, олохпор-дьаһахпар туһаммышпын ончу умнубаппын. Ол иһин махтанар дьонум элбэхтэр. Олортон биирдэстэрэ Борис Николаевич Попов. Кини быйыл баара буоллар 80 сааһын томточчу туолуохтааҕа. Билинни кэмнэ олус элбэбэ суох саас, тиргиччи үлэлии сылдыһахтаах этэ буоллаҕа. Мин кини устудьуона да, аспирана да буолбатах эрээрибин, Борис Николаевичи учууталым диэн киэн тутта ааттыбын. Быһаччы такайбатаҕын үрдүнэн элбэххэ үөрэспитэ. Тылынан буолбатах – холобурунан.

Кинини мин 60-нус сыллар саналарыттан, Үөһээ Бүлүүтээҕи Исидор Барахов аатынан орто оскуола үрдүкү кылааһыгар үөрэммит сылларбыттан билэбин. Оччолортон саҕалаан республика хаһыаттарыгар (ахсааннара да аҕыйах этэ) бэчээттэммит ыстатыйалары көтүспэккэ ааҕабын. Ол иһигэр Борис Попов диэн илии баттааһыннаах улахан да, кыра да ыстатыйалар

баалара. Ити сыллар бүтүүлэригэр Тиксиигэ саллааттыы, 70-нус сыллар саналарыгар Ленинградка устудьуоннуу сырыттаһпына дьонум хаһыаттан кырыйан Борис Николаевич ыстатыйаларын ыыта ололбуттара. Ийэм учуутал буолан майгы-сигили, иитии-үөрэтии тиэмэлэригэр суруллубуттары талара. Ону ааҕан үөрэммитим элбэх. Ис хоһоонун эрэ буолбакка тылын-өһүн, этиилэрин тутулун, нуучча да, омук да биллиилээх суруйааччыларын айымньыларыттан кыбытыктары хомоҕой баҕайытык тылбаастаан тоҕооһун көрөн сатабыллаахтык туһанарын сөбөрүм. Кини курдук суруйа үөрэммит киһи, тоҕо үчүгэйэй диэн санаа ааһан-араҕан биэрбэт этэ.

Киһи ымсыыра-баҕара, сөбө-махтайа, биһирии, хайгыы көрбүтүн хаһан да умнубат. Философскай факультет устудьуона киһиэхэ Борис Попов Ураллааҕы университет философияҕа факультетын этикаҕа уонна эстетикаҕа кафедратын аспирантуратын бүтэрэн философия наукатын кандидата буолбута санаабын бөбөргөппүтэ, эрэл кыымын сахпыта, мэкитиэтигэр кынаттаммыт курдук буолбутум. Ол мин үһүс кууруска үөрэнэр эрдэхпинэ этэ. Хаһыаттан ааҕан кини Саха государственнай университетын историко-филологическай факультетын нуучча тылын уонна литературатын үөрэтэр салаатын бүтэрбитин билбитим. Ол иһин да аахпыта элбэх, билиитин-көрүүтүн ыыра киэн, суруйуутун уус-уран таһыма үрдүк эбит дии санаабытым. Кэлин, СГУ үлэһитэ буолаат, Борис Николаевич дьиэтигэр сылдьан баай-талым библиотекатын астына көрбүтүм. "Элбэхтик ааҕар киһи үчүгэйдик суруйар" диэн мээнэбэ эшпэтэхтэр эбит. Мин кини идэтийдик суруналыыс быһыытынан төһө өр үлэлээбитин билбэппин. Ол гынан баран кини суруйууларыгар суруналыыс кыраҕы хараҕа олох-дьаһах бытархайдарын таба көрөрө, литература үлэһитин аҕыйах тылынан элбэҕи этэ үөрү-йэбэ өрүү сөхтөрөрө. Күн бүгүнүгэр диэри аҕа табаарыһым үлэлэрин угуйар сулус быһыытынан үрдүктүк тутабын.

Билигин наукаҕа сыстыы судургу буолла. Урут оннук буолбатах этэ. Ону ылбычча "үчүгэй", эбэтэр "куһаҕан" диэн сыана быһан кэбиһэр уустук: туох барыта икки өрүттээх, кэмнээх кэрдиилээх. Борис Попов оччотооҕу кэм

ирдэбилинэн университетке ылбыт идэтинэн балачча уһуннук үлэлээн баран философия кафедратыгар билинни курдук устудьунтан тутта ыстаарсай преподаватель дуоһунаһыгар буолбакка ассистент диэн саамай кыра хамнастаах дуоһунаска үлэбэ кирибитэ. Үс сыл тиргиччи үлэлээбитин эрэ кэннэ УрГУ аспирантуратыгар барарга көнүл ылан, экзамен бөбүтүн туттаран үөрэнэ кирибитэ. Диссертация суруйуохтаах кафедратын (этика уонна эстетика салаатын) таларыгар икки түгэн дьайбыт буолуохтарын сөп дии саныбын. Бастакытынан, СГУ-га ИФФ нуучча тылын уонна литературатын салаатыгар идэтийдитэ. Литература кэрэ эйгэтигэр быһаччы сыһыаннаабын киһи барыта билэр. Иккиннинэн, философия хайысхаларыттан олоххон дьаһахха ордук чугаһынан этика ураты миэстэлээх. Дэлэбэ даһаны улуу бөлүһүөк Иммануил Кант этиканы дьон олобун-дьаһабын, сиэрин-сигилитин философията (этика – практическая философия) диэн ааттыа дуо. Мантан көстөрүнэн, Борис Попов наука эйгэтигэр, чуолаан, философияба, туспа көрүүгэ олобурбут чопчу сыаллаах-соруктаах кирибит эбит. Саба бырабан эттэххэ, ол – наука, көрүнүттэн тутулуга суох, дьон олобор-дьаһабар, үлэтигэр-хамнаһыгар, өйүгэр-санаатыгар, майгытыгар-сигилитигэр быһаччы дьайыылаах буолуохтаах диэн.

Урут түһэн бэлиэтиэх тустаахпын, Борис Николаевич ити көрүүтүнэн олобун усталаах-туоратыгар салайтарбыта. Кини учуонай да, педагог да, ырытааччы да быһыытынан дьарыгар итини барытын ырылхайдык көрүүххэ сөп. Тоһоһун көрөн холобурдарынан бигэргэтиэбим.

Наукаба бастакы хардыылара олох олоруу анала икки, дьоллоох буолууга дьулуһуу икки алтыһыларын чинчийиини кытта ситимнээбэ. Борис Попов бу үлэтэ үтүө түмүктэри аһалбыта: диссертацияны ситиһиилээхтик көмүскээн сахаларга учуонай степеннээх биэс бастакы бөлөһүөктэр кэккэлэригэр кирибитэ; ”Олох поэзиятын туһунан” диэн уу сахалыы суруллубут кинигэ тахсыбыта, республика хаһыаттарыгар таптал, дьол, ыал буолуу, олоххо дьулуур тиэмэлэригэр ыстатыйалар утум-ситим бэчээттэммиттэрэ (ити өйдөбүллэри барытын таптал ситимниирин көрдөрөн,

үөлээннээхтэрэ бэйэлэрин икки ардыларыгар "тапталовед" – таптал учуонайа диэн майаастыылларын истибитим); мань тэнинэн чинчийэр тиэмэтин салгыы диринэтэн-кэнэтэн үөрэтээри аспирантура кэнниттэн СГУ-га төннүбэккэ ССРС НА Сибиридээби салаатын Саха Сиринээби филиалыгар үлэбэ киирбитэ. Уолдьах ити сылларга биллиилээх суруналыыс Иван Александрович Аргунов улуу биир дойдулааба П.А.Ойуунускай төрүттээбит ТЛИНЧИ-угар социология салаатын тэрийэр. Борис Попов бу салаа төһүү үлэһитэ буолбута. Манна дабаатан абыннааха, кинини кытта субу абай ЛГУ психологияба факультетын бүтэрэн кэлбит Ульяна Винокурова уонна Раиса Кузьмина үлэлээбиттэрэ. Бу манна кыбытык санаабын этэн кэбиһиим.

60-нус сыллар ортолоруттан Хрущев сабаанаабы "ылаанытыыйы" түмүгэр урут "буржуазнай" диэн ааттанан бобууга-хаайыыга сылдыбыт наука салаалара, чуолаан, генетика, кибернетика, социология уонна социальной психология кэрэхсэнэр буолбуттара. Социологияба уонна социальной психологияба сыһыаннаах омук улахан учуонайдарын үлэлэрэ тыбаастаммыттара, спецхран фондаларыттан аабааччы киэн аранатыгар тахсыбыттара. Огюст Конт, Эмиль Дюркгейм, Макс Вебер, Питирим Сорокин, Талкотт Парсонс, Флориан Знанецкай, Ян Щепаньскай философияба уонна социологияба ахтыллалларын ааһан үөрэттиллэр буолбуттара. "Социолог" диэн идэ кэрэхсэбилэ кэмэ суох үрдээбитэ. Ульяна Винокуровалаах ЛГУ-га үөрэнэр эрдэхтэринэ Игорь Кон, Владимир Ядов, Андрей Здравомыслов, Евгений Кузьмин лекцияларын устудьуоннар батыһа сылдьан истэллэрэ. Кинилэр дьон күннээби олобун-дьаһабын, майгытын-сигилитин кураанах куолу көмөтүнэн буолбакка чопчу кэмнээн-кээмэйдээн булуллубут чахчыларга тирэнэн үөрэтэр наадатын тоһоҕолоон бэлиэтииллэрэ. Маньаха арбаангы социология чинчийэр ньымаларын туһаньахтаахпыт дииллэрэ уонна онно сыһыаннаах кинигэлэри бэчээттэспиттэрэ. Итиннэ төһүү быһыытынан арбаа дойдуларга киэнник тарбааммыт үлэлэрдээх Вильгельм Дильтей, Эдмунд Гуссерль, Альфред Шюц кинини уонна уопастыбаны үөрэтэр наукаба кил-

лэрбит олох-дьяах эйгэтэ (жизненный мир) уонна күннээби (повседневность) өйдөбүллэрэ быһаарар оруолламмыттара.

Билинни кэмнэ күннээби олох-дьяах эйгэтигэр сыһыан букатын атын буолла. Ол курдук, күннээби (повседневность) диэн өйдөбүл наукаҕа бигэтик киирдэ. Ити социологияҕа эрэ буолбакка, ити эйгэлэри уус-ураннык хоһуйууга кытта сыһыаннаах. Үөһэ ахтыллыбыт биллиилээх бөлүһүөктэр, социологтар Вильгельм Дильтей, Эдмунд Гуссерль, Альфред Шюц үлэлэригэр «жизненный мир», «повседневность» диэн өйдөбүллэр ис хоһоонноро уонна кинилэр хайдах туһаныллыахтаахтарын туһунан элбэхтик этиллэн турар. Ити өйдөбүллэр тылбаастанан киһини уонна уопсастыбаны үөрэтиигэ хото киирдилэр уонна күннээби олох-дьяах философията (социологията, психологията) диэн ааттанар билии-көрүү салааларын үөскэттилэр.

Хомойуох иһин өрүү итинник буолбатах этэ. Биһиги дойдубутугар, чуолаан, сэбиэскэй кэмнэ күннээбигэ сыһыаммыт бөрүкүтэ суох этэ. Күннээбинэн эрэ олоруу, күннээбинэ эрэ суруйуу, күннээбинэ эрэ хоһуйуу, күннээбигэ саба баттатыы кэрэхсэниэхтээбэр сэмэлэнэр кэмнэрэ баара. Наар холобура суох хорсун быһыы, үлэбэ үрдүк ситиһии, кыайыы-хотуу, бастын маяк, ударник, стахановец буолуу өрө тутуллара. Суруналыыс, суруйааччы күннээби олох-дьяах бытархайдарын ойуулуура табыллыбат да курдуга. «Күннээби» диэн сэнэбиллээхтик ааттыыр кэстүүбүт тыһыынчанан дьон олобун-дьяабын, үлэтин-хамнаһын, үөрүүтүн-хомолтотун кытары ыкса ситимнээбин үрдүнэн, наука көмөтүнэн үөрэтии суобун кэриэтэ этэ. Ити кэмнэ омук дойдуларыгар уус уран айымньыларга биирдиилээн дьон иэйиилэрин, күннээби олохторун-дьяахтарын хоһуйуу холобурдара элбэхтэрэ. Ол иһин тылбаастаммыт айымньылары (холобур, Альбер Камю, Жан-Поль Сартр, Франсуаза Саган, Франс Кафка, Альберто Моравиа суруйууларын) оччотообу ыччат илииттэн илиигэ бэрсинэ сылдьан ааҕара. Өссө биир түүннэ уларсыы диэн баара. Сэбиэскэй литератураҕа олох хойукка диэри уопсастыба уонна судаарыстыба интэриэһэ өрө тутуллара,

биирдиилээн киһи күннээҕи олоҕо-дьаһаҕа коммунизмы тутууну кытта ситимнээх эрэ буоллаҕына уус- ураннык суруйуллахтара курдук санаа баһыйара. Уус-уран уобарас кылаассабай охсуһуу тула айыллыахтааҕа. Урукку кэмгэ күннээгини ойуулуур айымньы идиэйэ өттүнэн сиппэтэх-хоппотох аатырара. Дьинэр, суруйааччы маастарыстыбатын таһыма айымньытыгар бытархай көстүүгэ олох-дьаһах уустуктарын төһө сатабыллаахтык арийбытынан быһаарыллыах тустааҕа. Ол да иһин дэриэбинэ борустуой дьонун туһунан суруйар Василий Шукшин, Виктор Астафьев, Валентин Распутин, Василий Белов аатырбыттара. Кинилэр хоһуйар “борустуой” дьонноро айахтарын ииттэр идэлээх, туһалаах дьарыктаах, дьиэлээх-уоттаах, сүөһүлээх-астаах, оҕолоох-уруулаах, быр-бааччы олорор дьонуннаах ыаллар.

Дэ бу кэмгэ Борис Попов социологияҕа идэтиэн дьон-сэргэ күннээҕи олоҕун-дьаһаҕын, майгытын-сигилитин, санаатын-оноотун чинчийэн барбыта. ”Олох поэзиятын туһунан” диэн бэлиэ ааттаах ааҕааччы болҕомтотун тута үмүрү тардыбыт үлэтин кэнниттэн уу сахалыы суруллубут ыстатыйалар, кинигэлэр иһигэр ”Киһи – дьон-сэргэ ортотугар”, ”Киһи сыһыаныгар кэрэ туһунан”, ”Төрөөбүт айылҕаҕа сыһыан” (билигин санаатахха философскай публицистика эбит) утуу-субуу тахсыбыттара. Олорго барыларыгар күннээҕи олох-дьаһах сырдатыллара. Сахалыы философскай публицистиканы туох да мунааҕа суох Борис Попов сана таһымна таһаарбыта. Философия, социология күннээҕи олоҕо-дьаһаҕы кытта ыкса ситимнээх буолуохтара утумнаахтык туруорсубут уонна тус холобурунан, үлэлэринэн ситиспит эмиэ кини.

Таарыйа санатар буоллахха, “философия” грек омук тылыттан “муудараска таптал” диэн тылбаастанар эрээри өйдөбүлү кэнээн-диригээн, күннээҕи олоххо да, наукаҕа да элбэхтик туттуллар буолан нууччатын атынныраабат буоллубут. Сахалыы да ардыгар хайдах баарынан нууччалыы, сороҕор сахалыы дорҕоон киэбигэр киллэрэн “бөлүһүөктээһин”, “бөлүһүөк”, “бөлүһүөпүйэ” диэн туттабыт. Кэлинни кэмгэ тылбыт эйгэтэ кэнээн,

саппааһа улаатан наука тиэрминнэрин сахатыты үлэтэ далааһыннанна. Ол сизэринэн философияны сорохтор “сэһэн”, эбэтэр “түөргү” диэххэ, атыттар бөлүһүөпүйэтинэн хааллын дииллэр. Этэр эттэбинэ хас биирдиилэрэ сөп курдук. “Сээркээн сэһэн”, “бөлүһүөк” диэн тыллары өйдөөбөт, ылыммат саха суох буолуо онгоробун. Оттон “түөргүнү” кулгаабын таһынан истиэн сөп. Дьининэн “түөргү” диэн тугу-эмэни төрдүгэр-төрүөтүгэр тийэ түөһөн ырытыыны ааттыыллар ээ. Уонна бэрэпиэссэр Авксентий Егорович Мординов философияны «баары барытын төрдүн-төбөтүн түөһөн билии» диэн быһаарбыта эмиэ баар. Итиччэтигэр философияны сахалыы «түөргү» диэхпитин сөпкө дылы.

Дьэ ол иһин философскай наука докторын Борис Николаевич Попов туһунан кылгас, ахтыы булкаастаах бэлиэтээһиммин “Күннээҕи олох түөргүһүтэ” диэтим. Бөлүһүөк – түөргүһүт.

Атын өттүттэн ыллахха, түөргүһүт – ырытааччы, анаарааччы, сыана быһааччы диэн өйдөбүлгэ туһаныахха сөп. Борис Попов устудьуон эрдэбиттэн уус уран айымньыны ырытарга холоммута, араас кизэбинэн суруллубут ыстатыйалара хаһыаттарга бэчээттэммитэ. Үөрэбэ, идэтэ да ону ирдиирэ. Онтон ыла кини литература айымньыларын дириҥ хорутуулаах ырытааччы быһыытынан биллибитэ. Сонун айымньы табыста да тутта сөрөөн Борис Попов саас-сааһынан ырытан-ырынылаан, санаатын үллэстэ, сыана быһа охсоро. Кини ити майгыта ааҕааччыга да, суруйааччыга да тэнинэн туһалаах буолара. Төһөлөөх эдэр ааптары айар үлэ алыштаах эйгэтигэр алҕаабыта, төһөлөөх айымньы уус-уран таһыма үрдүүрүгэр олук уурбута, төһөлөөх кинини мындыр ааҕааччы буоларыгар көмөлөспүтэ буолуой? Ааҕан сиппэккин.

Саҥа үйэ саҕалананытыгар Борис Николаевич Попов "Уус-уран литератураҕа саҥалыы сыһыан" ("Бичик", 2002 с.) диэн дьохуннаах үлэни бэчээттэпитэ. Балачча "эттээх" кинигэбэ 70-нус сыллар бүтүүлэриттэн суруллубут ырытыыларын, сыанабылларын, санааларын хомуйан таһааттарбыт. Кинигэ үс түһүмэхтээх: бастакыта – "Бу – дьон олоҕо", иккиһэ

– "Сүрэх истинг иэйиитинэн", үсүһэ – "Литературнай критика дьылбата" диэннэр. Быһа түһэн этэбин – суруналыыс үтүө үөрүйэбинэн түһүмэхтэри наһаа хомоҕойдук, чуолкайдык, ис хоһооннорун ситэри тириэрдэр курдук ааттаабыта үчүгэйн. Ол курдук, бастакы түһүмэххэ кэпсээн-сэһэн, иккискэ – ырыа-хоһоон киэбинэн суруллубут айымньылары ырыппыт. Суруйбут дьоннорун көрдөххө, манна норуот тапталлаах суруйааччыларын (Суорун Омоллоон, Семен, Софрон Даниловтар, Далан, Иван Гоголев, Савва Тарасов, Моисей Ефимов, Николай Лугинов, Николай Габышев, Василий Сивцев, Петр Аввакумов, Николай Босиков) тэнинэн ыстатыйалар суруллубут кэмнэригэр 70-80-нус сыллардаахха санардыы биллэн эрэр ааптардар (Валентина Гаврильева, Айталын, Василий Титов, Анатолий Старостин, Василий Саввин) уонна 90-нус сыллар бүтүүлэриттэн харах далыгар киирбиттэр (Виталий Власов, Сайа, Венера) бааллар. Бу испииһэк элбэҕи этэр дии саныыбын. Борис Попов үлэтин Барылҕан диэн псевдонимы эбинэн илии баттаабыт. Кини итинник ааты мээнэҕэ ылымматах буолуохтаах, сэрэйдэххэ, критика салаатыгар ыкса ылсан үлэлиир былааннааҕа, хомойуохпут быатыгар, туолбакка хаалла. Ыстатыйалар Борис Попов критик быһыытынан интэриэһэ киэнин кэрэхэлииллэр. Ол курдук, кини поэзия, проза, театр, музыка, живопись курдук искусство жанрдарыгар бэйэтин ураты көрүүлэрин үллэстибит. Суруйууларын киэбин баайа сөхтөрөр: манна рецензияттан саҕалаан сиһилии ырытыыга, интервьюттан философскай эссеҕэ тийэ бааллар. Ханнык да киэбинэн суруйбутун иһин Борис Попов туһунан көрүүтэ, ураты сыһыана, кырдыктаах сыанабыла хаһан да уларытбат. Ол туоһутунан "Сонеты сонеттыы сыаналаатахха" диэн ыстатыйа буолар диибин. Манна ааптар талаанын туох баар кэрэхсэбиллээх өрүттэрэ ырылхайдык көстөллөр. Сонет – хоһоон биир уустук киэбэ. Ордук тахсыылаахтык бу киэби Италия, Франция, Германия, Англия поэттара туһаммыттара. Саамай улуулара Петрарка уонна Шекспир. Кинилэр сонеттарын үгэс курдук улахан поэттар тылбаастыыллара. Холобур, Шекспир сонеттарын Сэмэн Руфов сахалыы санардыбыта. Балачча өр кэмнэ сонет саха

ырыатыгар-хоһоонугар дьүөрэтэ суох диэн санаа баһыйан сахалыы сонеттаах поэт тарбахха баттанара. Арай Иван Гоголев сүүсчэкэ сонеттааҕа биллэр. Дьэ итинник быһыыга-майгыга Василий Сивцев харса суох дьаныһан туран утумнаахтык үлэлээн 454 сонеты "Күрүлгэн" диэн ааттаан кинигэ онорон таһааттарбыта. Хайгыыр да, сэмэлиир да бэлиэтээһиннэр бэчээттэммиттэрэ. Ол үлэлэр кэннилэриттэн Борис Попов улахан ыстатыйата тахсар. Уратыта диэн учуонай, литературовед буолан туран, литература теориятыгар сонет диэн тугун-ханныгын хайдах быһаарбыттарыттан сағалыыр. Онон ааҕааччыны поэт Василий Сивцев сонеттарын ырытарга, сыаналыырга бэлэмниир. Ол түмүгэр кини ааҕааччы критик сыанабылын туох да муоҕа-чуоҕа суох ылынарын ситиһэр.

Оттон литератураҕа саналыы сыһыан хайдах буолуохтааҕын формула киэбигэр киллэрэн маннык хомоҕой бағайытык этэр: "Баччаанга диэри социалистическай реализм ньыматынан айан-тутан кэлбит буоллахпытына, билигин социалистическайын киэр илгэн баран реализмын эрэ хаалларыахтаахпыт", – диэн.

Борис Николаевич көннөрү кэпсэтиигэ уонна үгүс суруйууларыгар литература да, искусство да сайдалларыгар критика суолтатын тоһоҕолоон бэлиэтиирэ. Кини тылынан эрэ этииннэн мунгурдаммакка, сурунаалларга уонна хаһыаттарга дирин хорутуулаах ырытыылары, сыанабыллары бэчээттэтэрэ. Олортон талан бу кинигэҕэ хас даҕаны эдэрдэри элбэххэ үөрэтэр ыстатыйалары киллэрбит. Ол курдук, литературнай критика туругун, таһымын, ирдэбиллэрин туһунан дакылаатыгар, сонун уус уран айымньыны ырытарыгар тийээтир, муусука, киинэ туһунан санааларын кыбытан ааһар.

Борис Попов искусство бары жанрын сүрүн предметэ киһи диэн санааннан салайтаран билигин кэмгэ наука, политика, быраабы үөрэтии, экономика, техника киһи диэки хайыһан эрэллэрин ыйбыта. Уолдбах ити сылларга дойдуга наукаҕа уларыыылар сағаламмыттара. Ол түмүгэр, наука бары салааларыгар киһи туһунан үөрэх (антропология) ирдэбиллэринэн сирдэтинэр буолбуттара. Холобур, правоведение юридическай антропология,

экономика теорията экономическай антропология, педагогика педагогическай антропология, история культурнай антропология (манна даѳатан эттэххэ, Борис Николаевич "буола турар история – култуура" диэбитэ) диэн ааттанар буолбуттара. Маннык дьаһаныы тэнийэ илигинэ Борис Попов "дууһа экологиятын, эбэтэр кут-сүр чөл буолуутун" туһунан киэн кэпсэтиини тэрийбитэ. Ол кэнниттэн кини 1995 сыллаахха өрөспүүбүлүкэбэ "Духуобунас Академията" тэриллибитинэн "дууһа экологията" хамсааһыны саѳалаабыта. Ити барыта төрүттээх да, төрүөттээх даѳаны этэ. 80-нус сыллар ортолоругар Үөһээ Бүлүү Ороһутугар этнопедагог Константин Спиридонович Чиряев "Норуот педагогикатын музейын" тэрийэр. 90-нус сыллар саналарыгар Егор Петрович Жирков "Национальной оскуолалары сөргүтүү кэнсиэпсийэтин" онорон олоххо киллэриини саѳалыыр. Эмиэ ити сылларга Лазарь Андреевич Афанасьев-Тэрис, Анатолий Николаевич Павлов-Дабыл төрүт култуура иһинэн Айыы үөрэбин, Владимир Алексеевич Кондаков "Норуот эмчиттэрин Ассоциациятыгар" Аар Айыы итэѳэлин тарѳатар үлэни саѳалыылар. Борис Николаевич ити көбүлээһиннэри сэргэхтик ылыммыта, тоѳоостоох түгэннэргэ өйөбүл-тирэх буолбута. Онон кини көтөхпүт "дууһа экологиятын, эбэтэр кут-сүр чөл буолуутун" туһунан идеята дирин силистэнэн, баай лабааланан-мутуктанан барбыта. Бу барыта 1997 сыллаахха культурология кафедратын сэбиэдиссэйинэн үлэлиригэр төһүү буолбута мэлдьэбэ суох.

Университет үлэтин-хамнаһын кафедра сүрүннүүр, манна, биллэн турар, сэбиэдиссэй оруола улахан. Борис Николаевич Попов бу эбээһинэһигэр олус эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһара. Үөрэтэр предметтэрин программалара уларыян, биир курдук, туттулла сылдыар үөрэх кинигэлэрэ туһаларыттан тахсыталаан хаалбыттара, иккис курдук, Борис Николаевич барыга барытыгар туһунан көрүүлээх, бэйэтэ суоллаах-иистээх буола сатыыр үгэһинэн тута тус бэйэтин учебниктарын, пособиеларын суруйталаабыта. Ол курдук, "Особенности философского знания", "Этика", "Социология", "Культурология" диэн предметтэргэ студеннар сөбүлээн туттар кинигэлэрин бэчээттэспитэ. Итилэртэн "Этика" уонна "Культурология" Москватааѳы

"Академия" кинигэ кыһатыгар тахсыбыттара. Маны таһынан Борис Николаевич сахалыы суруллубут кинигэлэрин, ыстатыйаларын ханнык баҕарар гуманитарнай предмети диринэтэн үөрэтэргэ олус табыгастаахтарын бэлиэтиир сирдээх.

Борис Николаевич Попов суруйааччы буолан туран аҕа табаарыстарын уонна үөлээннээхтэрин тустарынан умнуллубат өйдөбүлү хаалларар уочаркалары суруйбута. Олортон саха саарыннара Авксентий Егорович Мординов, Дмитрий Степанович Макаров, Ксенофонт Дмитриевич Уткин туһунан үлэлэри ойуччу тутабын. Үһүөннэрин балачча үчүгэйдик билэбин диэхпин сөп. Онон Борис Николаевич бэлиэтээһиннэрин, сыанабылларын мэктиэлиир кыахтаахпын.

Авксентий Егорович Мординов туһунан монографическай чинчийиини кинигэтэн ураты ким да ылсар кыаҕа суоҕа. Борис Николаевич бэрт сулбутук кинигэ онорон таһааттара охсубута. Учууталыгар ытык иэһиттэн босхолонон сүрдээһин астыммыта-дуоһуйбута. Ис хоһоонун, сорох-сорох сыанабылларын сөбүлээбит да, сөбүлээбэтэх да баара буолуо. Бэчээттэнэригэр мөккүөрдээх да түгэннэргэ бэйэтэ сөптөөх диэбитин уларыппатаҕа буолуо оноробун. Биир бэйэм маннай ааҕарбар ылымматах түгэннэрим билигин, элбэх сыллар ааспыттары кэннэ, орун-оннугар түһэн хаалбытын сөҕөбүн эрэ. Кэлин санаатахпына, Борис Николаевич кэм-кэрдии уларыһытын өйдүүрү-билэрэ бэрт буолан сыанабылыгар итинник бигэ эрэллээх эбит.

Дмитрий Степанович Макаров сахаларга философскай наука кандидаттара тарбахха баттанар эрдэхтэринэ диссертация көмүскээбит, норуот муударанын, төрүт култууратын, саха олонхотун биир бастакынан утумнаахтык үөрэппит улахан учуонай этэ. Кини уоттаах сэрии кыттыылааҕа, философия историятын өр сылларга студеннарга үөрэппит учуутал. Борис Николаевич биир дойдулааҕын, учууталын туһунан кинигэни эмиэ бастакынан бэчээттэппитэ. Манна Дмитрий Степанович сырдык аатын үйэтитиигэ кини тапталлаах кэргэнэ Лина Максимовна Васильева сыратын-

сылбатын, тулуурун-дьюлуурун анаан-минээн махталынан ахтар тоѳоостоох. Философия кафедрата (сэбиэдиссэй бэрэпиэссэр Андрей Саввич Саввинов) икки улахан кинигэни таһааттарбыта уонна былырыын Дмитрий Степанович Макаров 100 сааһыгар научнай-практической кэмпириэнсийэни тэрийбитэ. Борис Николаевич Попов кинигэтэ ол тэрээһиннэргэ букатын күлүктэппэтэҕэ, өссө ордук суолталаммыта диибин.

Ксенофонт Дмитриевич Уткин философия эйгэтигэр кириитэ соһуччу буолбатах этэ. Кини үйэтин тухары култуура бэриниилээх үлэһитэ. Мусуой бөбүтүн тэрийбит, бэрт элбэх ырыа-хоһоон, уочарка, эссе, научнай чинчийи кинигэлэрин суруйан бэчээттэпит, саха төрүт култуурата өлбөт үөстэнэрин туһугар, этэргэ дылы, "төбөтүн быһан ылан сөбүргэнэҕэ" уурбут киһи. Ксенофонт Дмитриевич бу үлэлэригэр сахалыы сайдам санаалаах, ураанхайды улаҕалаах толкуйдаах, уран тыллаах-өстөөх сээркээн сэһэнньит буоларын итэҕэтиилээхтик көрдөрбүтэ. Онтон атын буолуох туһа суоҕа: саха төрүт култууратын – ыһыаһын, олонхотун, оһуокайын, оһуорун-мандарын утумнаахтык үөрэтэр киһи кэмниэ-кэнэҕэс бөлүһүөктүү өйгө-санааҕа кэлэр. Итинник этэ, итинник даҕаны, итинник буола да туруоҕа.

Ксенофонт Дмитриевич Уткин философияҕа наука дуоктара буолбутугар, чуолаан, икки киһиэхэ сүрдээҕин махтанара: Анатолий Георгиевич Новиковка уонна Борис Николаевич Поповка. Бу бэлиэтээһиннэрбэр Саха Сиригэр философия наука быһыытынан сайдарыгар өлбөөдүйбэт өнөлөөх профессор А.Г.Новиков сүүнэлээхэй кылаатын туһунан санатан эрэ ааһабын. Тоѳооһо көһүннэ да анаан-минээн суруйуом дии саныыбын. Ксенофонт Дмитриевич киһи киэнэ мааныта буолан Анатолий Георгиевичка өрүү махтанара.

Оттон Борис Николаевичи кини учууталым диэн киэн тутта ааттыыра. Бу икки сүдү дьон оѳо саастарын Аҕа Дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии хаһыс хаһына хаарыйбыта, олоххо ситиһиилэрин төрдө тус бэйэлэрин дьулуурдара, дьүккүөрдээх үлэлэрин түмүгэ этэ. Онон хара билсиһиэхтэриттэн бэйэ-бэйэлэрин биир тыла суох өйдөспүттэрэ. Борис Николаевич үөрэнээччитин

араас айымньыларын туһунан элбэх ыстатыйалардаах, кинигэлэригэр кирири тыллары суруйбуттаах. Холобур, Ксенофонт Дмитриевич илинни уонна арбааны дойдулар философияларыгар киһи туһунан туох суруллубутун хасыһан туран ырыта-ырыта, саха төрүт култууратыгар уонна ону чинчийбит үөрэхтээхтэр киһини хайдах өйдүүллэрин тэннин тутан сааһылаан биэрбит, түмүк онорбут “Сахаларга киһи өйдөбүлэ” улахан үлэтин кирири тылыгар Борис Николаевич Попов олус үрдүк сыанабылы биэрбитэ.

Ксенофонт Дмитриевич Уткин, кинигэтин “Түмүк оннугар” диэн түһүмэбэр араас омукар киһи туһунан көрүүлэрин уратыларын маннык быһаарар: “Илинни, Арбаанны философиялар Киһи туһунан көрүүлэрин билсистэххэ, сүннүбүнэн, маннык өйдөбүллэргэ тохтообуттар эбит: Илинни философияларга Киһи үрдүк халлаантан тутулуктааба бэлиэтэнэр. Киһи бэйэтин билиннэбинэ эрэ олобун суолун быһаарынар диэн гректэр өйдөөбүттэр. Арабтар Киһи өйүгэр, билиитигэр сүгүрүйбүттэр. Арбаанны философтар сүрүн болжомтолорун Киһиэхэ бэйэтигэр уурбуттар. Нуучча үөрэхтээхтэрэ Киһи көнүлүн көмүскэспиттэр. Сахалар өйдөрө-санаалара киһи сирдээби олобор түмүллүбүт”. Дьэ мантан тирэх ылан Борис Николаевич Попов культурология салаатын үлэтин хайысхата хайдах буолуохтаабын торумнуур. Бу салааба идэтийи төрүт култуураба олобуруохтаах диэн. Ол аата культурология – киһитийи сэхэнин (философиятын) быһыытынан үөрэтиллиэхтээх.

ХИФУ культурологияба салаатыгар Борис Николаевич Попов үөрэнээччилэрэ ити суолу тутуһан үлэлии-хамныы сылдьаллара киһини астыннарар. Тулалыыр эйгэни, атыннык эттэххэ, экономиканы, политиканы, социальнай сыһаннаһылары, айылҕалыын алтыһыны – бүүс бүтүннүү биирдиилээн киһи тус олобун-дьаһабын, кутун-сүрүн, итэбэлин-үгэһин, өйүн-санаатын, тылын-өһүн, сирин-туомун, майгытын-сигилитин, иэйиитин-куойуутун, ол эбэтэр, төрүт култуураны кытта дьүөрэлиһиннэрэн өйдөөһүнү, онно олобуран оннун-тойун булларыыны инники күөнгэ киллэрэллэр.

Борис Николаевич сааһыран истэбин аайы, мин тус көрүүбүнэн, туттардыын-хаптардыын, саналыын-ингэлиин Авксентий Егоровичка сүрдээбин маарыннаан испитэ. Социальной, гуманитарнай хайысхалаах предметтэри үөрэтэр преподавателлэр бары Авксентий Егорович Мординовы аҕа туттар этибит. Кини күн сириттэн күрэммитин кэннэ ким даҕаны күһэйиитэ, куоластааһына-быыбардааһына суох Борис Николаевич Поповы тумус туттар буолбуппутун өйдөөбөккө да хаалбыппыт. Онуоха эбии миэхэ тус бэйэбэр тас көрүнгэ ханыылыгыта сөхтөрбүтэ.

Борис Николаевич шариковай уруучука арааһын мунньара. Ону билэр буолан биһиги Тамара Михайловналыын (манна даҕатан эттэхпинэ кинилэр наһаа өйдөһөр этилэр уонна хардарыта убаастаһаллара) ханна да сырыттарбыт туох эрэ дыккити оноһуулаах уруучука көрдүүрбүт. Биирдэ эмэтэ аҕалан биэрдэххэ олус үөрэр этэ. Биир сайын даачатыгар ыалдыттаабыппытыгар: "Дьону үтүктэн даачаланан эрэйгэ бардым", – диэн соһутан турар. Ол гынан баран Роза Дмитриевналыын обуруоттарын, моонньофоннорун киэн тутта көрдөрбүттэрэ. Онно Борис Николаевич даачатын сөбүлүүрө харахха быраҕыллара. Хайа сыллаахха эбитин умнубуппун, биир күһүн улахан баҕайы куобаҕы кэлин атаҕыттан тутан намылытан киллэрдэ. Тамара соһуйда аҕай. Кэлин ол түгэни кэрэ кэпсээн оностубута. Мин олох булчута суох киһи, аҕа табаарыһым өнөтүнэн ким хайа иннинэ күһүнгү эмис, бүтэй бүөрдээх куобаҕы амсайан турабын. Дьэ итинник кэрэ киһи этэ Борис Николаевич барахсан.

В.Д. Михайлов, ХИФУ философияҕа кафедратын профессора.

Санаабытын этэн тэйэрэ

Борис Николаевич Попов уонунан кинигэтэ, сүүһүнэн ыстатыйата кини туспа суоллаах-истээх бөлүһүөк, суруналыыс, литературовед, культуролог, эколог, педагог буоларын бэрт дьэнкэтик туоһулууллар. Холобура, Борис Николаевич профессор А.Е. Мординов туһунан дыккити дирин ис хоһоонноох

туспа кинигэнэн тахсыбыт улахан айымньыта университет филиософияҕа кафедратын историятын сырдатарга төһүү үлэ буолара саарбаҕа суох. Атын итинник үлэ сурулла да илик. Ол курдук Чурапчытын туһунан историческай хабааннаах кинигэтэ төрөөбүт улууһугар сүдү суолталаах, үйэлээх бэлэх буолар. Маннык үлэлэрэ бу эрэ буолбат – суруйбута-айбыта бука барыта ураты, бука барыта дьиннээҕи, кыларыйан турар кырдьыгы этэр.

Борис Николаевич сахалартан сатаан санарарга анаммыт, ураанхайдартан уус тылланарга уураахтаммыт дьиннээх араатар этэ. Кини санаатын кубулуҕата-ибилгэтэ суох санарар да, суруйар да идэлээбэ – бу идэтин кини уларыппакка тутуһа сылдьан илдьэ барда. Биир тыллаах, бири санаан баран онтун ыһыктыбат кытаанах майгылаах буолары урукку сахалартан утумнаабыт кини этэ. Үлэтигэр-хамнаһыгар дьэ дьиннээхтик ситэн-хотон, таһаарыылаахтык үлэлиэхтээҕин-хамныахтаабын Дьылҕа Тойон атахтаатаҕа... Ол хомолтотун туохха холуонуй?

Кини кэмин иннинэ, соһумар барыыта чугас урууларыгар, доҕотторугар-атастарыгар, билэр дьонугар олус ынырык сүтүк. Маны ааһан бүттүүн саха норуотугар, саха наукатыгар эмиэ тугунан да солбуллубат ыар сүтүк.

Н.С. Алексеев, философия кафедратын ветерана.

Светлой памяти четкий след...

Однажды, придя к отцу, застала его печальным и задумчивым. На мой безмолвный вопрошающий взгляд были слова: "Умер сегодня мой последний друг". Это был Кулантай - Василий Протодяконов. Благородный, он всегда в трудное время подставлял отцу свое могучее плечо.

Трудно человеку остаться без своих друзей-светственников! В связи с этим хочется мне сердечно поблагодарить Петра Никифоровича Дмитриева, Бориса Николаевича Попова, Афанасия Николаевича Осипова, скрасивших последние годы жизни нашему отцу А.Е. Мординову своим общением с ним.

Борис Николаевич Попов не раз вспоминал первую встречу с отцом, при беседе с которым боялся показаться ему малосведущим философом. Со временем это общение привело к большой дружбе. Это было взаимное уважение к другому мнению, они были интересны друг другу, азартны в отстаивании своей точки зрения.

Прошли годы, и профессор Б.Н. Попов с большой горечью говорил о потере своего хорошего коллеги, друга, учителя, человека мужественного, с трудной судьбой.

Преклоняюсь перед светлой памятью Бориса Николаевича. Жаль, что так рано ушел из жизни крупный ученый, автор многих монографий, неординарная личность, сумевшая осмыслить все перипетии судьбы народа саха.

Мы благодарны ему за книгу об отце, написанную на одном дыхании с пронзительной искренностью. В предисловии есть слова, передающие все переживания автора: "... А то, что Авксентию Егоровичу эти же отдельные представители не дали элементарной возможности сосредоточиться на решении задач становления и развития университета, этого своего детища, составляет позорную страницу в биографии якутской национальной интеллигенции" [с. 8].

В 2003 году состоялась в университетской библиотеке презентация книги профессора Б.Н. Попова "Авксентий Мординов", на которой с благодарностью автору выступили коллеги, журналисты, Г.А. Мординова. Академик В.П. Ларионов оценил книгу высоко. Эта книга о судьбе якутской интеллигенции, о ее ярком представителе, которого в свое время известный Новосибирский тюрколог профессор Е.И. Убрятова назвала "негласным лидером якутской интеллигенции".

Жизнь философов – профессора А.Е. Мординова, награжденного медалью С. Вавилова и профессора Б.Н. Попова, награжденного Золотой медалью ООН, может служить примером для коллег и нашей молодежи.

О них можно сказать словами из стихотворения Е.С. Новгородовой, дочери С.А. Новгородова, которое она посвятила Авксентию Егоровичу в годы учебы в нашем педагогическом институте:

...И в жизни бурных и крутых событий,
Когда кружит нас, взрослых, мощный вал,
Как часто вспоминается учитель,
Он нас к труду и правде призывал!

*Г.А. Мординова,
Профессор-наставник ФЛФ СВФУ им. М.К. Аммосова*

Б.Н. Попов сахаттан улахан бөлүһүөк кини этэ

Б.Н. Попов сахаттан улахан, эппиккэ дылы үөһэттэн айдарыылаах диринг өйдөөх, үйэтин тухары үөрэҕи өрө туппут, киэн билиилээх дын бөлүһүөк кини этэ.

Мин кини аатын 1960-1970 сс. “Эдэр коммунист” хаһыат нөнгүө билбитим. Кини оччолорго эдэр ученай хаһыакка ыччат дьон суруктарын ырытар, эппиэттиир этэ. Үксүгэр таптал, доҕордоһуу темата таарыллара. Онуоха кини бу сыһа, бу сөп диэн анардастыы сыана быспакка, хайдах эрэ эдэр дьону толкуйдатар хоруйдары биэрэрэ.

Онтон 1992 с. Саха госуниверситетыгар саха тылын факультетын иһинэн Төрүт Култуура салаата тэриллибитэ. Саҥа үөрэх былаанын онорон үлэлээн истэхпитинэ, суверенитепшыт тыына биллэ уостан барбыта. Аны собуруу культурология диэн үөрэх саҥа предметэ киирбитэ. Онуоха биһиги оччотооҕу декан Г.Г. Филиппов, искусствовед З.И. Иванова-Унарова уонна мин буолан, Москва, Санкт-Петербург, Татарстан, Мордовия университеттарыгар тийэн, ол саҥа үөрэх, наука хайысхатын билсэн, үөрэтэн, кэпсэтиһэн кэлбиһпит. Бу саҥа үөрэх философия хайысхалааҕа биллибитэ. Онон кэлээт, үөрэх былаанын сагалыы танан, Москваҕа ытан, бигэргэтэн, Россияҕа үһүс үөрэх тэрилтэтинэн Культурология диэн саҥа

идэни аспыппыт. Онуоха анал идэлээх философ наада буолбутугар Б.Н. Попову үлэбэ ынгырбыппыт. Кини оччотообута Сельхозакадемияба үлэлии сылдьара.

Биир сыл бары биир кафедраба үлэлээн баран, сана Культурология кафедратын аспыппыт, онуоха сэбиэдиэссэйинэн Б.Н. Попов талыллыбыта. Бу мин санаабар саамай сөптөөх быһаарыы этэ. Кини элбэхтик ааҕан, үөрэтэн, толкуйдаан бу идэ сайдарыгар, атаҕар турарыгар сөптөөх суолу тэлбитэ.

Ученай быһыытынан кини киэн далааһыннааба. Борис Николаевич научнай интэриэһэ **дьиэ-кэргэн, дьол, таптал философиятын** үөрэтии, чинчийии этэ. Онуоха бэйэтэ туспа көрүүлэрдээбэ. Ол курдук, биир сөбүлээбэт суола сахаларга былыр элбэх кэргэннэни баара диэн санаа этэ. Биһигини этнографтары наар утарара. Бу тымныы, тыйыс сиргэ дьиэ-кэргэн олобу торумнуур олус улахан суолталаах диирэ. Кэргэнниилэр өйдөһөр, өйөнсөр, бэйэ бэйэлэрин итэбэйсэр, харыһыйсар эрэ буоллахтарына, иллээх олохтонолор, ол оҕолорун атахтарыгар туруоралларыгар төрүт буолар диирэ. Баай дьон киэбирэн, хонон-өрөөн ааһар хас да көссүүлээх буолаллара хаһан да баар суол, онтон олох олороллоро биир буолара диирэ. Ол иһин сахалар кэргэни олоххо холуулар. Холобур, иккис кэргэнигэр олорор киһини, иккис олобо дииллэр.

Мин "Олох уонна өлүү" диэн докторскай диссертациябар рецензия суруйбута. Кини хаһан да кэлтэй хайбаабат идэлээбэ. Литературнай критик буолара онно эмиэ кестөрө. Үлэ табыллыбыт өрүттэрин сэргэ итэбэстэрин таба көрөн сирдээх сыанабыл биэрэр ураты дьобурдааба. Мин үлэбэр кини киһи олобор айылбата, оноһуута улахан суолталаабын бэлиэтээбитэ. Холобур, үөрэби ылынар, ылыммат, идэбэ сыстар-сыстыбат, аны үһүнкылгас үйэлээбэ. Ол иһин дьылбата таайар, оноһуута оннук буоллаба дииллэр. Онон оҕону эрдэттэн билгэлээн, айылгытын, аналын, дьобурун сөпкө таайан, сөптөөх суолга таба үктэннэри төрөппүт ытык иһэ буолар. Сахалар кэнники кэмнэ үрдүк үөрэби тангара онгостон, олох үөрэххэ сыһыана суох, хааһыта буһарбат оҕону үөрэтэн, бэйэлэрэ да, биһигини да сордуулар

диэн кыйыттар буолара. Сөпкө тайаннахха, оҕо төлкөтүн түөрэбэ түстэнэр. Аны олох уларыяр сокуоннаабын умнар табыллыбат диирэ. Олоҕу кытта тэннэ хаамар, сайдар киһи ситиһиилээх буолар. Урут дьие-кэргэн киһи олоҕор халбаннаабат үрдүк сыаннас буоллабына, аныгы үйэбэ дьол онон эрэ мунгурдаммат диир буолта кэлин.

Личность быһыытынан Б.Н. Попов судургута суох, уустук киһи этэ. Наука, литература, общественной олох буоллун, бэйэтэ туспа өйдөөх санаалаах, **КӨНҮЛ көрүүлэрдээх** буолара. Ол иһин ардыгар мөккүөрү күөртээччи, айдааны тардааччы кини буолан көстөрө. "Противоречие есть основа развития" диэн принциптээбэ. Тот киһиттэн туох да күттүүннээх тахсыбат диир буолара. Онон олох охсуһуутун саамай инники күөнүгэр сылдыар дьин социальной айылгылаах киһи этэ. Аны омуна-төлөнө. Биһигини сэмэлиирэ "туох да турбутунан угуяа сылдыар курдуккут" диэн. Кырдык гражданской өрө күүрэн (пафос) кырдыаҕас көлүөнэнэн, холобур, Багдарыын Сүлбэ, Дапсы көлүөнэтинэн, уоһунна быһыылаах.

Эстет. Култуура диэн киһи сүөһүттэн атына. Кыыл-сүөл айылҕата хайдах айбытынан сылдыар, киһи онтон атына бэйэтин көрүнүөхтээх, хонтуруолланыахтаах. Ордук кыргыттарга, дьахталларга ирдэбилэ улахана. Дьахтар эр киһини кэрэбэ угуяар үрдүк аналлаах, онон дьиеэтигэр-уотугар, дьонно-сэргэбэ маанытык танна-симэнэ, дуоспуруннаахтык тутта-хапта сылдыахтаах диэн наар хатылыыра.

Киһи бу олоххо киһинэн дьоллонон эбэтэр төттөрү сарбыллар. Мин Б.Н. Попов курдук чабылхай, дирин өйдөөх киһини кытта бииргэ алтыһан үлэлээбит дьоллоохпун.

*Р.И. Бравина, и.н.д., профессор,
ИГИПМНС археология уонна этнография салаатын сэбиэдиссэйэ*

Санаа ситимнэрэ, толкуй тоҕойдору

Кини олобун устата эгэлгэ дьону кытта алтыһар, энэрдэһэр. Үгүстэр, уулуссаға көрсөр, ааһан иһэр дьонун курдук, туох да суола-иһэ, өйө-толкуйа суох симэлийэллэр. Сорохтор – харахха таһыччы уратытык бырабыллыбатар да дьонго-сэргэбэ, эн тус олоххор да суолталаах дьайымаллары онороллор. Биир оннук ураты кининэн, лиичинэһинэн мин туспар бөлүһүөк Борис Николаевич Попов буолар.

Кини номуукатын төһүүтүнэн буолбут тыл ускуустубатын ылыныы төрүт көрүггэригэр санааларын билсирэн баран, биһиэхэ сахаларга да тыл ис киилигэр, номоһор, эстиэтикэтигэр өтөн киирии суолун, ньымаларын чинчийээччилэр бааллар эбит диэн сөбө-махтайа санаабытым. Ааһааччы айааччы суолун, ньымаларын хатылыһырын, онно өтөн киирэр дьобуру баһылааһына төрүт уурарын туһунан этиилэрэ – мин көннөрү баһырхайдык социалистическай реализм суолугар тирэбирбит мэтиэдикэнэн үлэли сылдьар эдэр учууталга туох эрэ сонуну арыһыта. Баһар, Василий Никитич Протодьяконов курдук мэтэдиискэ үөрэммэтэбим, кини санааларын инэриммэтэбим буоллар – Борис Николаевич көрүүлэрин кулбаагым таһынан аһарыам эбитэ буолуо. Хайдах эрэ Василий Никитич литэрэтиирэни оскуолаға үөрэтиигэ тоһойдообут көрүүлэрин Борис Николаевич көрүүлэрэ бигэргэтэр курдук буоланнар, мин уус-уран айымньыны аабыыга, ырытыыга сана суоллары, ньымалары көрдүүрбэр тирэх буолбуттара.

Салгыы үөрэби сырһан Москубаға аспирантураға үөрэнэрбэр литэрэтиирэ духуобунаһын, эстиэтикэтин уус-уран айымньыны аабыыны көбүлүүр сүрүн суол быһыытынан ырытар бэдэгиэгиэкэ бэрэпиэссэригэр Тамара Дмитриевна Полозоваға түбэһэн, табыллан, уус-уран айымньы идиэйнэй-эстэтиичэскэй, духуобунай күүһүн арыһар ньымалары чинчийиинэн дьарыктаммытым. Манна өрүү саха литэрэтиирэтин ити хайысханан ырытар Б.Н. Попов үлэлэрэ миэхэ сүбэһит, суолдьут сулус курдуктара. Бэйэтэ да билбэтинэн Борис Николаевич миэхэ учуутал буолбута.

Борис Николаевич көрүүлэрэ Арассыыйа Аан дойдуга биллэр учуонайдарын Бахтин М.М., Н.А. Бердяев, Д.С. А.М. Левидов, Д.С. Лихачев, В.Е. Семенов чинчийилэрин тыыныгар алтыһылар – санааларбын бигэргэспиттэрэ, күүһүрдүбүттэрэ. Дьэ, ити курдук, мин туспар ураты соҕус суол солонорбор тирэх буолбут чинчийээччим – Борис Николаевич Попов.

Кэлин үнүбэрситиэккэ үлэлии сылдьан, санаам хонуута буолбут көрүүлэрбин тиһиктээн «Литература уроуга – айар үлэ» диэн ааттаан учууталга босуобуйа суруйбутум. Бу үлэни, этэргэ дылы, дьэ, онно хорсунньуйбутум, аны санаатахха, сүрдээх эбит. Онус кылаас литэрэтиирэ учуобунньугун онорсубут В.С. Яковлев-Даланна, “син билсестим, бииргэ үлэлээтибит” диэн буолуо, аан маннай аахтара биэрдим. Василий Семенович илиинэн суруллубут үлэни бэркэ кичэйэн көрбүтэ, истиилин, тылы-өһү сыһа-халты туттуулары көннөртөөбүтэ. Бэрт үчүгэй, киһи санаатын өрө көтөбөр ырытыыны, мэтиэдикэбэ ураты, дынг уус-уран литэрэтиирэ айылгытыгар эппиэттиир научнай үлэ таһымнаабын бэлиэтээн соһуппута. Туохтааҕар да күндү наҕараада курдук сыаналаан, ол суругу ууруна сылдьабын.

Ити суруктан санаам күүһүрэн, чинчийилэринэн эрэ билэр, ытыктыыр, ол эрэри биир тэрилтэбэ үлэлиир киһибиттэн, Борис Николаевичтан, мин көрүүлэрбин өйдүөн сөп дии санаатабым буолуо, «көрүөн дуо» диэн көрдөспүшпэр, остуолугар тугу эрэ суруна олорон, соһуйбуттуу өрө көрөн таһаарбыта уонна “мин методист буолбатахпын ээ, арай уус-уран айымньылары хайдах ырышпыккын көрүөм эбитэ буолуо”, – диэбитэ. Уруукабыспын туттаран кэбиһэн баран, дьэ, мачайданым ээ... Мин толкуйдаатахпына, кырдык мэтиэдикэ иирбэбэ-таарбаҕа салбахтарын сэргиз суох курдук, онтон айымньылары көрүүм барыта, мин санаабар, быстах-остох, үрдүнэн курдук. Сотору соҕус Борис Николаевич оонньоу былаастаан, “сүрдээх саха кыһабын дии, бэртээхэй, ыл нууччалыытын суруйан таһаартар. Ээ, өссө диссертация киэбигэр киллэрэн, көмүскүөххүт сөптөөх суолу тупшуккун, кытаат”, – диэн буолла. Дуоктар диссертацията буолуон

сөптөөх кэрингээбин бэлиэтээһинэ, Даланныы санаатын этиитэ – миигин кынаттаабыта.

Бокуойа суох үлэ үөһүгэр киирбитим, босуобуйам түөрүйэтин күүһүрдэр үлэни сэргэ сахалыы сурукпун нууччалыы тылбаастыыр моһуок соҕус үлэлэммитим. Үлэм бастакы оноһуутун лөскөччү көтөбөн, Борис Николаевичка биэрбиппин улгумнук ылбыта, ол эрэри аҕыйах хонон баран, “үлэбин ыл, көннөр, барыта сыһа-халты, двусмыслие. Дьэ биһи итинникпит, бэйэбит онорбуһпутун да киһилии тутан-хабан, тупсаран онорору сатаабаппыт. Дьыалабыайа суохпутунан буорайбыт омукут. Хайдахтаах да өйдөөх суолталаах этии сөптөөх куоруманан бэриллибэтэбинэ, буорайар, сүтэр, симэлийэр”, – диэн тос мааскабын биэрэн турардаах. Дьэ, онтон үлэбин тупсарар, хас биирдии олук этэр санаатын чүөмчүлүүр түбүгэр түспүтүм, син тыһпаламмыта. Бу түгэннэ, Борис Николаевич миэхэ суруйуунан дьарыктанар үлэбэр олоҕум устата умнуллубат үтүө сүбэни биэрбит эбит. Билигин сахалыы да, нууччалыы да суруйууларбар, иннэн, муһан-тэнэн бардахпына, кинини саныыбын, оччоҕо хайдах эрэ санаа киирэр, суол тэлиллэр курдук буолар.

Онон, Борис Николаевич Попову номуукаҕа олоҕум суолун тэлсибит үтүө учууталым быһыытынан сыаналыыбын.

Поликарпова Е.М., б.н.д, бэрэпиэссэр.

Дьокуускай, 2018 с. сайына.

Иитэр-үөрэтэр үлэбэ үс ситими көрөрө

Попов Б.Н. – республика олоҕо туруктаах буоларыгар өйүн-санаатын, кыабын-дьоһурун толору биэрбит дьоннортон биирдэстэрэ. Кини киэн билиитэ-көрүүтэ, дирин анаарыыта олох уустук көстүүлэрин судургутук быһаарар кыабы биэрэр. Онуоха эбии тылы билэрэ, мындырдаан сөптөөх сиригэр туттара, уустук да өйдөбүлү киһи кэбэҕэстик өйдүүрүн курдук сатаан этэрэ олук буолар.

Борис Николаевич научнай үлэлэрин 1970-с сыллартан сағалаан аабабын уонна оҕону үөрэтэр-иитэр үлэбэ үгүстүк туһаммытым. Онтон 1994 сыллаахха Таатта улуунун Тыараһа орто оскуолатыгар үлэлии сылдьан, оҕону иитиигэ түөлбэни (дэриэбинэ) кытары биир ситимнэ киирэр үлэни үөрэтэн көрөргө быһаарыммыпыт. Онон тосхол оностон, Үөрэх министрствотыгар көмүскээбиһит. Тосхолу сэнээрбиттэрэ, ол эрэри наука өттүн салайар киһини буларбытыгар этии киллэрбиттэрэ уонна Б.Н. Попову кытары кэпсэтэн көрөргө сүбэлээбиттэрэ. Биһиги үөрүөхпүт иһин, Борис Николаевич сөбүлэспитэ, онон 1994 сылтан 2000 сылга диэри биһиги оскуолабытыгар научнай салайааччы буолбута.

Кини олоҕу бары өттүнэн ырытан, киэн анаарыыны онороро уопсай үлэ-хамнас хаамытын торумнуурга, инникини былаанныырга олус көмөлөөбө. Үлэбит сағаланытыгар айылҕа оҕо олоҕор суолтатын ырытыспыпыт. Онуоха кини айылҕа бэйэтэ туспа эйгэ буоларын, онон уустук кэриннэрдээбин быһаарбыта уонна оҕону иитэргэ дьону кытары үлэ сүрүн буоларынан, оҕону айылҕаба сиэрдээх сыһыанга, сиэри-туому билиигэ үөрэтэр сөбүн ыйбыта. Өссө ону культурологияба олобуран үлэбитигэр туһанарбыт туһунан санаатын эһитэ. Ол кэмнэ культурологияны өйдүүргэ да уустук этэ, онон биһиги билэрдии социальнай педагогика ньымаларын туһаммыпыт.

Борис Николаевич салайар оскуолатыгар иккитэ тахса сылдыбыта. 1996 сыллаахха «Уол оҕо кэскилбит, эр киһи эрэлбит» научнай-практической конференцияба П.Н. Ильяховы ыныран таһаарбыта, олус көхтөөхтүк кыттыбыттара. Конференция чэрчитинэн үөһэ ааттаммыт тиэмэбэ 6 проблемнай бөлөх үлэлээбитэ. Борис Николаевич 13-14 саастаах оҕо «Кэскил» түмсүүтүгэр сылдыбыта, бөлөх үлэтин салайбыта. Манна мустубут кыттааччылар 13-14 саастаах уол бэйэтин ханнык хайысхаларынан уонна хайдах ииттининэн сөбүн туһунан ирэ-хоро кэпсэппиттэрэ. Түмүгэр инники торум кэриэтэ манныктары бэлиэтээн астынан тарҕаспыттара:

1. Оҕо алҕаһын, буруйун ырытан көрүнэр.

2.Чугас дьоно көмөлөһөр, оҕо дьонуттан көмө эрэйэр.

3.Биһиримнээҕи ылынар, ингэринэр.

4.Үчүгэйи утумнуур.

Иккис сырыытыгар учууталларга, иитээччилэргэ «Удьуор, удьуордааһын суолтата» диэн лексийэтин, биллэн турар, олус сэнээрбиттэрэ, кэлин үгүс учуутал үлэтигэр туһаммыта.

Мин Дьокуускайга киирэн, оччолорго ааттанарынан Төрүт омуктар оскуолаларын чинчийэр институтка үлэлиир буолбутум. Сотору кэмминэн үүлэлиир институтум директора С.П. Васильева научнай үлэни суруйарга уонна кандидат диссертациятын көмүскүүргэ тыл көтөхпүтэ. Биллэн турар, олус салыннарыылаах эрээри наһаа наадалаах, кэмигэр этии этэ. Борис Николаевич эмиэ Саргылаана Прокопьевнаны өйөөбүтэ. Онон үлэ саҕаламмыта. Мин туспар олус уустук үлэбэ бу наука икки төһүү үлэһитэ, норуоппут үтүө-мааны дьоно сүрүн күүс-көмө, тирэх буолбуттарын диригинник махтана саныыбын.

Борис Николаевич иитэр үлэ олус уустугун, ханнык да үлэ энкилэ суох барбатын кимнээҕэр да үчүгэйдик өйдүүрө. Кини ол иһин оскуолабыт үлэтин үрдүктүк сыаналыыра. Иитэр-үөрэтэр үлэбэ үс ситим: социальнай сакаас – үлэ сыала-соруга, салайыыта, тэрээһинэ – олоххо кириитин усулуобуйата, күүһэ-тэтимэ – таба алтыстабына эрэ, үлэ көдүүстээх буоларын ыйбыта. Онон сана үйэбэ иитэр үлэбэ бу үс ситимнэ хардарыта дьайсыы (взаимодействие) салайыытааҕар (руководство) ордук көдүүстээбин бэлиэтээбитэ. Кини үлэбэ-хамнаска, олоххо-дьаһахха хардарыта дьайсыы уустугун, онуоха оҕо бэйэтэ кыттааччы буоларын уонна ол олус наадатын өссө 1999 сыллаахха таба көрөн эппитэ. Биир оскуола холобуругар ити олоххо киирбититтэн астынарын бэлиэтээн этэрэ.

Кэлин биир кэмнэ университетка кылгастык бииргэ үлэлээн ааспышпыт. Онно кини уһуйар, үөрэтэр ыччаттарыгар уйаҕастык, кинилэр тус кыһалҕаларын өйдөөн сыһыаннаһарын билбитим. Бэйэтин кытары кэпсэтиигэ Борис Николаевич элбэхтик научнай үлэлэри ааҕарга, ону бэйэ

өйдүүрүнэн ырытарга сүбэлиирэ. Кини, кырдык, бэйэтэ эппитинии «күннээҕи өйү» утарара. Кылахтаһан үлэлиир (кини этиитэ) киһини ытыктыыра, ханнык да үлэҕэ чизһинэй сыһыаны ордук суолталыыра, көнө майгыны биһириирэ.

Бэйэтэ элбэҕи илдьиритэн, ырытан, санаатын сиһилии суруйан ыччат дьонугар, науканан дьарыктанар, литератураны сэнээрэр киһиэхэ өйүгэр өй эбэн, сана санаалары саҕан, сырдык суолу-иһи ыйан, тымныы олохпутун ичигэс тыынныыр тылы-өһү сайгыччы этэн, кэс тылын кэбиһэн барда диэн биир бэйэм сыаналыыбын.

Онон наукаҕа сирдээбит, кини эндирдээх суолугар эркээйи аспыт, айымныылаах аартыгар алгыһынан атаарбыт үтүө киһи Борис Николаевич Попов туһунан мэлдьи сырдык өйдөбүл эрэ сылдыаҕа.

*Чехордуна Екатерина Петровна,
пед. наука кандидата, Саха Республикатын
үтүөлээх учуутала, Таатта улуусун уонна
Тыараһа нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо*

Үөлээннээҕим, суох буоллун...

Б.Н. Попов бэбүһүн барбыт

Барыыс Боппуок баран хаалбыт...

Балбы тутан илдьэ барбыт.

Сонуччутук ыарыы киирбит.

Оо, дьэ, буолар да эбит!..

Өнмүт бүтэ кэбириибит –

Өлүү күүһүн бэркиһиибит.

Өлүөхпүт диэн сэрэммэспит,

Өтүмнэхэн үлэлиибит.

Нэдиэлэтин эрэ туолла

Өктөмүнэн сылдыбыппыт,
Массынаҕа Эн тула
Түмсэ түһэн ылбыппыт.

Кириитикэ анаардаах
Кэпсээннин истибиппит,
Дьээбэ, кырдык былаастаах
Кэпсээннэр эпсибиппит.

Өлүө эрэ диэбэтэхпит,
Санаан да көрбөтөхпүт...
Эн да билбэтэх буоллаҕын,
Өлүөр курдук сананнаҕын.

Үрдүк, сырдык сыанаҕа
Кирилиэстээн тахсаарыбын,
Ахта-саныы сылдыях быаҕа,
Арай мин охтон турабын...

Барыыс ону күлбэтэбин,
Дьээбэлиэх бэрт түбэлтэбин
Дьээбэтэ суох аһарбытын,
Сүр көрсүөтүк быһаарбытын.

"Ити үөһээ үктэлбит
Атыттартан үрдүк эбит.
Ону тэнник атыллаан,
Көрүмүнэ охтубуккун...".

Инньэ диэннин эппитин.
Өйдөөн көрбүт бөлүһүөк,
Киһи эрэ үлтү түһүөх
Кистэлэнин билбитин.

Үөһэттэн түһээт, көрөөтүн
Бэйэм тута өйдөөбүппүн
Таайбыт курдук чинэппитин.
Махтана истибитим.

Хаарыан "Эдэр коммунистка"
Ыстатыйабын бэчээттирим.
"Доҕорбор" диэн бэлэхтиирин
Маннайгы кинигэлэргин.

Биирдини куттаах уолаттар
Биир иньэттэн тахсыбышпыт,
Суһал, булгу дьаһаллар
Соруктарын сырсыбышпыт.

Мунһахтарга түбэсир,эр,
Итиннэ-манна алтыһар,
Ама, кэмнээх буолуо дуо,
Ол тоҕо да умнуллуой?

Суксуруһа сылдыбат,
Куодарыһан тахсыбат

Тугу да билбэт эбит,
Киһи убансар эбит.

Атаһырҕаан атах тостубатын –
Аһыылаах буолар эбит,
Чугас доҕор буолбатын –
Сүтүктээх буолар эбит!

Көрө сылдьар күндү эбит,
Истэ сылдьар кэрэ эбит!
Үөлээннээҕин – бэйэн кэккэн,
Өйдүүр, көхсүн кэниир эйгэн!

Онтун онно онойор –
Олох тута хобдохсуйар!
Атын эйгэ солбуйар –
Санаан, иэйиин курахсыйар!

"Уткины ааттаабыккын,
Аатта булан кулу" диэжкин
Тута ааттаан быһаарбытым –
Барылҕаммын ылыммытын.

Барылҕан – күрүлгэн курдук
Баһырхай майгылааҕын,
Нарыы бохсон да мункуктук
Туттубатах быһыылааҕын.

Бүгэн-самнан, чункуктук
Олорботох буолуохтааххын.
Кэхтэн, сымнаан чуумпутук
Сылдыбатах сурахтааххын.

Сымнааһы, көрсүөнү
Сиилиир, сэниир буоларын,
Күөnnэринэн күрсүүнү,
Хабыр өттүн хайгырыын.

Киһи аймах бөлүһүөгүн
Муордьунабы суруйбутун,
Тутахсытан өйдүүргүн
Дьиктиргээммин куруйбутум.

Тылга дирин көрүүтүн
Ылымматах быһыылаабын,
Сахатытар түөһүүтүн
Сөбүлээбэт сыһыаннаабын.

"Судаарыстыба дэһэллэр,
Сүбүүрүнүтүөт диэхтииллэр –
Этим-хааным алдьанар,
Тырыта тыттыан бабарар", –

Диэбит санан саталааба
Уонна алыс абалааба.
Ойуунускай балабана
Ону билэн турдаба...

Өксүөнтэйин эйгэтэ
Үрдүк, дирин, киэн этэ
Элбэх этэ суруйбута,
Оностунан такайбыта.

Төрүт үгэс, култуура
Туругуруон баҕарбыта,
Үйэтигэр умсугута
Үөрэппитэ, уһуйбута.

Эн арыт төттөрүтүн
Түөһэн-эрдэн кэбиһэрин.
Бири, сөбү өрүүтүн
Үөрэтиэхтээх эбитин.

"Кэбинэ сытар ынаҕы
Тэбиэлээн туруоруохха,
Былыргыны-ырааҕы,
Кэнэммитин умнуохха!

Үүнэн турар күөх оту
Үнтү-тосту үктүөххэ –
Өлбөөдүйбүт үгэс хоту
Дьүк олорон бүтүөххэ!..." –

Диэннин эмиз үөрэппитин,
Олуонатык соһуспутун,
Учууталлар барахсаттар
Ону, дьикти, утарбаттар!..

Уопсайынан даҕаны
Улуу, ытык аҕаҕын
Кыратытан өйдүүрүн
Кыбыстыытын үөйбэтин.

"Атаас, Нииссэ кинигэтин
Ааҕыма – өлүөн!" – диэбитин –
Кыҕыбыттан харыстаабытын
Харанатыгар балыйбытын!..

Саха аймах тапталын
Тапталынан ылбытын,
Төрүт тылын, үгэһин
Харааннаһан өлөрүн –

Саамай күндү үлэтин
Саамай күндү бэлэбин
Махталынан ахтабыт,
Ньыгыл тирэх оностобут.

Саха иллээх буолуохтаах,
Атааннаһыа суох тустаах!
"Үрдүк үөрэх кыһата
Кыһалҕата улаатта:

Бүлүү дьоно баһылаата,
Бүлүү бөҕө баһааннаата", –
Диэннин эмиз оргуйбутун,
Кинигэбэ суруйбутун...

"Чурапчыга оһуохай
Куруук баара!" – диэбитин...
Онтун эмиэ халбархай:
"Суоҕа!" – дииллэр мэлдьитин.

Мань тһэн суруйуу
Кириитикэ буолбатах,
Сиргэ олох олоруу
Ситэ оннун булбатах

Өрүттэрин таарыйдым,
Өйдөөх өйө баалларын,
Судургуга хаалларын
Сэгэтэммин арийдым.

Барыыс, ону хомноомо,
Өстөөхтөргөр холбоомо,
Өһүргэтэр сылтах буолуох
Өстөөх санаа миэхэ суох!

Майгын хоту олоччутун
Олоронгун астыннын,
Охтон түһэн соһуччутук
Ол дойдуга аттаннын.

Төрүттээбит хаапыдыран
Өйдөбүннүк буолуоҕа,
Ииппит элбэх хаадырын

Үйэтитэ туруоҕа.

2011.02.28.

Хабырыыса Бүөтүрүн Мэхээлэтэ суруналыыс Дапсы -

Михаил Петрович Алексеев

Барыыс Бопуок-Барылҕаны

Күн сириттэн атаарарга эппит тыла.

Саха сиригэр культурология үөрэҕин төрүттээбитэ

Акадьыамык, дуоктар, бэрэпиэссэр Борис Николаевич Попов өрөспүүбүлүкэбитигэр да, Арасыйаҕа да, тас да дойдуларга улаханлык биирэнэр, биллэр-көстөр, латынныы эттэххэ – *rag excellence* (человек общественный) – дьон-сэргэ, норуот киһитэ этэ. Саха сиригэр культурология үөрэҕин төрүттээбитэ, дойду академической билимин сайдыытыгар сүнкэн кылаатын киллэрбитэ. Манна Борис Николаевич үгүс өрүттээх айар үлэтин бары хайысхатыгар: философия, этика, эстетика, социология, филология, история, педагогика эйгэтигэр дириг билиилээбэ, дьиннээх профессионал учуонай буолара төһүү буолбута. Б.Н. Попов киэн ис хоһоонноох үлэлэрэ туспа омукка, кэмнэ эрэ сыһыаннаах буолбатахтар, киһи аймахха барытыгар туһуланаллар.

Б.Н. Попов ыччат инники кэскилин сайдыытыгар ис сүрэбиттэн ыалдьара, кыһаллара. Аныгы үйэ күүстээх, түргэн сайдыытын кэмигэр олох араас уустук өрүттэрин, уларыыы-тэлэрийи утарсылаах түгэннэрин культурологияҕа олобуран быһаарара. Кини майгы-сигили сатарыйыытын, өй-санаа татымсыыытын туһунан тус көрүүлэригэр олобуран, оҕо хайдах дьон-сэргэ ортотугар «киһилии киһи» буола улаатыахтаабын толору арийбыта. Ити курдук, учуонай эдэр дьон сананы айар-тутар дьобурдаах, күчүмэбэйдэри туоруурга бэлэмнээх буолууларын, кинилэр үлэлэрин-хамнастарын, дьоллорун-соргуларын бэйэтин айымныларынан түстээтэбэ.

Борис Николаевич культурология экзистенциальной өрүтүн, ол эбэтэр духуобунас – бу киһи толору уонна эргиччи сайдыытын олуга буоларын мэлдьи бэлиэтиирэ. Онон аныгы кэмгэ религия, итэҕэл, этика, сизэр-майгы өйдөбүллэрин суолталарын чөлүгэр түһэри, сайыннарыы бардабына эрэ, дойдубут сайдар туруктаах. Киэн билиилээх-көрүүлээх үүнэр көлүөнэ араас омуктар туох итэҕэллээхтэрин, олоххо кинилэри туох сирдиирин билиэх тустаах. Онтон сизэттэрэн хотугу норуоттар бэйэбит итэҕэлбитин, айылбаҕа сүгүрүйүүнү уонна төрүт култуурабытын сөргүтэн барыахпыт турдаҕа.

Культурологияҕа «культурологической монизм» диэн сүрүн сокуон, өйдөбүл баар – төһөнөн биир тэн, кэлимсэ аан дойду култуурата сайдар да, соччонон кини ис туруга ураты, тус-туска буолар. Глобализация тарбаныыта, сөпкө дьаһаннахха, түөлбө култууратын сайдыытын кытта дьүөрэлээх. Ол киһи-аймах биир сайдар кэрэһитэ.

Борис Николаевич олобун тигэх күннэригэр диэри күүскэ үлэлии-хамныы сылдыбыта. Кини күүрээन्नээх, сыралаах үлэтэ, кырдыгы туруулаһыта, кэрэни кэрэхсиирэ, кэскиллээх үтүө санаата дьон өйүгэр-санаатыгар умнуллуо суоҕа.

Любовь Кузьмина,

ХИФУ дассыана, культурология хандьыдаата,

Арасыйа культурологической уопсастыбатын

Саха сиринээби бэрэстэбиитэлэ

Бастын профессоры кытта үлэлээбиппин киэн туттабын

Бастакы санаам: Борис Николаевичтыын 1999 сыллаахха сайын билсипитим. Университекка үлэбэ киирээри кэпсэтэ сылдыбытым, ону уустугурҕаабыта. Наука кандидаттарыгар наадыабын, ордук теорияҕа сыстаҕас диэн буолбута. Кэпсэтэриттэн дьиксиммитим диэн тыа хаһаайыстыбатыгар өр сылларга инженердаабыт, мехазитордаабыт

кырдыаҕастарга ордук майгылаппытым, дьээбэлээх логикалааҕа, ордук-хоһу тыл-өс суоҕа.

Үлэ түгэнигэр ахтыылар: 2004 сылтан культурология наукатыгар кандидатскайы көмүскээн кэлээт бииргэ үлэлээбитинэн барбыппыт.

- Ханна сылдыаҕын? Эр киһи манна наукаҕа наада, – диэн буолла.

Үлэ түгэнигэр дьону сүрдээх түргэнник тас быһыыларын уһулуччулаахтык таба көрөрө уонна майгыларын чопчу этэрэ. Наука Дьонун биһириирэ диэн научнай үлэлэргэ сүрдээх түргэнник сыһалары булара. Хаста да научнай грамматикабынан санарылла сылдыбытым. Бэйэбэр туһаайыллар соридаҕы барытын хас биирдии деталын сааһылаан соридахтыыра. Уонна Г.С. Попова-Санаайаны наар холобурдуура.

Бастын профессор аатын сүгүү: Борис Николаевич наукаҕа халбаннаабат патриотическай сориуктаах кэлбит Саха киһинэн буолар. Ол курдук, Саха университетын төрүттээччилин А.Е. Мординовтыын үлэлээн философия кафедратын тус научнай үлэлэринэн Сахалы тыынныыллар. Сахалары сомоҕолооһун политикатыттан түбэхэн баран хаайыыттан сана босхоломмут В.С. Яковлев - Даланы дьиэтигэр ордон үөрэбин бүтэттэрэр. Кандидат да, профессор да сылдьан сүрүн чинчийэр проблематикатынан буолар – Сахалары уонна төрүт олохтоох омуктары ахсааммытын элбэтии. Наука суруйан, онорон таһаарбыт үлэлэринэн Россия илинни регионнарыгар бастын буолар. Үлэлэрин сүннүһүнэн аахтааха – кэнэҕэски ыччаты иитии, олохтоох омуктары бөҕөргөтүү, ахсааммыт элбиригэр ыал культуратын бөҕөргөтүү у.д.а. Госудаарыстыбабыт ыһыллытын бириэмэтигэр чинчийэн суруйан таһаарбыт үлэтэ киэн хабааһыннаах буолбута көстөр. Ол курдук, төрүт олохтоох омуктары холобурдаан культурологияга, дьону этикаҕа, эстетикаҕа – кэрэҕэ уһуйуу үлэлэрэ, үөрэтиилэрэ элбээбитэ көстөр. Республикабыт иһигэр госудаарыстыба тутула ыһыллытыгар уйдаран сорох улуустар туһунан тобуоруһууларын, тюремнай, бандитскай романтикаҕа уйдарааччылар саха ыччатын сомоҕотун ыһыыларын биир бастакынан аһаҕастык

кириитикэлээбитэ. Салалтаҕа наука эйгэтигэр улахан өйө-төйө суох дьон тобуоруһуутун атынырыы көрөрүн аһаҕастык сөпкө этэрэ. Кэлинни үлэлэригэр цивилизация эйгэтин ырытыы – монографиятын презентациялыырыгар философтарга дьин санаатын этиитэ – бэринимиэххэ: – Почему мы должны плясать под их дудку? Мы должны отсюда танцевать! – диэн үөрэҕириигэ болонскай программа кириитин утарбыта.

Бүгүҥнү күннээххэ университет Северо-Восточной федеральной полномочияны ылынан, сүрүннээн социальной проблемалары ырытыынан, ол эбэтэр Борис Николаевич үлэтин хайысхатынан салаллан үлэтэ-хамнаһа бара турар.

«Борис Николаевич күүстээх саха омук күүстээх киһитэ этэ».

Попов Н.С., культурология кандидата.

15.05.18.

Борис Николаевич Попов в Саха государственной педагогической академии

К работе на кафедре общественных дисциплин со дня основания педагогической академии (2001) в разное время приглашались самобытные, яркие, самодостаточные, состоявшиеся ученые из – как мы тогда говорили – «большого университета»: Г.Н. Максимов, Б.Н. Попов, А.С. Саввинов, В.Д. Михайлов, В.С. Данилова и др. Долгие годы заведовал кафедрой к.филос.н., специалист в области истории и экологии В.В. Федоров, он и собрал этот уникальный коллектив. Стоило только им между занятиями встретиться на кафедре, начинались мини-спектакли, на которых мы были статисты и благодарные зрители одновременно. Какие разыгрывались диалоги, как остроумно искрометно подкалывали они друг друга, без обид, без старческого брюзжания; мгновенно, как в пинг-понге, парируя остроты с угадывавшимися давними подтекстами, которые они иногда великодушно

нам разъясняли. У каждого была своя манера появления на кафедре. Был свой стиль общения с нами – штатными сотрудниками. Свои методы и преподавательские заморочки в общении с нашими многочисленными (по сто и более человек в потоке, который составляли работающие учителя начальных классов и воспитатели детских дошкольных учреждений) заочниками, млевшими от одних имен их.

В этой когорте каждый был единственен и неповторим, но Борис Николаевич выделялся громким голосом, широкими уверенными жестами, где бы ни появился: в аудитории, на кафедре, в фойе, —он занимал много места, концентрируя на себе внимание присутствующих. Это ни в коем случае, даже близко, не было эксцентрикой или самолюбованием, таким было его личное пространство, в котором он органично ощущал себя. Таким я его запомнила: большой, громкоголосый, с уверенными короткими жестами. Он никогда не смотрел по-стариковски или по-ученому: вскользь, мимо, рассеянно, погружено в свои мысли. Меня восхищало это его качество – зоркий, короткий острый взгляд, которым он выцепливал, пронзал все, что встречал на пути. Такой взгляд неопровержимо свидетельствует о неугасающем интересе к окружающему, жажде жизни, активной гражданской позиции. Он никогда не выступал в роли стороннего наблюдателя, с высоты прожитых лет мудро философствующего о проходящей где-то там мимо него жизни. Ничего подобного, в нем не было ничего из классического репертуара рассеянного ученого – философа, этакого рака-отшельника. На происходящее вокруг он реагировал остро, непосредственно, очень открыто; не заморачиваясь на том, что нередко сбивает с толку менее уверенных в себе людей – «а вдруг не так поймут», «а если я ошибаюсь». Кстати, я почему-то уверена (хотя не помню подобных ситуаций), что Борис Николаевич внешне легко и просто признавал свои ошибки или неправоту, не упорствовал, доказывая очевидное обратное; не разменивался по пустякам, не терял собственного достоинства.

Родился в Чурапчинском улусе. Запомнилось, как он с бесконечной нежностью неоднократно вспоминал свою бабушку, которая воспитывала его. Рассказывал, как она собирала его, маленького, даже на фоне сверстников; плохо одетого; он говорил, а по голосу чувствовалось, что сердце его щемило болью от любви и жалости к ней, что не дожила, не успел он воздать ей должное.

Годы учебы в Чурапчинском, а затем в Якутском педагогическом училище он вспоминал как время личностного становления, когда юноши серьезно занялись лыжами и борьбой, как задирались перед друг другом, чтобы самоутвердиться. После успешного окончания Якутского государственного университета по приглашению профессора А.Е. Мординова был оставлен при кафедре философии. О первых якутских философах А.Е. Мординове и Г.П. Башарине Борис Николаевич никогда не проявлял по отношению к ним ни панибратства, ни критики за идеологизированность или еще что-нибудь, что так удобно было критиковать после Перестройки, ни каких-либо оценочных суждений в их адрес. Только безграничное уважение за гражданское мужество, несгибаемость и честность, у них было общее – свобода и бесстрашие мысли, неумение и нежелание останавливаться в устанавливаемых и принятых в данном научном сообществе границах.

Защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата философских наук по теме: «Соотношение категорий счастья и смысла жизни» (1971, Уральский государственный университет, г. Свердловск)¹. Как-то он увидел на кафедре учебник Л.Н. Когана «Социология культуры» и начал подробно рассказывать про Льва Наумовича, у которого учился в аспирантуре. В его изложении за сухими фактами «основоположник Уральской научной школы социологии» сквозило искреннее уважение, неподдельная гордость тем, что причастен к этой крупной в отечественной науке фигуре. Рассказал о том, как тот общался с

¹Попов Б.Н. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL. <https://www.s-vfu.ru/universitet/rukovodstvo-i-struktura/instituty/iyiki/kafedra-kulturologii/istoria/popov> (дата обращения: 07.05.2018)

аспирантами, как отзывался о коллегах, как обожал красивых женщин, и из рассказа вставала личность яркая, широкая, сильная. У меня невольно сложилось ощущение их соразмерности.

Мне приятно вспоминать, что мы приняли участие в одной из публикаций Б.Н. Попова: кафедра внесла в издательский план Саха государственной педагогической академии его учебное пособие, а позже способствовала изданию учебного пособия «Человек: счастье и смысл жизни». – Якутск: Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО «Якутский гос университет им. М.К. Аммосова»; Саха госпед академия, 2008. - 208 с.², и когда принесли связки свеженьких пахнущих типографской краской книг, он так трогательно радовался искренне с благодарностью оставил каждому индивидуальные автографы.

Из его официальной биографии известно, что «по решению Областного комитета партии был назначен руководителем социологических исследований Якутского научного центра, затем главным ученым секретарем Президиума Якутского научного центра (1971-1975 гг.). Работал в институте гуманитарных исследований на должностях старшего, ведущего научного сотрудника и заведующего отделом социологии и права. Диссертацию на соискание ученой степени доктора философских наук защитил по теме: «Общее и национально-особенное в семейной культуре народов Севера-Востока России» (1989, Институт философии и права СО РАН)»³. С юмором рассказывал, как они группой молодых исследователей ездили на Север с социологическими исследованиями, материалы тех экспедиций послужили, в частности, основой докторской диссертации.

Борис Николаевич выбрал себе псевдоним Барылҕан – в переводе с якутского языка - «стремительный, сильный, быстрина в течение реки», точнее, чем сделал он сам, едва ли можно определить его натуру. «Печататься начал с 1962 г. как литературный критик и публицист. Первая

² Попов Борис Николаевич – заслуженный деятель науки Республики Саха (Якутия): библиографический указатель. Якутск, 2011. С. 27.

³ Попов Б.Н. Там же.

философско-публицистическая книга «О поэзии жизни»⁴ вышла в 1970 году и обозначила его философию семьи, специфику культуры семейного уклада саха, как указывает автор «национальный, семейно-бытовой уклад». С тех пор его выступления в печати становятся предметом читательских конференций в различных улусах и городе Якутске. Его литературное дарование наиболее ярко проявляется в критике, публицистике и эссеистике»⁵. В критических статьях и в публицистике он не был осторожненько и беззубо комплиментарным, не боялся испортить отношения, огорчить давнего друга и старого приятеля; он анализировал произведение, а не навешивал ярлык на автора, оставаясь при этом предельно честным перед читателем. Из уважения к нему не позволял себе кривить душой и выставлять необоснованные суждения, всем существом своим протестовал против кумовства, кампанейщины в якутской литературе и искусстве. Помню, на кафедре узнали о кончине первого профессионального искусствоведа якута И.А. Потапова, Борис Николаевич был расстроен и по-человечески откровенно сожалел, что не мог помочь в трудные последние годы жизни Иннокентия Афанасьевича. И тут же, без малейшего намека на пафос, без скидок на особенную ситуацию, просто и точно, как отчеканил, определил его место в летописи якутского искусства, его выдающийся вклад в возрождение якутских народных художественных промыслов.

С 1996 года, со дня основания руководил кафедрой культурологии Якутского государственного университета, на пятнадцатилетие кафедры, которое отмечали в Доме Арчы, сотрудники нашей кафедры тоже были приглашены. У истоков культурологии в республике наряду с именами Р.И. Бравиной, П.А. Слепцова значится имя Б.Н. Попова. Именно он из названных троих целенаправленно систематически в академическом формате на протяжении десятилетий формировал облик культурологии в Республике Саха (Якутия). Задачи республиканской школы были им сформулированы

⁴Попов Б.Н. О поэзии жизни. Якутск, 1970.

⁵Писатели. Попов Борис Николаевич – Барыл5ан [Электронный ресурс]. URL:<http://old.sakhalit.com/node/185>. (дата обращения: 07.05.2018)

следующим образом: «как возникли и развивались представления человека о собственной духовности и каким образом эти представления согласовывались с такими понятиями как "красота", "справедливость" и т.д.? Эволюцию "души" и духовности не проследить без внимательного изучения религиозных, эстетических и этических представлений различных эпох и цивилизаций. А отдельному человеку без культурологии трудно составить универсальный концепт духовности, приобрести высшую способность, позволяющую ему стать источником смыслополагания, личностного самоопределения и осмысленного преобразования действительности»⁶.

Его преподавательская деятельность отмечена многими достижениями: победитель конкурсных номинаций: «Лучший профессор ЯГУ», «Лучший научный руководитель аспирантов и соискателей», «Автор лучшего учебно-методического пособия для студентов ЯГУ». Студенты до сих пор занимаются по его пособиям «Культурология. Персоналии»; потрепались бумажные странички, развалился клееный переплет, но благодаря стараниям коллеги Елизаветы Семеновны Тимофеевой мы имеем электронный вариант, и в ходе подготовки к государственному экзамену по культурологии нет бестселлера круче и востребованнее, здесь коротко и ясно изложено все самое необходимое по истории становления культурологической мысли. В 2003 году за создание учебных пособий для студентов вузов ему была присуждена Государственная премия Республики Саха (Якутия) в области науки.

Б.Н. Попов одним из первых в республике начал заниматься социально-философскими и социально-демографическими проблемами института семьи (фамилистики). Когда Борис Николаевич начинал заниматься в 60-е годы исследованием проблем института семьи, они еще не стояли так остро, как сегодня. Процент разводов, проблемы неполных семей, размывание гендерной идентичности, трансформации, казалось бы, таких устойчивых семейных ценностей, сегодня эти проблемы вопиют, угрожают

⁶Кафедра культурологии – кафедра духовности, Якутск, 2006. С. 4.

существованию самих основ общества. Умение определить мейнстрим в перспективе, правильно держать курс в русле фундаментальных исследовательских направлений – это важнейший показатель состоятельности ученого. В 2000 году под руководством доктора философских наук, профессора Б.Н. Попова впервые в Российской Федерации была разработана «Семейная политика Республики Саха (Якутия) в конце XX и начале XXI века: стратегия и тактика». «За выдающиеся достижения в исследовании социальных проблем института семьи ему был вручен «Золотой Знак ООН».

Концептуальная идея «Экология души» (1995), инициатором которой выступил Б.Н. Попов, превратилась в общественное движение «Экология души», что послужило основой для создания первым президентом Республики Саха (Якутия) М.Е. Николаевым Академии духовности РС (Я)⁷. Галина Семеновна Попова предлагала включить в план работы кафедры проведение конференции по проблемам экологии души, надеюсь, мы в ближайшем будущем созреем.

Он автор более 300 научных статей, 30 монографий, научно-популярных, публицистических, литературно-критических книг и учебных пособий, опубликованных в издательствах Москвы, Новосибирска и Якутска. «Собственно Б.Н. Поповым подготовлено два доктора наук, 10 кандидатов культурологии, он был научным консультантом двух докторских диссертаций, под его руководством готовилось еще 11 диссертаций по культурологии, философии и социологии»⁸. Выше мы указывали на характер и направленность исследовательской деятельности Б.Н. Попова, вкупе с единомышленниками и учениками, речь, по сути, идет о научной школе. Далее позволим себе сослаться на цитату из статьи Г.С. Поповой по классификации научных школ, разработанную О. Грезневой: по виду связей

⁷Попов Б.Н. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL. <https://www.s-vfu.ru/universitet/rukovodstvo-i-struktura/instituty/iyikn/kafedra-kulturologii/istoria/popov> (дата обращения: 07.05.2018).

⁸Попова Г.С. Роль личности в формировании научной школы (на примере якутской культурологической школы). с. 4 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL. <https://phsreda.com/e-articles/10/Action10-10817.pdf> (дата обращения: 07.05.2018).

между членами научной школы - это культурологическое научное течение; по статусу научной идеи – как экспериментальная, так и теоретическая; по широте исследуемой предметной области – широко профильная; по функциональному назначению продуцируемых знаний – как фундаментальная, так и прикладная; по форме организации деятельности учеников – сочетание индивидуальных форм организации научно-исследовательской работы с коллективными формами организации НИР; по характеру связей между поколениями – многоуровневая; по степени институционализации – институциональная; по уровню локации – национальная, локальная, т.е. региональная научная школа»⁹.

А, кроме того, несть числа рядовым учителям и воспитателям, которые и сегодня с гордостью заявляют, что им, когда они учились в Саха государственной педагогической академии, сам Б.Н. Попов читал лекции по социологии, эстетике и этике. Они были свидетелями и соучастниками, на их глазах рождалась, уточнялась, специально для них затачивалась настоящая философская мысль. И оттого она точнее присваивалась ими, и они сегодня несут прочувствованную философию жизни, внятно артикулированные ценности семьи, этноса своим ученикам.

Значит, его идеи продолжают жить.

Борис Николаевич Попов – философ, культуролог, социолог, эстетик, литературный критик, публицист, учитель учителей, истинно якутский философ. Низкий поклон его памяти от коллег по педагогической академии и учеников, которые и ныне трудятся на ниве просвещения, несут свет его идей своим ученикам.

Список литературы:

1. Кафедра культурологии – кафедра духовности: Сборник научных тезисов / под ред. Б.Н. Попова, Е.С. Тимофеевой, Н.С. Попова. Якутск: Изд-во Якутского гос ун-та, 2006. 42 с.
2. Попов Б.Н. О поэзии жизни. Якутск: Якуткнигоиздат, 1970. 56 с.

⁹ Там же. С.8.

3. Попов Б.Н. (о нем). [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL. <https://www.s-vfu.ru/universitet/rukovodstvo-i-struktura/instituty/iyikn/kafedra-kulturologii/istoria/popov> (дата обращения: 07.05.2018).
4. Попов Борис Николаевич – заслуженный деятель науки Республики Саха (Якутия): библиографический указатель / Сост. В.С. Сивцева, С.В. И-Е-Ун; отв. ред Е.С. Тимофеева. Якутск: Издательско-полиграфический комплекс СВФУ, 2011. 173 с. (Серия «Доктора наук, профессора СВФУ»).
5. Писатели. Попов Борис Николаевич – Барыл5ан [Электронный ресурс]. URL: <http://old.sakhalit.com/node/185>. (дата обращения: 07.05.2018).
6. Попова Г.С. Роль личности в формировании научной школы (на примере якутской культурологической школы) // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL. <https://phsreda.com/e-articles/10/Action10-10817.pdf> (дата обращения: 07.05.2018).

*Никифорова С.В., к.культурологии
доцент каф.культурологии ИЯКН СВ РФ*

Благодарная память о духовном учителе

С именем интереснейшего мыслителя, доктора, профессора философии Бориса Николаевича Попова были связаны многие неповторимые страницы истории академической и вузовской науки Республики Саха (Якутия). Он являлся одним из крупных ученых России, истинным мыслителем народа саха, человеком большого ума и многогранного таланта, личностью богатой и удивительной биографии. Его имя будет служить наглядным доказательством того, что простой парень из сельской глубинки, мог достигнуть в молодом возрасте высот науки, стоило только крепко взяться за любимое дело. Им было досрочно в 1971 году защищена диссертация на соискание ученой степени кандидата наук на философском факультете

Уральского госуниверситета. В 1989 году в Институте философии и права (г. Новосибирск) состоялась успешная защита докторской диссертации и «Мы были свидетелями того всеобщего признания членов Ученого совета и присутствующих на том ярком факте оригинального исследовательского таланта Бориса Николаевича Попова», – признается доктор философских наук, профессор Новосибирского госуниверситета Л.Г. Олех. Попов Б.Н. – заслуженный деятель науки РС (Я), доктор философских наук, академик Петровской Академии наук и искусств, академик Российской Академии социальных наук, член Союза писателей и Союза журналистов России, член-корреспондент Международной Академии высшей школы, Лауреат государственной премии в области науки, профессор Якутского государственного университета имени М.К. Аммосова.

Свыше десяти лет он руководил кафедрой культурологии, продолжал активную научно-педагогическую и общественную деятельность. Борис Николаевич был автором множества новых, оригинальных идей, мыслей, изложенных в 44 научных монографиях и учебных пособиях, в том числе: «Взаимосвязь категорий счастья и смысла жизни», «О поэзии жизни», «О красоте человеческих отношений», «Философия воспитания», «Особенности философского знания», «Семейная культура народов Северо-востока России: традиции и инновации», «Авксентий Мординов», «Совесть», «Этика», «Изменение семьи народов Якутии», «Культурология в 2-х частях», «Основы понимания искусства» и другие получили признание у специалистов и студентов вузов России и СНГ. Остались готовые к печати его фундаментальные культурфилософские рукописи «Духовность» и «Философия культуры». Он также являлся автором свыше 400 научных, научно-популярных, публицистических, журналистских и литературно-критических статей. Однако, к сожалению, в библиотеках комплектность книг автора низкая по сравнению с запросами читателей.

В философии и религии, социологии и семейной культуре, педагогике и демографии, искусстве и культуре, культурологии и журналистике,

литературе и литературной критике Б.Н. Попов всегда стремился к разработке актуальных вопросов жизненных тем. Фундаментальные многоаспектные направления научных изысканий исследований под силу лишь хорошо подготовленному человеку с разносторонними знаниями, интересами, коими в полной мере обладал наш учитель и не случайно принесли их автору репутацию теоретика и обоснователя научно - популярной публицистики. Объектами культурфилософского исследования профессора были такие извечные темы как: Философия человека и Смысла его жизни и Счастья, Любви и Дружбы, Семьи. Помимо того, в поле зрения философа находились проблемы изучения жизни и творчества выдающихся личностей, в том числе, общественных деятелей, а также культурных пластов общества: образования, семейного и экологического воспитания, философии души, образа жизни личности. Во многом, благодаря Б.Н. Попову, философия продолжает «говорить» на якутском языке.

В очерках, статьях, эссе, монографиях и других публикациях его освещены жизненные пути таких ярких представителей народа как: А.Е. Мординов, И.М. Романов, Г.П. Башарин, К.С. Чиряев, М.Е. Николаев, Д.С.Макаров, К.Д. Уткин, Е.Е. Алексеев, В.Н. Иванов, В.Н. Дохунаев, Л.Е. Слепцов, Н.В. Васильев, З.Н. Альбина, Софр. и Сем. Даниловы, В.С. Яковлев-Далан, Ю.И. Шамшурин, Н.А. Лугинов, Л.Л. Габышев, П.Д. Аввакумов, Г.Г. Нынныров, В.А. Кейметинов, Л.А. Попов, Г.Г. Колесов, П.Х. Андросов, В.Н. Потапова, А.П. Мунхалов, И.А. Маччасынов, А.П. Собакин, С.Н. Дьяконов, М.Г. Куприянова, М.Г. и М.И. Егоровы, В.М. Власов, Д.П. Коркин, Р.М. Дмитриев, В.П. Карпов, А.Н. Ермолаев, Н.К. Шамаев, Н.А. Гоголев, Н. Захаров-Сахаачча, С.С. Морфунов, Н.В. Черский, К.К. Корякин, В.В. Горохов и других.

Личность автора, его человечность пронизывали особым светом как культурфилософские, так и журналистские, литературно-критические труды ученого.

Опубликованные ученым труды становились как бы классическими и давали представление о общей культуре современного общества. По его произведениям проводились читательские конференции и диспуты. Примечательно то, что в печати об его трудах опубликованы свыше 300 положительных отзывов. Он был организатором общественного движения «Экология души» (1997), автором концепции Государственной семейной политики, а также общественно-политического движения мужчин – отцов и мужественности «Эр хаан».

Монографическое исследование Б.Н. Попова «Авксентий Мординов», посвященное научному наследию первого дипломированного философа из народа саха и первого ректора Якутского госуниверситета, изданное в 2002 году, как и все публикации, стало библиографической редкостью. Автор в данном труде выступил в роли философа-биографа, избрав сложный жанр биографической монографии. Со своей свойственной лишь ему исследовательской концепцией убедительно, как бы изнутри раскрывает, анализирует целостный обаятельный психологический живой образ своего героя, показывает Авксентия Егоровича как личности, создавшего особой модели «Мординовского» сознания, мыслей, поведения, знакомит читателей с историей души крупнейшего ученого, удачно используя и переплетая документальные материалы с текстом изложения. В конечном итоге поставленная перед автором цель достигнута – интересно, захватывающе, с философским смыслом доходчиво донес до читателя историю жизни незаурядного героя повествования, при этом отразив, политические и социальные противоречия того времени и внутреннего мира Мординова в целом. И самое главное, отдавая дань памяти своему духовному отцу, соратнику, другу, глубокоуважаемому человеку, мыслителю с большой буквы – восстановил его честь и достоинство. Благодаря таким непреходящего значения мемуарным произведениям, восстанавливаются пробелы в истории ярких личностей, воспитывающие чувства возвышенного, прекрасного, красоты. Люди, особенно молодые, учатся по таким изданиям

добиваться высоких целей в жизни, творить добро. Молодое и подрастающее поколение, безусловно, достойно оценит эту настольную книгу. Книга нужна нам, живым, чтобы учиться на его примере, так как чувство благодарной памяти обогащает людей, живущих и работающих рядом с нами. Читая ее, как бы узнаешь, открываешь самого автора книги, и он как будто весь высвечивается, весь на виду, как на ладони, со своими авторскими рассуждениями о философии, культуре, личности. Обращаясь к автору монографии, профессор В.Д. Михайлов сказал: «Как никто другой, Вы храните, светлую память о своем духовном отце – Авксентии Егоровиче Мординове. Вы похожи на него по облику, характеру, манере общения. Вы переняли у него главное – бесстрашную честность, непосредственность, искренность, прямоту и принципиальность. Именно эти качества являются стержнем Вашей неповторимой интеллигентности, стремление жить по правде. Ваша линия поведения достойна восхищения и уважения».

Стиль письма произведений Б.Н. Попова удивительно непосредственный, доступный, понятный и потому однажды познакомившись с произведениями ученого, как бы становишься соавтором, в силу притягательности мыслей чувствуешь причастность к его творчеству. Студентам не зря нравятся учебные пособия профессора, откуда они исчерпывают, обогащают свой жизненный и интеллектуальный багаж.

Он обладал огромной работоспособностью, немалым ораторским искусством, широкой эрудицией, завидным интеллектом, масштабностью мышления, аналитическим талантом и отличной памятью. Литературный псевдоним Бориса Николаевича – «Барылџан», который в буквальном переводе на якутский обозначает «стремительный, не знающий преград водопад». Псевдоним соответствовал его характеру колоритной независимой оригинальной своеобразной личности, любящему свободу творчества, владеющему редкими свойствами правдолюбия, внутренней независимости, честности, прямоты и принципиальности.

«Философами являются некоторым образом живописцы и поэты; тот, кто не воображает и не изображает, – не философ» (Д. Бруно). Б.Н. Попов был разносторонне одарен от природы, поражал его непреходящий интерес к музыке, театру, спорту, живописи, поэзии и т.д. Личная библиотека философа насчитывает около 4-х тысяч названий, среди которых немало уникальных изданий, в том числе когда-то запрещенных собраний сочинений писателей и философов.

Ученый без учеников, как книга без читателей. А их у него было множество, как и последователей. Борис Николаевич был добрым, вдумчивым наставником многих специалистов-исследователей. Так, под его научным руководством были защищены 2 докторские и 10 кандидатских диссертаций и многие готовились к защите. Учитель с большой буквы много сил отдавал на подготовку высококвалифицированных научно-педагогических кадров высшей школы, много писал, по проблемам этой немаловажной темы, словом, его дела и мысли были неотделимы от вузовской науки.

В дань памяти духовному наставнику, автор статьи Е.С. Тимофеева выпустила в 2011 году мультимедийное учебное пособие «Философия культуры», посвященное Б.Н. Попову. Цель этого и предыдущих других изданий¹⁰ автора – дать возможно целостное представление об основных научных трудах и идеях культурфилософского творчества незаурядного мыслителя. В какой-то мере эти издания раскрывают многогранный талант профессора, представленного в трех ипостасях: ЛИЧНОСТИ, УЧЕНОГО и СЕМЬЯНИНА. Если кратко ознакомить с ними, то наряду с фотографиями, видеофрагментами жизнедеятельности ученого, приводятся библиография трудов (хронологический охват с 1962-2011гг.), видеозанятия по философии культуры и этике, фрагменты произведений, что позволяют читателю

¹⁰ Тимофеева Е.С. и др. Доктор – профессор философии Борис Николаевич Попов [электронный ресурс] : учеб.-метод.пособие.- 2006.

Попов Борис Николаевич : Библиографический указатель / ответственный редактор Е.С.Тимофеева.- Якутск, 2011.

познакомиться напрямую со стилем и идеями мыслителя. В содержание включено учебное пособие Б.Н. Попова «Основы понимания искусства», изданное в 2001 году и предназначенного для студентов высших учебных заведений. По параграфам электронного издания, согласно по содержанию, звучат любимые мелодии Попова – классическая музыка из симфоний Бетховена, Баха... Включены методические разработки: тесты и темы для самостоятельной работы студентов. В завершении издания предлагается подборка афоризмов Б.Н. Попова по таким культурфилософским дисциплинам как «Эстетика», «Этика», наглядно демонстрирующие способность ученого метафорически красиво и сжато излагать мысли и идеи (заголовок излагаемой статьи взят из названия статьи самого Б.Н. Попова от 1967 г.). Назначение этих всех выше названных электронных и печатных книг – свести воедино в огромный, богатейший пласт научных достижений Б.Н. Попова и дать полное представление тем людям, которые будут глубоко интересоваться научным творчеством современника, крупного ученого и мыслителя. В этом заключена новизна электронных версий.

Ученый без учеников, как книга без читателей. У Попова было много учеников, последователей. Борис Николаевич был духовным наставником многих специалистов исследователей, под его научным руководством были защищены 2 докторские и 10 кандидатских диссертаций и многие готовились к защите. Попов много сил и забот уделял на подготовку высококвалифицированных научно-педагогических кадров высшей школы, много писал, его дела и мысли были неотделимы от вузовской науки. Мы гордимся тем, что работали рядом с ним и учились у такого маститого ученого.

*Тимофеева Елизавета Семеновна - Сыралыма,
старший преподаватель кафедры культурологии
ИЯКН СВ РВ СВФУ имени М.К. Аммосова.*

Светлой памяти профессора Б.Н. Попова

Вот уже год, как среди нас нет нашего наставника, основателя нашей кафедры, всеми уважаемого, достойнейшего и благороднейшего из ученых мужей народа саха Бориса Николаевича Попова. Он родился 30 июня 1938 г. в Арылахском наслеге Чурапчинского улуса в семье колхозников Поповых, рано остался без отца, очень любил и чтил свою мать, через всю свою жизнь перенес ее песни. На праздниках при особом расположении души исполнял ее любимую песню – про всадника на белом коне, погостившего однажды у одинокой женщины... Бориса Николаевича можно называть философом с поэтической душой – он иногда читал нам стихи неизвестного автора, и втайне мы догадывались, что это были его собственного сочинения поэтические произведения. Он их никогда не публиковал, возможно, когда-нибудь его преданные читатели получат возможность их прочесть. Свои литературно-публицистические труды Борис Николаевич подписывал псевдонимом Барылҕан, что означает сильный, мощный водопад, и мы верим, что со временем его имя станет еще более известно не только в научных кругах, но и в сфере литературной критики и поэзии.

Этой зимой в серии «Доктора наук, профессора СВФУ» вторично издан его биобиблиографический указатель, и желающие могут теперь в полном объеме познакомиться и изучать его многосторонние фундаментальные труды по философии, социологии, культурологии. Также выпущено в свет электронное учебное пособие по философии культуры, отражающее труды и идеи Б.Н. Попова. Оба издания подготовлены по инициативе и при непосредственном участии старшего преподавателя нашей кафедры Е.С. Тимофеевой совместно с научной библиотекой университета. Кафедра разработала план мероприятий по увековечиванию имени и научного наследия профессора. Планируются разносторонние научно-практические и общественно-культурные мероприятия, которые со временем должны стать традиционными. Цель этих мероприятий – пропаганда и развитие идей и концепций профессора Б.Н. Попова.

Для того, чтобы студенты, не успевшие узнать такого крупного ученого-педагога, не услышавшие его неповторимые, проникновенные истиной, захватывающие живыми мыслями и идеями лекции, заинтересовались его поистине прекрасными, настоящими научными трудами, талантливейшими статьями по литературной критике, научно-популярными изданиями, сегодня мы приводим оценки и отзывы нескольких компетентных лиц, лично знавших его при жизни.

«Отношения с однокурсниками не то чтобы не складывались... Трогать его, конечно, боялись. Он был довольно сильным лыжником, легкоатлетом, штангистом, гиревиком. Хотя первым в драку не лез, но и своим признать его не получалось: «Какой-то странный – другой ». Скоро «странность» стала менее вызывающей – выяснилось, что он бесспорный лидер. Наш куратор доцент К.О. Варшавская студента Бориса Попова называла «самой светлой головой», – вспоминает Тамара Васильевна Корякина, известный журналист республики.

К.Н. Любутин, д.ф.н., профессор, вице-президент Российского философского общества из г. Екатеринбурга пишет: «Будучи аспирантом философского факультета Уральского госуниверситета, Борис Николаевич своими интеллектуальными способностями и общественно-политической активностью оставил глубокие следы и светлую память. Благодаря его усилиям, ежемесячно выходила пятиметровая «Логос» – стенгазета факультета, завоевавшая любовь студентов, аспирантов, преподавателей».

«Мы высоко ценим Бориса Николаевича как ученого – патриота, радеющего за развитие родного якутского языка и национальной культуры, организатора общественного движения «Экология души», блестящего профессора, готовящего высококвалифицированных специалистов. Тот факт, что он является академиком Петровской академии наук, искусства и культуры и академиком Российской академии социальных наук, свидетельствует об его идейно-нравственной позиции ученого-гражданина России, отдающего свои знания великому делу будущего процветания

страны, торжеству красоты человеческих отношений и поэзии жизни над эгоизмом и прозой расчетливого торгашества современности. Мы знаем Бориса Николаевича как простого, душевного человека, прекрасного собеседника, интеллектуала и гостеприимного хозяина, достойного сына Якутского народа», – отзываются из г. Новосибирска два крупных ученых. Это – А.П. Деревяко, академик, директор Объединенного института истории и философии СО РАН и В.И. Бойко, член-корр. РАН, д.ф.н., профессор.

А д.ф.н., профессор из Уфы Д.Ж. Валеев утверждает, что «Философская общественность России знает Бориса Николаевича как большого ученого, вложившего много труда в дело утверждения гуманизма, добра, справедливости».

Наш профессор, д.ф.н. Виктор Данилович Михайлов делится своими воспоминаниями о своей молодости: «В годы службы в армии мои родители из Верхневилуйского улуса часто присылали книги и газетные статьи, подписанные Борисом Николаевичем Поповым. Я был «заражен» его философскими работами, притом, «говорящими» на красивом и столь дорогим для меня родном якутском языке. После армии я поступил учиться на философский факультет Ленинградского (ныне Санкт-Петербургского) госуниверситета. В моем формировании как личности и философа огромна роль Бориса Николаевича».

И напоследок, обращение-восхищение к самому Борису Николаевичу, на этот раз на якутском языке, от известного якутского топонимиста Михаила Спиридоновича Иванова – Багдарыын Сүлбэ: «Борис Николаевич! Эн дьоллоох киһигин – биһиги испитигэр киэбирэ-киэптии дуу, саһа-сыыла (тынырахтарын кистэнэ) сылдыар сыстыганнаах үөһнэри утары ыпсаран, ылыннарарылаахтык даҕаны суруйабын. Норуоккун сырдыкка ыгырантын. Сөбүбүн! Ымсыырабын! Диринниттэн саллабын!».

Да, вот таким особенным, единичным, неповторимым был наш Борис Николаевич. Вечная память ему, его светлой голове, его бессмертным идеям и идеалам! Мы же будем изо всех сил стараться быть достойными его имени.

Народный поэт Якутии Моисей Ефимов посвятил в свое время философу Борису Попову такие поистине вещие слова:

Сис оройугар кэллибит. Бу турар Ытык мас.

Дьобойон дьоммут-сэргэбит манна үйэ-саас

Нөрүөн-нөргүйэ сиэл ыйаабатаҕа.

Эн да бэлэххин хаалларан аас.

Сирин-дойдун иччитигэр ытыктабылын бэлиэтэ

Ол буолуоҕа. Ол – эн, санга үйэ кинитэ,

Өбүгэн үгэстэрин ингэринэн сылдыһын,

Кэнчээригин кэхтибэт кэскиллиирин кэрэһитэ.

Сотрудники кафедры культурологии ИЯКН СВ РФ

СВФУ им. М.К. Аммосова.

**План мероприятий по увековечению памяти,
продуктивному использованию научного наследия и
развитию идей профессора Б.Н.Попова – основателя
культурологической научной школы Якутии**

№	Название мероприятия	Дата Периодичность	Ответственные лица от структур ун-та	Отметка о выполнении Примечание
1	Освещение и пропаганда идей и мыслей Б.Н. Попова в периодической печати	В дни рождения и смерти Б.Н.Попова ежегодно – 30 июня и 27 февраля.	От кафедры культурологии – Попова Г.С., от профсоюзной организацией - ...	- В 2011 г. в 4-х газетах опубликованы статьи и воспоминания о нем. - в 2012-13 гг. опубликовано 2 статьи Поповой Г.С. в материалах МН НПК. - в 2018 г. 1 статья Поповой Г.С. в материалах Всероссийской нпк. 14-15.05. в г. Чебоксары к Волковским чтениям.
2	Освещение идей и мыслей Б.Н.Попова в Календаре	По знаменательным датам жизни и деятельности	От кафедры культурологии	- В 2008 г. Опубликована статья в соавторстве Уткин К.Д., Попова Г.С.

	знаменательных и памятных дат	Б.Н.Попова – к 75, 100, 125-летию со дня рождения и далее	огии Тимофеева Е.С.	
3	Организация и проведение радио- и телевизионных передач по освещению и пропаганде научного и творческого наследия Б.Н.Попова	Ежегодно; Приурочивая к знаменательным датам жизни Б.Н.Попова и кафедры культурологии	От кафедры культурологии – Попова Г.С.	- В 2010-11 гг. проведено 3 радиопередачи «Төрүт түһүлгэ». - ТВ передача "Б.Н.Попов - основатель культурологической школы в Якутии" приурочивается к 75-летию ЯО ПИ = Саха салаата в декабре 2014 г., редактор НВК Егорова Е.Э. Вышла в эфир 13.02.2016 г. и повторена в эфире НВК Саха несколько раз в разные года, также 30.06.2018. - в 2018 г. 30 июня Радиопередача «Төрүт түһүлгэ».
4	Организация и проведение республиканских, региональных, Всероссийских и международных культурфилософских чтений по изучению и распространению научного наследия Б.Н.Попова в области философии, социологии, культурологии	Республиканских – каждые 2 года, региональных и Всероссийских – приурочивая к круглым датам со дня рождения Б.Н.Попова	От кафедры культурологии и предс. НМС, от руководства Института предс. НМС	
5	Организация и проведение мероприятий по юбилейным датам Б.Н.Попова	30 июня 2013 г. 75-летие; 30 июня 2018 г. 80-летие; 30 июня 2023 г. 85-летие; 30 июня 2028 г. 90-летие; и т.д. 30 июня 2038 г. 100-летие и далее.	Зав. Кафедрой культурологии ИЯКН СВ РФ, председатель профсоюзной организации института	В 2013 г. не организовано. В 2015 г. проведен Круглый стол республиканского масштаба. В 2018 г. осенью планируется нпк.
6	Организация и	Ежегодно,	От	Проведено 28.02.2018. с

	проведение конкурса культурфилософских эссе среди студентов культурологической специальности	приурочивая к внутриинститутским олимпиадам по культурологии	кафедры культурологии – Попова Г.С., Дьячковская Е.А.	участием 32 студентов и магистрантов
7	Присвоение имени Б.Н.Попова кафедре культурологии ИЯКН СВ РФ СВФУ им. М.К.Аммосова (аудитории №...???)	При реорганизации кафедры культурологии – в 2012 г.	Зав. Кафедрой культурологии, директор ИЯКН СВ РФ	
8	Ходатайство о присвоении имени Б.Н.Попова культурно-образовательному учреждению (Библиотеке) Арылахского наслега Чурапчинского улуса РС (Я)		Зав кафедрой культурологии, директор ИЯКН СВ РФ	
9	Подготовка и выпуск Биобиблиографического указателя Попова Б.Н. в серии «Доктора наук, профессора СВФУ»	в 2011 г.	От кафедры культурологии Тимофеева Е.С.	Издано в 2011 г.
10	Подготовка и издание электронного издания "Философия культуры: учебное пособие «Доктор-профессор Борис Николаевич Попов»	в 2011 г.	От кафедры культурологии Тимофеева Е.С.	Издано в 2011 г.
11	Подготовка и издание книги памяти о Б.Н.Попове	в 2012 г.	Совместно с кафедрой философии – Попова Г.С.	Книга в 2017 г. подготовлена Поповой Г.С. и м.б. предложена изд-ву "Бичик" на плановое издание в серии "Выдающиеся люди республики"
12	Научно-практический семинар по семейной культуре, посвященный памяти Б.Н.Попова	Один раз в два года, начиная с 2014 г.	Из Кафедры культурологии Попова Г.С.	1-й семинар "Герменевтика семейно-генеалогических текстов культуры" состоялся 20 марта 2014 г. в рамках культурологического Форума "Культура и цивилизация Арктики" с МН участием. г. Якутск,

				19-27 марта 2014 г.
13	Организация и проведение общегородских соревнований по шахматам на призы имени Попова Б.Н.		Совместно с шахматным клубом г. Якутска (Карпов В.) – От кафедры культурологии – Попов Н.С.	Ежегодно проводится по инициативе родных
14	Освещение деятельности Б.Н. Попова как литературного критика	Постоянно на учебных занятиях; На республиканских мероприятиях	Совместно с кафедрой литературы - отв. Попова Г.С. Кафедра якутской литературы, отв. Григорьев Л.П.;	- Григорьева Л.П. разработала учебный материал в группах ЛР; - к 75-летию Саха Салаата Круглый стол - проведен 13.12.2015. силами кафедр культурологии и якутской литературы. - Поповой Г.С. в дек. 2015 г. подготовлена и проведена радиопередача на данную тему. - Выпущена статья в альманахе "Күрүлгэн" в 2015 г.
15	Организация и проведение МН НПК, посвященной изучению и распространению научного наследия Б.Н.Попова	В 2016 г. к 20-летию кафедры культурологии и далее по юбилейным датам кафедры	Кафедра культурологии, отв. Попов Н.С.	Проведена Всероссийская нпк «Культурные индустрии региона: опыт и перспективы развития», Г.С. Поповой организована и проведена выставка-продажа научных трудов Попова Б.Н.
16	Создание общественной научно-исследовательской организации им. Б.Н.Попова "Институт Семьи" при кафедре культурологии ИЯКН СВ РФ	В 2014 г.	От кафедры культурологии Попов Н.С., Попова Г.С.	-
17	Разработка тематики курсовых, дипломных исследований студентов	С 2014-15 уч.г.	От каф. Культурологии Попова Г.С., Никифорова С.В.	Тематика разработана

18	Переиздание учебного пособия "Культурология. Персоналии" в эл. Виде	2015 г.	От кафедры культурологии Тимофеева Е.С.	Издано в 2015 г. Тиражом 100 экз. Хранится в электронной базе кафедры, активно используется в образовательном процессе
19	Организация и проведение 20-летия кафедры культурологии	Начало уч.г. в 2016 г.	Оргкомитет	Проведено организованно
20	Назначение стипендии им. Попова Б.Н. отличившимся студентам отделения культурологии ИЯКН СВ РФ СВФУ по итогам учебного года	С 2014 г.	От кафедры культурологии Егоров М.Н.	Положение разработано, реализации еще нет, источники не найдены
21	Включение имени профессора Попова Б.Н. в Аллею профессоров СВФУ	В 2016 г.	От кафедры культурологии - Зав.	-

План составлен в 2012 г.

Дополнен: в сентябре 2014 г., в апреле 2016 г., в начале 2018 г.

М.К. Аммосов аат. Хотугулуу-Илинги федеральной университет
Хотугулуу-Илинги норуоттар тылларын уонна култуураларын
институтун
Культурологияҕа кафедрата

Саха Сириҥ олохтоохторугар ЫҤЫРЫҤ:
"Дууһа экологията" уопастыбаннас хамсааһынын сөргүтүүбүн!

Айыы санаалаах Сахабыт сириҥ бар дьоно! Айылҕабытын харыстыыр, бэйэ бэйэбитин харыстаһар, айылан кэлбит ырааспытын тутар ытык ыйаахпытын утумнаахтык толорор туһугар хас биирдиибит тус бэйэбитигтэн саҕалыабын диэн этэн туран, манныгы санатабыт.

XX-с үйэ 90-с сылларыгар Саха Сиригэр "Дууһа экологията" диэн уопастыбаннас хамсааһына балаҕа далааһыннаахтык барбыта. Онуоха оччотообу уларыта тутуу кэмигэр норуот ийэ өйө, көңүл санаата уһуктарыгар тоҕоһуннара, бөлөһүөк бэрэпиэссэр Борис Николаевич Попов этии көтөхпүтүн Моисей Дмитриевич Ефимов салайааччылаах Саха Республикатын суруйааччыларын тэрилтэтэ ылынан өйөөбүтэ. "Дууһа экологията" диэн этии ис хоһоонун дьонго-сэргэбэ тийимтиэ гына арыһан, бу хамсааһыны туох туһугар тэрийэри чуо ыйан туран саҕалаабыты дьон сонно тутта истэн, ылынан, өйөөн, кыттан киирэн барбыта. Ол кыттыы ордук чуолаан аһаҕас кэпсэтии, санаа атастаһыы, олох бары эйгэтин тупсарар туһугар этии көтөбүү майгытынан этэ. Оччолорго дьон санаата кэлбитэ, көх-нэм буолуу, өрө көтөбүллүү чахчы баара.

Ол гынан баран бу хамсааһыны салгыы тыын уган биэрэр, экология, сиэр-майгы кыһалҕаларын куруук харах далыгар тутта сылдьан тэтимнээхтик, күттүөннээхтик, көхтөөхтүк быһаарар кыаллымына, уота-күөһэ умулан барбыта, онон умнуллубута. Оттон Арасыйа атын регионнарыгар билигин көрдөххө, биһиги саҕалаабыт бу хамсааһыммыт бара турар.

Быйылгы 2017 сылы Арасыйаба Экология сылынан биллэрбиккэ олобуран, "Дууһа экологията" хамсааһын хайа да ньыматааһар, тэрээһиннээһэр, сокуоннааһар ордук көдүүстээһин санаан туран, Саха сириг олохтоохторо бука бары уталыйбат кыһалба оҕостон бу хамсааһыны тус бэйэбититтэн саҕалыабын диэн ыңырабыт.

Онуоха бэйэ өйүн-санаатын ырыыналанан, өгөнөн көрүнэн, мин ийэ айылҕабын харыстыыр туһугар, бар дьонум, дойдум туһугар тус бэйэм тугу оноробун диэн санаа булунан, этэр курдук тиэргэнтэн саҕалаан тулалыыр эйгэбитин ыраастаан киирэн барар *сыалла-сорукта туруоруноох*. Оттон дууһабыт экологията диэн ол аата дьонно-сэргэбэ, бэйэбэ уонна саамай суолталааһа - айылҕа киили сыһыанна көһүөххэ, айы санаанан салайынан олохпутун олоруохха, урукку өттүгэр сыһа суолунан испит - сана суолга үктэниэххэ, кыалла илик үтүө дьыаланы санаттан саҕалаан тиһэһэр тириэрдэххэ. Хас сана күн үүнэрин уруйдуу көрсөн кэскили кэнэтинэххэ, кэскили санаан оҕобут оҕотун оҕотун туһугар олохпутун олоруохха.

Экологиялы толкуй диэн ол аата кииһи Үс кутунан үһүөннэринэн айылҕаны алтыһа олох олоһор өйгө киириитэ. Бу тугуй?

Буор куккунан ийэ сириг уутун, тыатын, салгынын, хамныыр харамайын тыһын бил - ыарыйдаһына тэннэ ыарый, чэбдигирдэһинэ тэннэ чэбдигир.

Салгын куккунан бар дьонун санаатын-оноотун, кыһалҕатын-кыһамтатын, ыратын-баһатын таба таайан сүрэххэр чугас тут, куруук бииргэ буол, көмөлөс, туруулас, өйөө, тыһыннаах айылҕаны кытары ийэ тылгынан кэпсэт, өйдөс.

Ийэ куккунан айы тыһын ылангын норуотун тыһын, ийэ айылҕан тыһын уһат, өлбөт үйэлээ, өспөт өйдөө, айар аналгын толору толор, айы кииһитэ дэтэн ааккын ааттатар суолу тутус.

"Дууһа Экологията" диэн ол аата кииһи кута-сүрэ ыраас, бигэ, бөһө, бэйэтэ-бэйэтинэн, айыллыбыт айылҕатынан чөл туруга. Айылҕаны

харыстааһын эрэ курдук көрүү кыараҕас - киһи бэйэтин айылҕатын чөлүгэр түһэриниитэ диэн киһи айылҕаны кытта аан бастакытыны дьиннээх киһилии сыһыанна эргиллиитэ. Экология кыһалжаларын төрдө - киһи дууһата, духуобунаһа, культуурата, суобаһа, ис хонтуруола. Экология боппуруостара уопсастыбаннай ис номохтоохтор. Экология төрдө тулхадыйбат ыраас духуобунаска, сиргэ-майгыга олобуруох тустаах. Дууһа норуоту сайыннаран инники хардылаларын харгыстыыр киртэн-хохтон ыраастанар сорук тирээтэ, дууһа экологията уһулччу суолталанна!

Бу санааны дьин олоххо киллэрэргэ анал бырагыраамалары, бырайыактары толкуйдаан үлэлиир сөп. Ол барыта киһиттэн бэйэтиттэн, киһи ис кыабыттан, утуйа сыпшыт ис күүһүттэн айыллан табыстын, сана саҕалааһын майгытынан олохсуйан, сиргэ-дойдуга, айыы дьонугар биһирэнэн тарҕаннын.

Дьокуускай, 2017 с.

Хаан-уруу дьонун-сэргэтин иһирэх тыллара

Ньукуус улахан уола Борис Попов

Борис Николаевич Попов туһунан кылгастык да буоллар ахтан-санаан ааһыахпын баһарабын. Кинини Чурапчы Арыылааһар кыра эрдэхпиттэн улахан-киппэ уолу көрөрүм. Биһиги иннибитигэр Кытаанах Килэнкитин сэттэ кылаастаах оскуолатыгар, онтон Чурапчыга үөрэммитэ. Кэннэки Дьокуускайтан кэргэнинээн Ниналыын, мин аһам аахха, Семён Давыдович Попов-Чохоонно кэлэн чэйдээн, кэпсэтэн-ипсэтэн, саахымат оонньоон-көрүлээн ааһаллара. Борис эһэтэ Попов Степан Андреевич уонна мин эһэм Попов Дабыыт Андреевич бииргэ төрөөбүт бырааттыылар.

Аһата Ньукуус колкуоска уһуннук биригэдьиирдээбитэ, дьиннээх коммунист этэ. Араас үлэ күнэ, ким ханна тугу үлэлээбитэ суруллубут кумааһыларын дьүһүнүнэн, хайдах бүк тутуллубутунан эндэппэккэ билэрэ. Сүрдээх көнө, үлэһит киһи этэ. Сити тутул улахан уолугар да бэриллибитэ буолуо.

Борис Чурапчыга, аһатын убайыгар, педучилище директорыгар Степан Степанович Поповка ололбута. Ол үөрэхтээх убайын элбэх кинигэлээх библиотекатын Борис умсугуйан ааһара. Сити кэннэки үөрэбэр — үүнэригэр улахан төһүү-олук буолбута.

Кинигэ туһунан быһаарыы кэриэтэ. Холобура, аһам Семён Давыдович Попов-Чохоон, Чурапчы Арыылааһар радиһынан үлэлии олорон, мин (1965-1966 сс.) "Вычислительная математика и кибернетика" факультеты Н.И. Лобачевскай аатынан Горьковскай госуниверситетка (Нижний Новгород куорат) бүтэрэрим саһана, «Анал үөрэххэр сөптөөх кинигэтэ атыылас», — диэн туспа харчы ыытара. Ол икки куул кинигэлэрим мин үлэбэр, табаарыстарбар үктэл-көмө буолбуттара.

Мин Дьокуускайга 1971 с. СО АН СССР "Физико-технических проблем Севера" Институтка үлэлии киирэрбэр Борис ИЯЛИ-гэ уонна ЯГУ-

га үлэлиирэ. Кини даачатын быраата Иннокентий Николаевич Попов, тутуу үлэһитэ, иилээн-сағалаан туппута, мин эмиэ көмөлөспүтүм. Ол даачаҕа уонна дьиэлэригэр кэргэнэ Нина баарына кэргэмминээн Попова-Аал Вера Афанасьевнаһын сылдьарбыт, арааһы кэпсэтэрбит. Кэннэки Нина өлөөхтөөбүтүн кэннэ соччо алтыспатахпыт, тус-туспа идэлээх буолан буолуо.

Борис Николаевич Попов кылгас да буоллар дьоллоох-түбүктээх олоҕу олорон ааспыт эбит. Бу орто дойдуга үлэлээн-хамнаан ааспыт олоҕо, үтүө кинигэлэрэ үйэлэргэ ананан хааллаҕа.

Тиһэбэр, Б.Н.Попов-Барылҕан «Кини киниэхэ сыһыана». Дьокуускай: Бичик, 2009. — 96 с. философскай эссе кинигэтигэр, «Түмүк тыл»-тан хоһоону аҕалыым:

Мин киммин эн олустук
Билиэххин баҕараҕын,
Бэйэбэр бэйэм уустук
Мин таабырын буолабын.
Өйдөөбөшпүт, оо, үгүс да!
Мин бииртэн дьиксинэбин,
Мун сатаатар бэйэбин да
Өйдөөбөккө өлүөм диэммин.

Ахтыыны суруйда

Проф., Докт. техн. наук,

Заслуженный ветеран СО РАН, Ветеран труда

Фёдор Семёнович Попов-Чохоон

Дьокуускай к. 22.05.2018.

Таайым Борис Николаевич

Ийэм Абрамова Евдокия Егоровна Чурапчы Арыылааҕар Лөгөнтөй Поповка итиллибитинэн, Борис Николаевич Попов миэхэ таай буолар. Аҕам эрдэ өлөн, анардас ийэ уонна кырдыҕас эһээ ийтиитинэн улааппыт

киһиэхэ, миэхэ, таайдарым олус күндү, улахан аптарытыаттаах этилэр. Туох кыалларынан ийэбэр көмөлөһөллөрө, сүбэ-ама биэрэллэрэ. Таайдарым бары да оччотообу кэм ирдэбилигэр толору эппиэттиир билиилээх-көрүүлээх, үөрэхтээх дьон этилэр.

Борис Николаевич бырааттарын Коляны, Кешаны, Степаны кытта олох кыра эрдэхпиттэн бииргэ интернакка олорон, биир кэмнэ үөрэнэн, алтыһан улааппытым. Оччолорго Борини собуруу үөрэнэ сылдьар, учуонай, бөлөһүөк буоларга бэлэмнэнэр диэн истэрбит, олох ураты киһи буолан кэлэр курдук саныырбыт. Мин тустан, самай күөгэйэр күммэр сылдьар эрдэхпинэ таайым кэргэннэммитэ, куоракка олохсуйбута, уоллаах-кыыс оҕоломмута. Чаастатык да буолбатар, хам-түм дьиэлэригэр сылдьар этим, онон Валераны, Лиляны олох кыра эрдэхтэриттэн билэбин. Биирдэ ханнык эрэ күрэхтэһиигэ кыайбышпар гармошка бириис биэрбиттэрэ, ону дьиэлээх киһиэхэ таайбар илдьэн уурдарбытым. Борис онно: «Мин баянна оонньуу үөрэниэхпин баҕарабын, хата туһанарбын көнүллүүр инигин?» – диэн илдьэ хаалбыта. Кэлин, мин оннук маллаахпын олох да умнубутум кэннэ, бэйэтэ санатан, дьаныһан туран гармошкабын аҕалан бэйэбэр туттарбыта, санатынан сылдьар гына үчүгэйдик суулаан, харайан уура сылдыбыттар этэ.

Киһи олоҕо олус түргэн, көрүөх бэтэрээ өттүгэр, элэс гынан хаалар. Ол курдук будулҕаннаах эдэр сааһым бүтэн, бэйэм кэргэннэнэн, оҕолонон-урууланан, олох араас мүччүргэннэрин, оллурун-боллурун ааһан, 90-с сылларга биһиги эмиэ куорат ыала буолбуппут. Борис Николаевич ол кэмнэ ыраахха диэри иһиллэр ааттаах-суоллаах учуонай, наукаҕа, социальной общественной салааларга ситиһиилэрэ аан дойду таһымыгар тийэ биллэр профессор, наука деятелэ, академик буолбута. Кэргэнэ Нина ыалдьан суох буолтун кэннэ, иккистээн ыал буолбута – Бүлүүттэн төрүттээх Розаны кэргэн ылан, Борис диэн уол оҕолонон, Ярославскай уулуссаҕа киэн-куон дьиэлэнэн, куорат биир нус-хас, үтүө айылгылаах, сахалыы быр-бааччы олохтоох ыала буолбуттара.

Борис Николаевичтын биһиги өйбүтүнэн-санаабытынан сүрдээхтик сөп тубэһэр, өйдөһөр, санаабытын аһаҕастык үллэстэр, бэйэ-бэйэбитин убаастаһар этибит. Кини да, мин да олоххо, киһи киһиэхэ сыһыаныгар туохтааҕар да кырдьыгы өрө тутар этибит, кэмийтэн, киһититтэн көрөн илин-кэлин түһэр, албын-көлдүн дьону олох сөбүлээбэт буоларбыт. Кини мин майгыбын-сигилибин бэркэ билэр да буолан, 1977 сыллаахха «Кыым» хаһыакка «Албан ааттан төбө эргийдэбин» диэн улахан ыстатыйаны суруйан турар. Онно кини миигинэн сирэйдээн «тэпсиллибит, тустан бүтэн туһалара тахсыбыт» спортсменнарга сыһыан уларыйыахтаабын, кинилэр үрдүк культуралаах, олоххо туһалаах дьон буолалларын ситиһии – бу государство сорууга буоларын бөлөһүөк киһи быһыытынан олус сөпкө уонна кэмийгэр чопчутук туруорбута. Чурапчыга командировкаҕа тахса сылдьан, кэргэммиттэн ыйыппыт этэ: “Өһүргэннэ дуо?” – диэн. Биллэн турар, бастаан ааҕарга бу бэйэлээх бэйэм таайым, аймаҕым манньк суруйбута оччото суоҕа биллэр этэ да, биир да эбиитэ суох, кыларыйан турар кырдьык аһаҕастык суруллубун кэннэ хайыангый? Ол ыстатыйа, салгыы Егор Неймохов “Хапсыһы” сэһэнэ кырдьык да элбэх толкуйга түһэрбиттэрэ, көнөр суолга үктэнэрбэр олук уурбуттара.

Борис Николаевич олох эдэр сааһыттан саахыматынан үлүһүйэн туран дьарыктаммыта, бырааттыылар бары да спорт араас көрүннэрин билэр, өйдүүр, дьарыктанар этилэр. Хирург Коля – Николай Николаевич, туттааччы-инженер Кеша – Иннокентий Николаевич эмиэ күүстээх саахымаччыттар этэ, оттон бырааттара көмүсчүт Степан орто баайы дуобатчыт, дууһатынан, сүрэбинэн-быарынан барытынан ыалдьар көрүнэ – тустуу.

Мин саахымат-дуобат киинин директора буолуохпуттан, Борис Николаевич ол киин саамай актыыбынай сылдыааччыта буолбута. Аҕам саастаахтар бастакы этээс кыра саалатыгар күн аайы кэлэн саахымат партияларын ырытар, бэйэ-бэйэлэрин икки ардыгар күрэс былдыһар, араас күрэхтэһиилэргэ кыттар этилэр. Иллэн кэми манньк өйдөрүн сытыылыыр оонһуунан атааралларын бары да олус сөбүлүүллэрэ, астыналлара.

Биллиилээх учуонай, бөлөһүөк таайым Борис Николаевич туһунан үтүө өйдөбүл мин сүрэхпэр-быарбар өрүү тыыннаах.

Вячеслав Карнов,

*көңүл тустууга саха уолаттарыттан бастакы ССРС чемпиона,
РСФСР, САССР хас да төгүллээх чемпиона,
СР спортка уонна физкультураҕа үтүөлээх үлэһитэ,
Д.П. Коркин аатынан СР спортка государственнай премиятын лауреата,
Чурапчы улууһун, Чакыр нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо.*

Көмөлөрө улахан этэ

Академик, философскай наука доктора Попов Борис Николаевич мин дойдум Кытаанах оскуолатыгар үөрэнэр эрдэхпинэ, бу оскуолаҕа өссө үөрэнэ кэлэ илик этэ. Биһигиттэн 6-7 сыл балыс этэ буоллаҕа. Кини аатын истэр этим да, аан бастаан 1964 с-ха Кытаанах оскуолатын 50 сыллаах юбилейыгар көрбүтүм. Биһиги оскуолабыт өссө сэрии иннинэ оройуонҕа бастакынан аһыллыбыт орто оскуола буолан, манна 8-с, 9-с кылаастарга үөрэммит элбэх киһи кэлбитэ, сэрии да кыттыылаахтара элбэх этилэр: учуонайдар Макаров Г.Г., Макаров А.А., Макаров Д.С., Коркина Е.И., Красильников Д.Д., Попов Б.Н.; сэрии кыттыылаахтара – оскуола директордара: Соловьев Н.С., Барашков П.П. у.д.а.

Борис Николаевич үөрэммит сылларын, учууталларын олус истинг тылларынан, иһирэхтик ахтыбытын онно истибитим.

Иккис көрсүһүүм: мин сааһыран баран университетка историческай факультеты кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбитим. "История философии" диэн предметкэ экзамен туттарар кэмнэ мин бииргэ төрөөбүт, тулаайах буоламмын 4 саастаахпыттан көрбүт-харайбыт эдьийим Дьэбдьиэ өлбүтэ 40 хонугар дойдубар кэлэн хаалбытым, онон заочниктары кытта бииргэ туттарбатаҕым. Экзаменна иэстээх сылдьарбын сөбүлээбэккэ, кэтэхтэн үөрэнэр деканакка өссө ким бу предметкэ экзамен тутуон сөбүн ыйыталаспытим; экзаменатор Дмитрий Степанович Макаров уопускаатыгар

бара охсон хаалбыт этэ; Борис Николаевич Попов "тутар бырааптаах" диэннэр сурук биэрдилэр. Борис Николаевичы ыйыталаһан буллум, балаһыанһабын кэпсээн, экзаменмын тутарыгар көрдөстүм, ылынна, билиэтим боппуруостарын кэпсээтим, Борис Николаевич эбии боппуруостарынан эрийбэккэ, үчүгэй сыананы туруорда. Махтаным.

Кэлин үөрөхпүн бүтэрэн, Хайахсыт нэһилиэгэр Совет председателинэн үлэлээбитим. 1978 с-ха улахан "Субуруускай" совхозу арааран Сылан, Кытаанах нэһиликтэрин (оччотооҕуга Арыылаах Кытаанахтан арахса илик кэмэ этэ) холбоон үс отделениелаах (Сылан, Килэнки, Арыылаах) "Чурапчы" совхоз тэриллибитэ, мин 1978 сыл күһүн бу совхоз парткомун секретарынан талыллыбытым. Совхозка литература, наука, искусство күннэрин тэрийии, ыытыы үгэскэ кубулуйбута: "Чурапчы" совхоз нэһиликтэриттэн төрүттээх учуонайдар – Г.П. Башарин, Д.С. Макаров, А.А. Макаров, А.И. Сивцева, Б.Н. Попов, А.П. Оконешникова, В.М. Макаров, аймахтардаах буолан Багдарыын Сүлбэ, художниктар – А.П. Собакин, А.И. Потапов, народнай суруйааччы В.С. Яковлев-Далан, поэт В.И. Башарин; Кытаанах оскуолатын бүтэрбит буолан В.В. Яковлев көтүшпэккэ кэриэтэ сылдьаллара; кинилэри кытта артистар А.П. Самсонов, Г.Г. Колесов, мелодист В. Андросов кэлэн бараллара. Бары оскуолаларынан, отделениеларынан көрсүһүү тэриллэрэ; элбэҕи кэпсииллэрэ, совхоз производствотоыгар сүбэ, рекомендация биэрэллэрэ; биһиги ону толорорго кыһалларбыт. Ордук улахан сүбэни биһиги сиргэ үлэбэ ылбышыт, ол түмүгэр "Чурапчы" совхоз бурдугу өлгөмнүк үүннэрэр, сана бааһыналары онорон, үрдүк үүнүүнү ылан, элбэх сиилэни бэлэмниир, оту ыһан үүннэрэр бастын үлэлээх совхозка кубулуйбушут.

Борис Николаевич бэсиэдэлэрэ, лекциялара ордук дьийэ кэргэн, ыал олоҕор, доҕордоһуу, таптал боппуруостарыгар хайысхалаах буолан, ыччаттарга дискуссия анардаах ыытыллара; кэлин кини Президент быыбардарыгар агитацияҕа кыттыһан, бэйэтин санаатын аһаҕастык үллэстэрэ; онтон Василий Михайлович Макаров – медицинскэй наука

доктора биир сайын врачтарынан биригээдэ тэринэн тахсан фермаларынан сүөсүһүттэр доруобуйаларын туругун көрүүнү комплекснайдык тэрийбитэ, кини биригээдэтигэр сылдыар врач, мелодист Виталий Андросов концерт биэрэн тыа сириг туруу үлэһит дьонун үөрдэрэ. Биирдэ Даланы кытта академик Ларионов, артист Гаврил Колесов кэлэн элбэҕи кэпсээн, кэнцэртаан үлэһит дьон үөрүүтүн, махталын, алгыһын ылан барбыттара. Үгүстэр саха алмааһын курдук үтүө киһини Ларионовы сирэй бэйэтин көрөн, кэпсээнин истэн, элбэҕи ыйыталаһан, Гаврил Колесов ырыатын-тойугун дуоһуйа истэн, бииргэ оһуоһайдаан, олохторугар умнуллубат түгэни бэлэхтэспиттэрэ.

Киэн туттар учуонайбыт Борис Николаевич Попов дойдутун дьонун-сэргэтин, бииргэ үөрэммит доҕотторун, үөрэспит дьоннорун итиитик-истинник саныыра, сэхэргэһэн ахтылҕанын таһаарара, олоххо көрүүлэрин үллэстэрэ; учуонайдарбытын, худоһунньуктарбытын, суруйааччыларбытын, сайдам ыччаттарбытын кытта итии-истин көрсүһүүлэрбитин саастаах көлүөнэ суохтаатыбыт.

М.С. Леонтьева, тыыл, үлэ ветерана, Хайахсыт, Кытаанах нэһиликтэрин, Чурапчы улуусун Бочуоттаах олохтооҕо, Саха Республикатын Бочуоттаах Ытык кырдыаҕа.

2018 с., ыам ыйа. Кытаанах, Чурапчы.

АХТЫ

Мин улахан убайым Борис Николаевич, аҕам Ньюкуус Попов маннайгы кэргэнигэ улахан оҕото. Аҕабыт олох үөрэҕэ суох да буоллар, олоххо тардыһыта күүстээх буолан колхоз бэрэссэдээтэлинэн, бригадирынан үлэлээбитэ. Кини уолун Бориһы үөрэхтээх киһи онороору Чурапчыга олорор бииргэ төрөөбүт быраатыгар Степан Степанович Поповка олохтообута. Степан Степанович үрдүк үөрэҕи Казань куоракка бүтэрэн баран бастаан Төһүлүгэ учууталлаабыта, ол кэнниттэн Чурапчы педучилищетыгар үлэлээбитэ.

Борис убайыгар олон Чурапчы педучилищетыгар үөрэбин сағалаабыта, онтон Чурапчы педучилищета сабыллан Дьокуускайга педучилищеҕа салгыы үөрэнэн бүтэрбитэ. Үөрэбин бүтэрэн баран Нам Бөтүнүгэр физкультура учууталынан үлэтин сағалаабыта. Оччолорго Нам Хатырыгар Яковлев Василий Семенович (Далан) учууталынан үлэли сылдьар кэмэ этэ. Онон биир дойдулаахтар билсиһиилэрэ онно сағаламмыта уонна өр сылларга салҕаммыта.

Убайым миигин Намга үөрэттэрэ илдьиэн бағарбыта, ол гынан баран аҕабыт ону утарбыта.

Нам Бөтүнүгэр сыл курдук улэлээн баран университетка туттарсан нуучча тылын отделениетыгар үөрэххэ киирэр.

Үөрэнэ сылдьан 1962 с-ха Мэнэ-Хангалас Хаптаҕайын кыһын кэргэн ылар. Сыбаайбаларын ол сыл Чурапчыга убайа Степан Степановичтаахха онорор. Маннайгы уолун 1963 сыл бэс ыйыгар оҕоломмута. Онно табаарыһа Сивцев Иннокентий Семенович, бастакы сельхозакадемия ректора, бу сыл космоска көппүт Быковскай Валерий аатын бэрдэрбитэ.

Бу сылларга Борис үөрэнэр, онтон кэргэнэ ректоракка секретарынан үлэлиир буоланнар, бириэмэлэрэ тийбэтинэн миигин оҕолорун көрүүтүгэр көмөлөһүһүннэрэ киллэрбиттэрэ. Көмөм диэн сарсыарда детсадка илдьибиттэрин кизһээ баран ылар этим. Сэрэтэн аҕай ыытар этилэр, оччолорго даҕаны массыына син баар этэ, онон иннигин-кэннигин көрүнэ сырыт диир этилэр.

Мин бу сылларга, ол эбэтэр 7-с кылааска үөрэнэр кэмнэrim этэ. Сүрдээх мэник-тэник, охсуһуук соҕус киһи этим. Ол курдук улахан охсуһууга кыттан, эмсэҕэлээбит оҕолор төрөппүттэрэ хаайыыга ыытараары гыммыттарын оскуолабыт дириэктэрэ убайбар этэн, убайым миигин 8-с кылааска үөрэттэрэ Чурапчыга интернат школаҕа көһөрөн таһаарбыта. Онон ол түбэлтэ хата тохтообута. Убайым барахсан онон мин дьылҕам көнөрүгэр наһаа улахан өгөлөөх.

Мин убайбар олорор сылларбар ол эбэтэр 1964-66 сс. Арыылаахтан үрдүк үөрэххэ үөрэнэ сылдыар студеннары: Андрей Алексеевич Попову, Владимир Степанович Попову, Федор Семенович Попову, Семен Романович Попову, Петр Никифорович Попову уонна да атыттары түмэр этэ уонна сүбэ-ама биэрэр этэ. Бэйэтэ 1965 сылга университетка преподавателинэн үлэтин саҕалаабыта. Онтон устунан аспирантураҕа киирэн кэлин Петровскай академияны бүтэрэн, философскай наука доктора, академик буолбута.

Иллэн кэмигэр спордунан наһаа дьарыктанар этэ. Ордук саахыматы сөбүлүүр этэ. Гирьянан, штанганан дьарыктаммыта. Тустууну олох көтүспэккэ көрөр этэ, улуу тренер Коркин Дмитрий Петровиһы кытта билсэр уонна сибээстэһэр этэ. Тустуу туһунан элбэх статьялары суруйбута.

Бырааттарын наһаа өйүүр этэ, ол курдук үрдүк үөрэҕи бырааттара Попов Владимир Степанович, кыра бырааттарын Кешаны, Коляны, Степаны, тастын быраатын Степан Алексеевич Попову, Нюрбина Алексеевнаны кини көрөн истэн үөрэттэрбитэ.

Борис Николаевич маннайгы кэргэнэ олох эрдэ 1975 сыллаахха кыыһа 9-с сааһыгар, ыарахан ыарыыттан олохтон бараахтаабыта.

Бу ыарахан сылларга киниэхэ күүс-көмө буолбуттара: Василий Семенович Яковлев (Далан), Иннокентий Семенович Сивцев, Хомус Уйбаан, Валериан Жгетович – художественнай Училище урукку директора.

Кэргэнэ өлүөн эрэ иннинэ Саха сиринээҕи академия филиалыгар учуонай секретарынан ананан үлэлээбитэ. Ол кэнниттэн "Институт языка и литературы" үлэлээбитэ.

1980 сыллаахха иккис кэргэнин ылбыта – Самсонова Розалия Дмитриевнаны. Эһиилигэр уолламмыттара, онтугар бэйэтин аатын Борис дэттэрбитэ. Борис Борисович университеты бүтэрэн билигин прокурор көмөлөһөөччүтүнэн үлэлиир.

Кыыһа Лидия Борисовна омук тылын бүтэрэн переводчигынан үлэлээбитэ. Америкаҕа тахса сылдыбыта.

Улахан уола Валерий Борисович аҕатын курдук философскай наука кандидата. Кини орто оскуоланы Чурапчы интернат-школатыгар үөрэнэн бүтэрбитэ. Икки уоллаах.

Убайым Борис айылҕаны наһаа сөбүлүүр этэ. Кини кустуурун-куобахтыырын туохтан да ордорор этэ. Мин эһэм Попов Иннокентий (Лөгөнтөй) оҕонньор убайбын кыра эрдэбиттэн куска илдьэ сылдыар этэ.

Куобах элбэҕэр куруутун дойдутугар Арыылаахха тахсан сыл аайы куобахтыыр этэ.

Онно кинини үөрэ-көтө аҕатын кэнники кэргэнэ Дария Ионовна Парфенова оҕолорунаан Анна Николаевна, Евдокия Николаевна уонна Николай Николаевич Поповтар көрсөллөрө. Онно саамай кыра быраата Николай Николаевичтыын куобахтыыр, куобахха фаралыыр, кустуур, отоннуур да этилэр.

Дьэ уонна убайым туһунан манныгы өйдүүбүн. Соҕуруу Кострома куоракка гравер үөрэҕэр үөрэнэ сырыттаһына убайдарым харчынан наһаа көмөлөһөр этилэр. Ону кэмин убайым бэрээдэктээбитэ, учаратынан ытар буолбуттара. Үөрэхпин уһуннук уонна ситиһиилээхтик бүтэрэн кэлэн Якутзолото-ҕа главной художнигынан үлэлиирбиттэн убайым наһаа астынар, үөрэр этэ.

Ахтыы суруйда биһиргэ төрөөбүт быраата

Попов Степан Николаевич - Көмүсчүт Ыстанаан. 31.05.2018

Абаҕам Ньюкуус

Кинини нэһилиэгин (былыргытынан Бастакы Хайахсыт, билингнитинэн Чурапчы Арыылааҕа) дьоно Ньюкуус диэн ааттыыллара. Кини аҕата, эбэтэр биһиги эһэбит, Попов Степан Андреевич-Уутунньук Остуопа, былыр уоспа ыарыыттан чугастааҕы нэһилиэктэрин, ону ааһан хас да улуустары быһаабыт умнуллубат үтүөлээх киһи эбит. Уоспа ыалы ыалынан эһэр удаһыннаах ыарыынан биллибитэ. Ол кэмнэ Остуопа саха бастакы бырааһа Прокопий Сокольниковтан быһыы быһарга, аныгылытынан — прививка

онорорго, үөрэммитэ. Уутунньук кыһын устата дьону эмтии айанна баран хаалара үһү, дьиэтигэр Остуопа Отордообута диэн алааһыгар саас сыарба суола эстиитэ биирдэ эргиллэн кэлэр эбит. Уһун кыһынны айаныгар ыраах Халыма улуустарыгар кытта тийтэлиирэ диэн кэпсииллэр. Онно төһө киһиэхэ быһыы онорбутун туһунан толору сибидиэннэ суох эрэри, СӨ Судаарыстыбаннай архыбыгар быстах-остох дааннайдар харалла сыталлар.

Ньукуус, Остуопа иккис ойофуттан улахан уоллара, оскуолаба үөрэммитэбэ, онон аахпат, суруйбат этэ. Абата кинини от-мас үлэтин дьаһайарга анаабыт. Ол оннугар иккис уолун Ыстапааны Казаннаабы университетка үөрэттэрэ ыппыт. Үһүс кыра уола Өлөксөй, кыратыттан ириннэх буолан, хара үлэни ыарырбаттар буола улааппыт. Хата, ол оннугар үксүн туһахтаан кубахтаан уонна саа сэбэ көһүннэбинэ кустаан дьонун аһатар буолбут.

Абаһам сүрдээх араатар этэ, ону кырдыбытын кэннэ райком бастакы сэкирэтээрэ миэхэ эппиттээх. Онон да буоллаба буюлоу, кинини партияба ылан баран холкуонугар бэрэссэдээтэл онорбуттар. Улахан уола, кэлин философия билимин дуоктара буолбут Б.Н. Попов этэр буолара: «Аһам холкуонун ол-бу кумаабытын эндэппэккэ билэрэ. Хайдах бүк тутуллубутунан, кумаабытын дьүһүнүнэн, ханна ууруллубутунан, о. д. а. бэлиэтинэн адьас чопчу ыйан биэрэрэ. Онтукаларын миэхэ аахтарара».

Бу Орто дойдуттан арахсыар диэри абаһам кырдыбас санаата түспүтүн биирдэ да көрбөтөбүм, истибэтэбим. Оттон олофор киниэхэ оннукка тириэрдик айылаах түгэннэр абыйаба суох этилэр. Ол курдук, үс кэргэнэ үһүөн ыалдьан эрдэ суорума суолламмыттара, хас да оҕото эмиэ кырдаларыгар сырдык тыыннара быстаахтаабыта. Ас-танас тийбэт түгэннэрэ элбэх этилэр. Сэрии кэмигэр быраатыныын Иркутскайга үлэ фронулар баран, ачыктаан, сыккырыыр тыыннара эрэ кэлбиттэрэ. Аһам убайа төрүкү доруобай буолан ордубута, оттон биһиги аһабыт онтон өрүттүбэтэбэ. Олох ыарахаттарын аахсыбакка, абаһам барахсан хаһан баһарар «сатала суох үчүгэйдик олоробут» диэн тыллаах этэ.

Мин бастаан кэргэммин көрдөрө дойдубар Арылаахха тийбиппэр эмиэ иннэ диэбитэ. Оттон ол эрэ иннинэ үһүс эмээхсинин көмөн олорор кэмэ этэ. Онон, нууччалыы таттаран эттэххэ, «сатала суох» оптимист оҕонньор кэлэн барбыта. Эппитим курдук, уопсай доруобуйата куһаҕана суох этэ. Ону баара Покровскайга уолугар тийэн олоро сырыттаҕына быарынан ыалдыбыт киһини укуоллаабыт испириистэринэн укуоллаан хаана сүһүрэн өлбүтэ. Ол кэмнэ аҕыс уончалаах этэ.

Кини ойуулуур-дьүһүннүүр тыллары олус билэр, туттар эбит аны кэлэн санаатахха. Биһиэхэ Барахсаанап Мэхээлэ-Мэй Уус диэн ыттама соҕус майгылаах, кыраттан да тымтар тимир уустаах этибит. Онно от үлэтин саҕана биирдэ Ньюкуус от оҕустарар массыына (косилка) алдыаммыт чааһын быһаарааччы буолбут. Арааһа, шатунун быһыылаах. Бастаан көннөрү быһаара сатаабытын ууһа өйдөөбөтөх, кыбдырынар үһү (сорох кэпсээччилэр соруйан билбэтэҕэ буолбут дииллэр этэ). О н у б и һ и г и киһибит, иннинэрбэккэ: «Оттон мохсорҕоно курдук тимирэ - илибирэтэрэ-илибирэтэрэ, салыбыратара- салыбыратара», - диэн куолутунан үрүт-үрдүгэр хос-хос этэн абаҕам быһаара сатаабыт. Ол күлсүүтэ буолар этэ.

Атын да көрүдүөһү таһаарбыт тылын-өһүн дьоно-сэргэтэ билигин да умнубат. Холобура, кэнники эмээхсиниттэн көрдөһөр үһү: «Дааса, Дааса! Кэлэ-бара уста сылдыар гына алаадыта буһар эрэ». Биһиги дойдуга урут куобах мэнээгэ кэммиттэн-кэмигэр буолар этэ. Биир оннук сылга бэрт өрдөөннүгэ арылаахтар куобаҕы үүрэн («күрэтэн» диэбэттэр) бултуу сылдыбыттар. Онно холкуос бэрэссэдээтэлэ Ньюкуустан ордук ботуруону көрдөспүт. Онуоха абаҕам: «Биир ботуруон хаалла, онтукабын кэлэ-бара ыта сылдыабын, ыта сылдыабын», - диэбит.

Оҕолоро талбыт курдук үөрэҕи ылымтыа, үлэһит үтүөлэрэ буолуталаабыттара. Улахан уол Борис, этэн аһарбытым курдук, билим

дуоктара, эрдэ дьылбаламмыт Коля быраас ааттааҕа, Кеша тутуу инженерин кыайылааҕа этилэр, Степата өрөспүүбүлүкэҕэ биллэр көмүс ууһа, Аня убаастанар учуутал буолбута, кыра Коля миниистири бастакы солбуйааччы, Дуня бэтэринээр бэрдэ. Быһата, үтүө киһи ыччаттара, утуму салҕаан, бар дьонно туһалааҕы, үйэлээҕи онорбуттара, оноро да сылдыаллар.

2012 с. атырдьах ыйа

АХТЫ

Мин аҕам Алексей уонна Борис аҕата Николай бырааттыылар. Мин ийэм кэпсииринэн Борис ийэтэ Марфа сэмэй майгылаах, кырасыабай ис киирбэх сэбэрэлээх, нэһилиэккэ убаастанар үөрэхтээх Белолобскайдар кыыстара. Ийэбинээн пиэрмэгэ бииргэ дайааркалаан, дьукаах олорон, бэйэ-бэйэлэрин өйөһөн, чугас аймахтыы буолан ыкса билсиспиттэр. Марфа сахалыы өйдөөх этэ уонна үөрэхтээх Белолобскайдар кыыстара буолан элбэҕи кэпсиир эбит ийэбэр. Мин убайым Андрей кыра эрдэбинэ Чурапчы оройуонуттан көһүүгэ кыра оҕолордоох үс дайаарка Кэбээйи оройуонугар 1942 с. күһүн көспүттэр. Бастакы сыарҕалаах оҕуска ийэм убайбынаан олорон, аттаах бостууктар ынахтары сүөһүнү үүрэн Арыылаахтан наһаа уһуннук хас эмэ хонон айаннаан Бэстээххэ кэлбиттэр, онтон Өлүөнэ өрүһү таһаҕас баржатыгар олорон туораан Нам оройуонун аһан хотонноох балаҕанна тохтообуттар. Аттаах киһи ийэбин, убайбын хаалларбыт уонна утары элбэх сүөһүнү үүрэн иһэр бостууктарга барбыт. Оҕустарын доҕор оностон ийэм оҕотунаан икки хоммуттар. Үһүс күнүгэр дьонноро сүөһүлэрин ынахтарын үүрэн кэлбиттэр. Марфа уолунаан Бористыын эмиэ сыарҕалаах оҕуска олорон кэлбиттэр.

Сайын иккис хомуурга армияҕа сэриигэ ынгырыллыбыт дьоммутун Иркутскайга борохуотунан илдьибиттэр диэн Марфа солуну кэпсээбит ийэбэр.

1943 с. сайын эмиэ сүөһүлэрин-ынахтарын тохтоон аһата-аһата уһуннук айаннаан дойдуларыгар төннүбүттэр.

1943 с. мин аџам тынатынан ыалдын, абаџам Николай аһары дьудьэйн мөлтөөн, аты киһи үттэџинэ миинэр буолан дойдуларыйар кыккырыыр тыыннаах эрэ кэлбиттэр. Кинилэр кэпсииллэринэн Иркутскай куоракка сэрии наадатыгар кытаанах усулуобуйалаах фабрикаџа түүннэри-күннэри үлэлээбиттэр.

Марфа кыайан оџоломмокко бу күн күн сириттэн барбыт. Бориһы эбэтэ Өрүүнэ кыһынаан Шуралыын кыра эрдэџинэ көрбүттэр. Мин ийэм кэпсииринэн Борис дьүһүнүнэн ийэтигэр майгынныыр, өйө санаата, холкута ийэтин курдук диир этэ.

Улахан кылааска үөрэнэ сылдын каникулга дойдутугар кэллэџинэ ийэбэр пиэрмэџэ кэлэн хонон барааччы, аџам бултаабыт күнүн куобаџын ийэм буһарааччы. Устудьуоннуу сылдын сайын ийэбэр куораттан таас баанкаџа маас аџалбытын көрбүтүм. Ол маас абыраата, илиим бааһа осто диэбитэ. Совхозка үлэ ыстааһа тийибэт диэн ийэбэр пенсия анаммакка Бориһы көрдөһөн сайабылыанһа суруттаран, Хатылыга совхоз директорыгар сырытыннарбыт этэ. Кыра да буоллар пенсия анаабыттар. Бориһым үөрэхтээх буолан суругунан тойоттору итэџэттэ диэн үөрүүтэ улахан этэ.

1975 сыллаахха Нина Степановна ыараханлык ыарыйда, миэхэ куоракка кэлэн олор диэбитэ Борис. Мин истэрбэр Борис Нина Степановналыын сүбэлэһэн, кэнэџэс дьиэ да тиксиэ, санаһым кырдыар сааһыгар сылаас дьиэџэ олоруо этэ диэн үлэ булбута. Күһүн Валера бэһис, Лиля бастакы кылааска оскуолаџа үөрэххэ киирбиттэрэ.

1992 сыллаахха ийэбин тиһэх суолугар атаарарга Борис санаһым колхоз төһүү үлэһитэ, сааһын тухары дайаарка сут-сэрии сылларыгар көһүүгэ ийэбинээн барбыттара диэн улаханлык хараастан Маџанна кылаабыһаџа тийэ атаарбыта.

Мин улахан дуоһунаска үлэлиирбэр, өрөспүүбүлүкэ үрдүк наџараадатын ыларбар Борис Николаевич кытаанах тирэх, үрдүк үктэл буолбута.

*Попова Нюрбина Алексеевна
2018 съл. Ыам ыйын 14 күнэ.*

Жизнь есть небес мгновенный дар.

Г. Державин

Жизнь продолжается. Трудно писать о Борисе Николаевиче в прошедшем времени, но память возвращает к тем годам, когда мы были семьей и жили счастливо. И только оставшись без Главы семьи, в полной мере прочувствовали каким заботливым, ответственным и сильным человеком был наш отец, дед и муж.

Все, чего добился в жизни – это результат его ежедневной, кропотливой и терпеливой работы над собой, как в нравственном, так и в духовном плане. Наш отец был настоящим трудоголиком. Он был целиком погружен в работу. Мог плодотворно трудиться в любое время суток. Много читал, не пропускал ни одной свежей публикации, фонтанировал идеями. Мало спал.

В последние годы, имея серьезные проблемы со здоровьем, не позволял себе быть слабым. До конца жизни отстаивал свои принципы. Не умел и не хотел лицемерить ни перед кем. Ему было присуще обостренное чувство справедливости, вероятно, это шло еще с детства. Его родная мать рано ушла из жизни. Отец после был женат дважды, где родились еще по трое детей, за которыми он присматривал, опекал, как самый старший в семье.

Борис Николаевич был внутренне свободомыслящим и прямолинейным человеком. Его всегда окружали умные собеседники: ученые, писатели, поэты, учителя, спортсмены, вниманием и уважением которых он дорожил. Многие из них были нередкими гостями в нашем доме. Заходили на чай или сыграть партию в шахматы. Аспирантов снабжал редкой литературой. И конечно, наши родственники всегда могли рассчитывать на теплый кров и крышу над головой. Двери нашего дома всегда были открыты.

Многим молодым людям наш отец помог состояться в жизни мудрым советом, а некоторым морально и материально. Он всегда относился к людям с открытым сердцем.

Борис Николаевич любил охоту, особенно осенью на зайцев. Непременно, с большой радостью делился своей добычей с уважаемыми людьми. Любил ходить в лес по ягоды и грибы. Как деревенский человек был близок к природе, к земле. Любил труд. От природы был наделен физической силой. С удовольствием ездил в Хатассы на сенокос – на обязательные общественные работы от организаций, как было принято в те годы.

В молодости был хорошим спортсменом в районном масштабе по гиревому спорту, бегу. Увлекался бегом на лыжах. А сколько было эмоций, когда он привез из Москвы пластиковые лыжи! В тот год очень рано встал на лыжи. Пытался приобщить и меня.

Особое место в его жизни занимали шахматы. Надо сказать, что страстное увлечение шахматами свойственно всем его братьям, рано ушедшим – Иннокентию и Николаю и ныне здравствующим – Степану и Николаю.

Борис Николаевич был одним из многочисленных любителей шахматного клуба. Как человек интеллектуального труда, считал шахматы «зарядкой для ума». Ему нравился сам процесс творческой игры, атмосфера общения и общность интересов.

В быту Борис Николаевич был простым и неприхотливым человеком. Довольствовался малым. Кроме книг, никаких богатств не нажил. Он был талантливым и всесторонне образованным человеком: сильным по духу, смелым по характеру, мудрым по поступкам. Борис Николаевич был Личностью и Ученым с большой буквы. Любовь к философии, литературе, искусству и шахматам были смыслом его жизни.

Да, человеческая жизнь скоротечна. А сколько всего он мог еще познать, написать и пережить...

Розалия Дмитриевна Попова,

отличник культуры Республики Саха (Якутия),

вдова Б.Н. Попова.

Июнь 2018 г. Якутск

Библиография

Гессен С.И. Основы педагогики. (Введение в прикладную философию). — М.: Школа Пресс, 1995. — 447 с.

Грезнева О. Научные школы: принципы классификации // Высшее образование в России. 2004. №5. — С. 42—43.

Ефимов М.Д. Айыы тыынынан арчыланан / М.Д. Ефимов. Дьокуускай: Бичик, 2006. 176 с.

Кафедра культурологии — кафедра духовности: Сборник научных тезисов / Под ред. д. филос. н., проф. Б.Н. Попова, Е.С. Тимофеевой, Н.С. Попова. - Якутск: Изд-во Якутского гос.ун-та, 2006. - 42 с.

Левин А.С. Соображения к концепции развития программы // [Электронный ресурс] / Режим доступа: [//http://informika.ru/text/magaz/newpaper/messedu/cour0010/1800.html](http://informika.ru/text/magaz/newpaper/messedu/cour0010/1800.html)

Мординов А.Е. Возникновение философского сознания у якутов. // Хотугу сулус (Полярная звезда), 1982. № 7, 8, 9.

Пахомов А.А., Попов Б.Н. и др. Семейная политика Республики Саха (Якутия) : стратегия и тактика. Якутск, 2000d.

Попов Б.Н. Авксентий Мординов / Б.Н. Попов. Акад. наук Респ Саха (Якутия), Якут. гос. ун-т им. М.К. Аммосова. – Якутск: Бичик, 2002b. – 224 с. – (Выдающиеся люди республики).

Попов Б.Н. Духовность: характеристика, сущность, содержание и структура // Художественное образование и духовное развитие личности: рос.науч.-практ.конф. (23-24 окт. 2002 г., г. Якутск) : тезисы докладов и сообщений / М-во культуры и духов.развития Респ. Саха (Якутия), Аркт.гос.ин-т культуры и искусства. Якутск, 2002. С. 21-23.

Попов Б.Н. Изменение семьи у народов Якутии: уч.пос.для студ.и учащ.школ. / М-во образования РС(Я). – Якутск, 1999.

Попов Б.Н. Кафедра культурологии – кафедра духовности. Якутск: Изд-во ЯГУ, 2006.

Попов Б.Н. Киһи киһиэхэ сыһыана : филос. эссе / Б.Н. Попов-Барылҕан. Дьокуускай: Бичик, 2009.

Попов Б.Н. Культурология. Курс лекций для студентов высших учебных заведений / Б.Н. Попов. — М.: Академия, 2000а. — 128 с.

Попов Б.Н. Культурфилософские подходы К.Д. Уткина в исследовании традиционных основ культуры // Время размышлять... : [О науч. и творч. деятельности К.Д. Уткина] / Якутская гос. с.-х. акад., Музей меценатства и Центра духовности "Тулаһа". [сост. К.Е. Гагарина, отв.ред. К.Д. Дьячковский]. Якутск: Агроинформ, 2002. С. 15-23.

Попов Б.Н. Олох поэзиятын туһунан. Якутскай: Саха сиринээҕи кинигэ издательствота, 1975.

Попов Б.Н. Основы понимания искусства. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Якутск: ЯГУ, 2001b. — 77 с.

Попов Б.Н. Особенности философского знания. Учебное пособие. Якутск: ЯФ Изд-ва СО РАН, 2001а.

Попов Б.Н. Отец – Высокое звание. Якутск: Бичик, 2000с.

Попов Б.Н. Разговор о сокровенном. Якутск: Сахаполиграфиздат, 2001с.

Попов Б.Н. Саха литературатын сангалыы көрүү: литературнай-критическай ыстатыйалар. — Якутск: Ситим, 1994. — 64 с.

Попов Б.Н. Семейная культура народов Северо-Востока России: традиции и инновации / Б.Н. Попов. Рос. АН Сиб.отд-ние, Ин-т проблем малочисленных народов Севера; [отв.ред. В.И. Бойко]. — Новосибирск: Наука, 1993. — 260 с.

Попов Б.Н. Социализация и воспитание личности. — Якутск: Сахаполиграфиздат, 2001d.

Попов Б.Н. Төрөөбүт айылҕаҕа сыһыан туһунан : социальной-философскай контент-анализ. — Дьокуускай: Кинигэ изд-вота, 1985.

Попов Б.Н. Уус-уран литератураҕа сангалыы сыһыан = Современный взгляд на художественную литературу. — Дьокуускай: Бичик, 2001. — 272 с.

Попов Б.Н. Философия воспитания. — М.: Академия, 2000b.

Попов Б.Н. Человек: счастье и смысл жизни. Учебное пособие. — Якутск: Изд-во Якутского университета, 2008.

Попов Б.Н. Ыал быһаарыылаах тылдыта. Дьокуускай: Сахаполиграфиздат, 2001e.

Попов Б.Н. Этика: учебное пособие для Высших учебных заведений / Б.Н. Попов. — М.: , 1999a. — 192 с.

Попов Борис Николаевич – заслуженный деятель науки Республики Саха (Якутия) : биобиблиографический указатель / ФГАНУ ВПО "Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова", Науч. Библ-ка СВФУ; [Сост. : В.С. Сивцева, С.В. И-Е-Ун; отв.ред Е.С. Тимофеева]. Якутск : Издательско-полиграфический комплекс СВФУ, 2011. 173 с. - (Доктора, профессора наук СВФУ).

Попов В.Б., Попов Б.Н. Образованность, интеллигентность и человеческое достоинство // Интеллигенция и взаимоотношение культур : VI междунар. науч. конф. "Байкальская встреча" (26-29 июня 2007 г.). — М.; Улан-Удэ, 2007. — С. 221-224.

Попова Г.С. Триединство в духовной культуре этноса (на примере саха) / Г.С. Попова. Под науч. ред. Е.П. Борзовой. — СПб.: Астерион, 2010. — 346 с.

Попова Г.С. Трижды девять Б.Н. Попова – философа, социолога, культуролога // Культура и интеллигенция России: Личности. Творчество. Интеллектуальные диалоги в эпохи политических модернизаций: Материалы VIII Всероссийской нпк с международным участием в рамках подготовки к 300-летию г. Омска и празднования юбилейных событий Российской истории (Омск, 16-18 октября 2012 г.) / отв. ред. В.Г. Рыженко, О.Г. Петренко. — Омск: Изд-во Омского гос. ун-та, 2012. 488 с. — С. 92-96.

Попова Г.С.-Санаайа. Б.Н. Попов: сахаба литература критикатын культурология харабынан көрүү // Күрүлгэн: Уус-уран альманах.

Литературно-публицистический альманах "Кюрюлгэн" ("Водопад"), 2015. 2№ (43). — 107-112 с.

Сокол В.Д. Онтология слушания // Дисс. к.филос.н. Онтология слушания.2005.pdf — Adobe Reader.

Уткин К.Д. Саха билинни интеллигенциятын чин киһитэ // Попов Борис Николаевич — заслуженный деятель науки Республики Саха (Якутия)... : биобиблиографический указатель / ФГАОУ ВПО "Сев-Вост.федер.ун-т им. М.К. Аммосова", Науч.б-ка СВФУ; [сост. : В.С. Сивцева, С.В. И-Е-Ун: отв.ред. Е.С. Тимофеева]. — Якутск: Изд.-полигр.комплекс СВФУ, 2011. — 173 с. (Доктора наук, профессора СВФУ). — С. 6-12.

Уткин К.Д. Сборник трудов: в 15 кн. Кн. 1: Самовыбор: парадигма Севера / К.Д. Уткин; ред.-сост. К.Е.Гагарина. — Якутск: Бичик, 2004. — 288 с.